

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Dört Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

sayı
32
2009

Olaylar ve Yorumlar
Ömer E. LÜTEM

Osmanlı Güvencesinde Tehcir Yasası
Hakkı YAPICI

Siyaset, Laiklik ve Göç:
Fransa'daki Türk ve Ermeni Topluları Üzerine
Karşılaştırmalı Bir Çalışma
Metin ATMACA

Ermeni Olaylarını Anlamak:
Holokost ile Karşılaştırmalı Analiz
Sevin ELEKDAĞ

Ermeni Meselesi'nde Bilimsel Etik ve Yöntem
Erman ŞAHİN

KİTAP TAHLİLLERİ

EN SON ÇIKAN KİTAPLAR

GÜNCEL BELGELER

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Dört Aylık, Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
2009, Sayı 32

YAYIN SAHİBİ

Ömer Engin LÜTEM

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Oya EREN

ABONE SORUMLUSU

Terazi Yayıncılık Bas. Dan.
Eğt. Org. Mat. Kırt. Tic. Ltd. Şti.

YAZI KURULU

Alfabetik Sıra İle

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT
(Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun)

Prof. Dr. Salim CÖHCE
(İnönü Üniversitesi, Malatya)

Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK
(Türk Tarih Kurumu,
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon)

Dr. Şükrü ELEKDAĞ
(Milletvekili, E. Büyükelçi)

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN
(Ankara Üniversitesi, Ankara)

Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU
(Gazi Üniversitesi, Ankara)

Dr. Erdal İLTER
(Tarihçi, Yazar)

Dr. Yaşar KALAFAT
(Tarihçi, Yazar)

Yrd. Doç. Dr. Davut KILIÇ
(Fırat Üniversitesi, Elazığ)

Prof. Dr. Bayram KODAMAN
(Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta)

Prof. Dr. Enver KONUKÇU
(Atatürk Üniversitesi, Erzurum)

Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ
(Selçuk Üniversitesi, Konya)

Doç. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU
(Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma
Merkezi Müdürü, Atatürk Üniversitesi,
Erzurum)

Ömer E. LÜTEM
(E. Büyükelçi)

Prof. Dr. Nurşen MAZICI
(Marmara Üniversitesi, İstanbul)

Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR
(Siyaset Bilimi Profesörü)

Prof. Dr. Mehmet SARAY
(Yeditepe Üniversitesi, İstanbul)

Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ
(Ankara Üniversitesi)

Dr. Bilal ŞİMŞİR
(E. Büyükelçi, Tarihçi)

DANIŞMA KURULU

Alfabetik Sıra İle

Yrd. Doç. Dr. Kalerya BELOVA
(Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, Moskova)

Edward ERICKSON
(Tarihçi)

Andrew MANGO
(Gazeteci, Yazar)

Prof. Dr. Justin MCCARTHY
(Louisville Üniversitesi)

EDİTÖR

Ömer Engin LÜTEM

Ermeni Araştırmaları yılda üç kez yayımlanır. Yerel Süreli Yayın.

Ermeni Araştırmaları hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar ilk olarak yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar, alanında bilimsel çalışmaları ile tanınmış üç ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayımlanır ya da yayımlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları derginin arşivlerinde beş yıl süre ile tutulur.

Yayın İdare Merkezi

2447. Sok. Çınar Sitesi 3. Blok No:32/61
Ümit Mah. Yenimahalle/Ankara
Tel: 0 (312) 438 50 23

Baskı Tarihi: 5 Ağustos 2009

ISSN: 1303-068X

Sayfa Düzeni ve Baskı:

Allâme Tanıtım&Matbaacılık
Tel: 0 (312) 230 19 74 - 76
Faks: 0 (312) 230 19 71
www.allame.org

Abone Sorumlusu

Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan.
Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. Şti.
Abidin Daver Sok. No. 12/B Daire 2 06550
Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23
Faks: 0 (312) 438 50 26
E-posta: teraziyayincilik@gmail.com

Yurtiçi Abone Ücreti: 25 TL

Aşağıdaki banka/posta çeki hesap numaralarına ödeme yapabilirsiniz:
Terazi Yayıncılık, Garanti Bankası-Çankaya/ANKARA Şubesi 181/6296007
Posta Çeki Hesabı Ankara/Çankaya/Merkez 5859221

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları'nda yayımlanan yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir. Yazı işleri müdürünü, yayın sahibini veya editörünü bağlamaz.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden baskısı yapılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Editörün Notu	5

MAKALELER

<i>Olaylar ve Yorumlar</i>	7
Ömer E. LÜTEM	
<i>Osmanlı Güvencesinde Tehcir Yasası</i>	59
Hakkı YAPICI	
<i>Siyaset, Laiklik ve Göç: Fransa'daki Türk ve Ermeni Toplumlari Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma</i>	73
Metin ATMACA	
<i>Ermeni Olaylarını Anlamak: Holokost ile Karşılaştırmalı Analiz</i>	87
Sevin ELEKDAĞ	
<i>Ermeni Meselesi'nde Bilimsel Etik ve Yöntem</i>	107
Erman ŞAHİN	

KİTAP TAHLİLLERİ

<i>(Yıldız DEVECİ BOZKUŞ)</i>	
Doç. Dr. Sedat LAÇİNER: Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası	121
Mehmet PERİNÇEK: Rus Ordusu Kurmay Başkanı Tuğgeneral L. M. Bolhovitinov 11 Aralık 1915 Tarihli Resmi Ermeni Raporu	125
Türk-Japon Vakfı: Tarih Boyunca Türk ve Ermeni İlişkileri	127
EN SON ÇIKAN KİTAPLAR	131
<i>(Yıldız DEVECİ BOZKUŞ)</i>	

GÜNCEL BELGELER

<i>Belge 1. Bir Grup Emekli Türk Büyükelçi'den Amerikan Temsilciler Meclisi Sözcüsü Sayın Nancy Pelosi'ye Mektup</i>	135
<i>Belge 2. ABD Başkanı'nın 4 Nisan 2009 Mesajı</i>	143
<i>Belge 3. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 12-13 Mayıs 2009 Tarihlerinde Azerbaycan'a Yaptığı Ziyaret Sırasında Yayınlanan Ortak Bildiri</i>	145
<i>Belge 4. Mavi Kitap ile İlgili Basın Toplantısı</i>	147
YAZIM KURALLARI	153

Ermeni Sorunu bağlamında bu yılın en önemli gelişmesi, kuşkusuz, Türkiye ve Ermenistan'ın, ilişkilerin normalizasyonu için kapsamlı bir çerçeve üzerinde mutabık kaldıklarını ve bir yol haritası belirlediklerini açıklamaları olmuştur. Bu açıklama Türkiye ve Ermenistan'ın kısa sürede diplomatik ilişki kuracakları ve Türk sınırının açılacağı yolunda spekülasyonlar yapılmasına neden olurken, Türkiye'nin, Azerbaycan'daki tepkileri dikkate alarak, Karabağ sorunu çözümlenmeden sınırın açılmayacağını belirtmesiyle Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin bir süre daha alacağı anlaşılmıştır. Bu konu dergimizin ilk yazısı olan **Olaylar ve Yorumlar**'da ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir. Aynı yazıda Başkan Obama'nın Türkiye'ye yaptığı ziyaret, bu ziyaret sırasında yaptığı konuşmalarda ve kısa süre sonra da 24 Nisan münasebetiyle yayımladığı mesajda soykırım sözcüğünü kullanmaması, bunun yarattığı tepkiler ve bazı ülkelerde soykırım iddiaları hakkındaki gelişmeler de aynı yazıda ele alınmaktadır.

Osmanlı Güvencesinde Tehcir Yasası başlıklı yazısında Hakkı Yapıcı, tehcirin hukuki dayanağını oluşturan Sevk ve İskân Kanunu ile Ermeni göçü sırasında, göçün güvenli bir şekilde cereyan etmesi için alınan önlemleri, Ermenilerin yeni yerlerine iskânını, kendilerine verilen arazi ve emlak konularını incelemektedir.

Metin Atmaca **Siyaset, Laiklik ve Göç: Fransa'daki Türk ve Ermeni Topluları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma** adını taşıyan yazısında bu iki toplumu karşılaştırmakta, yaklaşık eşit sayıda olmalarına karşın, Fransa'da sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamda eşit etkiye sahip olmadıkları ve bu alanda Ermenilerin çok daha ileri bir durumda olduklarını belirtmektedir.

Sevin Elekdağ, **Ermeni Olaylarını Anlamak: Holokost ile Karşılaştırmalı Analiz** başlığını taşıyan makalesinde ağırlıklı olarak yabancı kaynaklara ve arşiv belgelerine dayanarak bu iki olayın karşılaştırmasını yapmaktadır.

Ermeni Meselesi'nde Bilimsel Etik ve Yöntem başlıklı yazısında Erman Şahin, Hrant Dink'in öldürülmesini konu alan bir makalede bu konunun siyasi amaçlarla istismar edilmesini ele almakta, makale yazarlarının referans olarak verdikleri eserleri görmediklerini ve verdikleri bilgileri başka yazarların eserlerinden kopyaladıklarını ortaya koymaktadır. Konulara bilimsel değil siyasi açıdan yaklaşmanın bir sonucu olan ve özellikle Ermeni görüşlerini savunan Türk yazarların yazılarında sıkça rastlanan bu durumun bilimsel etik ve yöntem bakımından ciddi sorunlar doğurmakta olduğunu vurgulamaktadır.

Yıldız Deveci Bozkuş dergimizin bu sayısında üç kitabın tahlilini yapmakta ayrıca Ermeni sorunu konusunda en son çıkan kitapların bir listesini vermektedir.

Dergimizde Ermeni sorununa ilişkin dört adet güncel belgenin tam metinleri de bulunmaktadır.

İçten saygılarımızla.

Editör

OLAYLAR VE YORUMLAR

(FACTS AND COMMENTS)

Ömer Engin LÜTEM

E. Büyükelçi
Avrasya İncelemeleri Merkezi Başkanı
oelutem@avim.org.tr

Özet: *Bu yazıda, 2009 yılının Mart-Haziran ayları döneminde Türkiye-Ermenistan arasındaki başlıca gelişmeler, bir “yol haritası” benimsenmesi, Azerbaycan’ın itirazları ve Türkiye Azerbaycan ilişkileri, ABD Başkanı Barack Obama’nın Türkiye ziyareti, 24 Nisan mesajı ve ayrıca Ermeni soykırım iddialarına ilişkin bazı ülkelerdeki gelişmeler incelenmektedir.*

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan, ABD, Avustralya, Kanada, Havai, Bulgaristan, İsveç, Abdullah Gül, Recep Tayyip Erdoğan, Ali Babacan, Ahmet Davutoğlu, İlham Aliev, Barack Obama, Hillary Clinton, Serj Sarkisyan, Edvard Nalbantyan, Erivan Soykırım Müzesi ve Anıtı, “Mavi Kitap”.*

Abstract: *This article deals within the period March-June 2009, with the main Turkish-Armenian relations, agreement on a “road map”, Azerbaijani objections and Turkish-Azerbaijani relations, US President Barack Obama visit to Turkey and Obama’s “24 of April” statement, developments in some countries concerning Armenian genocide allegations.*

Key Words: *Turkey, Armenia, Azerbaijan, United States, Australia, Canada, Hawaii, Bulgaria, Sweden, Abdullah Gül, Recep Tayyip Erdoğan, Ali Babacan, Ahmet Davutoğlu, İlham Aliev, Barack Obama, Hillary Clinton, Serje Sarkissian, Edward Nalbantian, Erivan’s Genocide Museum and Memorial and the “Blue Book”.*

I - TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün 2008 yılı Eylül ayında milli maç münasebetiyle Ermenistan’a yaptığı ziyaretten sonra Türkiye-Ermenistan arasında normal ilişkiler kurulması için başlayan ve iki ülke dışişleri bakanları ile yüksek dereceli memurları arasında yapılan toplantıların içeriği hakkında bir açıklama yapılmamış ancak taraflar genel beyanlarda bulunmuşlardır.¹ Bu beyanlardan ve bazı basın haberlerinden tarafların karşılıklı tutumları şu şekilde özetlenebilir.

1 Bu konuda bkz. Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 31, ss.7-12.

1. Türkiye ve Ermenistan'ın Karşılıklı Tutumları

Dışişleri Bakanı Ali Babacan bu görüşmeleri, birçok kez yapılan görüşmelerden farklı olarak Ermenistan ile hiç bu kadar çözüme yakın olunmadığı, tarihi bir fırsat yakalandığı ve üçüncü ülkelerin (ABD'nin) bu sürece zarar vermemesi gerektiği bağlamında ifade etmiştir.²

Ermenistan Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan da ilişkilerin normalleşmesine çok yakın olduğunu belirtmiştir.³ Nalbantyan toplantıların içeriği hakkında açıklama yapmamış ancak ülkesinin görüşlerini dile getirmekten de kaçınmamıştır. Bunların başında Ermenistan'ın Türkiye ile önkoşul olmadan normal ilişkiler kurmak istemesi gelmektedir.⁴ Eski Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan tarafından 2000'lerin başlarından itibaren kullanılan bir formül Türkiye ve Ermenistan'ın, aralarındaki sorunlara çözüm bulmadan, normal (diplomatik) ilişki kurmaları ve bundan sonra Türkiye'nin de sınırını açması anlamına gelmektedir. Bu formül Dışişleri Bakanı Nalbantyan tarafından sıkça dile getirilmektedir. Oysa Türkiye'nin tutumu bunun tersi olup ilişkilerin normalleşmesini mevcut sorunların çözümüne bağlamaktadır.

Ermeni tarafının üzerinde özellikle durduğu husus soykırım iddialarıdır. Bu konuda Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesinin Ermeni "soykırımı" gerçeğinin sorgulandığı anlamına gelmediği⁵ ve Ermenistan'ın Diaspora'dan veya yabancı ülkelerden Ermeni soykırımının tanınmasına ilişkin çabalarını durdurmalarını hiçbir zaman istemeyeceği⁶ ve ayrıca taraflar arasındaki görüşmelerde Ermeni soykırımı konusunun yer almadığı⁷ ifade edilmektedir. Bu durumda Türkiye'nin 1915 olaylarının incelenmesi için önermiş olduğu Tarihçiler Ortak Komisyonu'nun Ermeni tarafınca reddedildiği gibi bir kanı doğmaktadır. Ancak Nalbantyan, diplomatik ilişkilerin kurulması ve sınırın açılmasından sonra, iki ülkeyi ilgilendiren tüm sorunların tartışılması için hükümetler arası bir komisyon kurulmasına hazır olduklarını ve bu komisyonun alt komiteleri olabileceğini belirtmiştir.⁸ Bundan çıkarılan sonuç, 1915 olaylarının bir alt komite tarafından ele alınabileceğidir; ancak bu halde dahi "soykırım gerçeği" tartışılmayacak veya soykırım iddialarının başka ülkeler tarafından tanınmasına ilişkin çabalara son

2 "Ermenistan'la tarihi fırsat yakaladık, üçüncü ülkeler sürece zarar vermesin", *Zaman*, 3 Mart, 2009.

3 "Armenia, Turkey are 'very close' to normalize ties", *Asbarez*, 24 Ocak 2009.

4 Ermenistan Dışişleri Bakanın bu konuda bir çok beyanı vardır. Biz, referans olmak üzere birkaç adedini seçtik: "Relations Arménie-Turquie: Des hauts et des bas", *Armenews*, 23 Ocak 2009, "Turkey-Armenia Relations Should Have No Preconditions", 6 Nisan 2009, armradio.am

5 "Armenia, Turkey are 'very close' to normalizing ties; *Asbarez*, 24 Ocak 2009, "Edward Nalbandian: Turkey-Armenia Relations Should Have No Preconditions" 6 Nisan 2009, armradio.am

6 Aynı kaynak.

7 "Armenia Says Not Discussing 1915 Events With Turkey", *Today's Zaman*, 21 Mart 2009.

8 Aynı Kaynak.

verilmeyeceğidir. Bu varsayım doğrusa söz konusu alt komitenin bir işlevi olmayacak demektir.

Ermenistan Dışişleri Bakanının üçüncü olarak üzerinde durduğu husus Karabağ ile ilgilidir. Bakan bu konuda “Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi Karabağ sorununa bağlı değildir ve iki ülke ilişkilerin normalleştirilmesine ilişkin müzakerelerin bir konusu değildir” ifadelerini kullanmıştır.⁹ Nalbantyan başka bir vesileyle Türkiye’nin Karabağ sorunu için arabuluculuk yapmasına karşı çıkmış ve bunu Türkiye ve Azerbaycan’ın aynı milletin iki parçası olduğu söylemine bağlamıştır. Nalbantyan’a göre aynı milletin bir parçası (Türkiye) diğer bir parça (Azerbaycan) ile bir başka ülke (Ermenistan) arasında nasıl arabuluculuk yapabilir?¹⁰

İki tarafın bu açıklamalarında hemen hiç gündeme gelmeyen husus tarafların birbirlerinin toprak bütünlüğünü veya sınırlarının dokunulmazlığını tanımaları konusudur. Türkiye, Ermenistan ile ilk temasların yapıldığı 1991 yılından bu yana bu konu üzerinde ısrarla durmuştur. Ermenistan’ın Türkiye’nin sınırlarının dokunulmazlığını tanıması demek Büyük Ermenistan hayallerinden vazgeçilmesi demektir. Günümüz Ermenistan’ının Türkiye’den toprak talep edecek ve alacak gücü yoktur; gelecekte de böyle bir güce kavuşmasını beklemek gerçekçi değildir. Böyle bir talep mizah konusu dahi yapılabilir. Ne var ki gerçek dışı özelemler içinde yaşayan diaspora ile Ermenistan’da, Taşnaklar başta olmak üzere aşırı sağ eğilimliler için, Büyük Ermenistan’ın gerçekleştirilmesi bir saplantıdır. Bu nedenle Ermenistan hükümetinin toprak bütünlüğü konusundan bahsedilmemesini istediği ancak aslında tarafların birbirlerinin sınırlarını tanımalarını kabul ettikleri anlaşılmaktadır.

Özetleyecek olursak Ermenistan;

- 1- Türkiye ile ilişkilerin normalleştirilmesinin herhangi bir önkoşula bağlanmaması,
- 2- Bu normalleşmenin Karabağ sorunu ile bağlantısı olmaması ve
- 3- Normalleşmenin Ermeni soykırımını sorgulanmasına yol açmamasını istemektedir.

9 “Edward Nalbandian: Turkey-Armenia Relations Should Have No Preconditions”, 6 Nisan 2009, armradio.am

10 “Armenian Minister Upbeat on Turkish Ties”, *Public Television of Armenia*, 11 Mart 2009.

Buna karşın Türkiye;

- 1- İki ülke ilişkilerinin normalleşmesi için mevcut sınırların tanınmasını,
- 2- 1915 olaylarının (soykırım iddialarının) bir tarihçiler komisyonu tarafından görüşülmesini istemekte ve
- 3- Aşağıda göreceğimiz üzere Türk sınırının açılmasını Karabağ ve diğer Azerbaycan topraklarında işgalin sona ermesine bağlamaktadır.

Bu durumda, çözüme yakın olunduğu şeklinde iki tarafın da beyanlarına rağmen, mevcut sınırların tanınması hariç, diğer konularda taraflar arasında görüş ayrılıkları bulunmakta olduğu sonucuna varılmaktadır.

2. Sınırların Kısa Zamanda Açılacağına İlişkin Haberler ve Azerbaycan'ın Tepkileri, Muhalefet Partilerinin Eleştirileri

Bu arada Başkan Obama'nın ziyareti öncesinde Türkiye ile Ermenistan arasında bir anlaşma olacağı ve sınırların açılacağı hakkında basında bazı haberler çıkmaya başlamıştır. Mesela, ismi verilmeyen Avrupa Komisyonu'nun üst düzey bir bürokratu, Türkiye'nin, Ermenistan sınırını ABD Başkanı Barack Obama'nın ziyareti sonrası açacağı bilgilerinin alındığını söylemiştir.¹¹ "Türkiye'nin AB'deki Gözü" sloganıyla internette yayın yapan AB Haber, Türkiye'nin, Obama'nın ziyaretinden sonra Ermenistan'la sınırları açmayı planladığını yazmıştır.¹² ABD'nin saygın gazetelerinden Wall Street Journal'ın adlarını vermediği diplomatlara dayandırdığı bir haberinde Türkiye Ermenistan arasında ilişkilerin normalleşmesiyle ilgili anlaşmanın 16 Nisan'da imzalanacağı ifade edilmiştir.¹³ Amerikan Marshall Fund Ankara Ofisi Başkanı ise söz konusu anlaşmanın, sözde Ermeni soykırımının yıldönümü kabul edilen 24 Nisan'dan önce hazır olacağını ileri sürmüştür.¹⁴

Bu haberlerin kaynağının ne olduğu tam olarak belli değildir. Ermenistan Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan tarafların çözüme yakın oldukları söyleminin ilerisine geçerek Novosti-Armenia Ajansı'na yaptığı ve Azeri basınında da yer alan bir açıklamasında, iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi ve Ermenistan-Türkiye sınırının açılması istikametinde yeteri kadar yol kat ettiklerini belirterek "Türkiye ile sınırları yakında açacağız" sözlerinin de bu spekülasyonlara neden olmuş olması

11 "Türkiye Ermenistan Sınırnı Açacak mı?", *Cumhuriyet*, 30 Mart 2009.

12 "Ermenistan Sınırı Nisan'da Açılacak", *Hürriyet*, 30 Mart 2009.

13 "Türkiye İle Ermenistan Tarihi Anlaşmaya Zemin Hazırlıyor", *Zaman*, 3 Nisan 2009.

14 Aynı kaynak.

olasılığıdır.¹⁵ Bu bilgilerden hareketle ortada, Ermenistan ve bazı Amerikan çevrelerince yaratılmış bir “disinformation” (kasten yanlış haber yayma) olduğu sonucuna varılabilir. Bu haberin amacı da, Obama’nın ziyaretinin arifesinde Türkiye üzerinde bir baskı kurmak kadar Azerbaycan ile Türkiye arasında bir anlaşmazlık yaratmak olabilir. İleride açıklayacağımız üzere böyle bir anlaşmazlık hatta kırılganlık yaşanmıştır.¹⁶

Bu olayın bazı sonuçları olmuştur. Önce bizzat Cumhurbaşkanı haberi yalanlamak gereğini duymuştur. NATO’nun 60. yılı zirve toplantısına katılmak için Türkiye’den hareketi öncesinde gazetecilerin sorularını yanıtlayan Gül, Wall Street Journal’ın, Türkiye ile Ermenistan arasındaki tarihi anlaşmanın 16 Nisanda imzalanacağı yönündeki haberle ilgili soruya, yazılanların doğru olmadığını söylemiştir.¹⁷ Başbakan Erdoğan Londra’da Chatham House’da yaptığı bir konuşmada Karabağ sorunu çözümlenmeden Ermenistan ile sağlıklı bir anlaşma yapılamayacağını belirterek iki ülke ilişkilerinin normalleşmesini bu sorunun çözümüne bağlamıştır. Bu beyanlar Ermenistan’da sıkıntı yaratmıştır. Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan İstanbul’da düzenlenen ve Başkan Obama’nın da katılacağı “Medeniyetler İttifakı 2. Forumu” toplantısına gelmemeye kalkmış, büyük olasılıkla Amerikalıların müdahalesi üzerine geç olarak toplantıya katılmış ancak Türkiye ile Karabağ sorununun müzakere edilmeyeceğini tekrarlamıştır.¹⁸ Bu Forum sırasında Başkan Obama Dışişleri Bakanı Ali Babacan, Ermenistan Dışişleri Bakanı Edvard Nalbantyan ve İsviçre Dışişleri Bakanı Micheline Calmy-Rey ile Dolmabahçe Sarayı’nda bir toplantı yapmıştır. Beyaz Saray’dan üst düzey bir yetkili, Başkan Obama’nın, bakanlarla Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleştirilmesi konusunda konuştuğunu ve tarafları hızla bir anlaşmaya yapmaya çağırdığını bildirmiştir.¹⁹

Ancak asıl sorun Azerbaycan ile çıkmıştır. İlham Aliiev, bu söylentilerin etkisi altında İstanbul’daki Medeniyetler İttifakı toplantısına gelmemiş, Cumhurbaşkanı Gül’ün kendisine telefon etmesine rağmen ve ayrıca ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton’un da telefonla, geldiği takdirde Başkan Obama ile görüşebileceğini söylemesine rağmen fikrini değiştirmemiştir.²⁰

15 “Erivan: Türkiye ile Sınırları Yakında Açacağız”, *CNN Türk*, 27 Mart 2009.

16 Başbakan Erdoğan 13 Mayıs 2009 tarihinde Azerbaycan Mili Meclisi’nde yaptığı konuşmada bu “disinformation” olayının daha eski bir tarihte başladığını belirterek, Şubat ayı başında bir internet sitesinde “Türkiye’nin Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirmek için Karabağ’dan vazgeçtiği”nin iddia edildiğini, kendisinin bazı açıklamalarına rağmen bu olayın “neredeyse Türkiye aleyhinde bir kampanyaya” dönüştüğünü söylemiştir.

17 “Erivan’la Anlaşma Tarihi Yanlış”, *Taraf*, 6 Nisan 2009.

18 “Ermenistan Müzakereyi Gölgeledi”, *Vatan*, 6 Nisan 2009.

19 “Dolmabahçe’de Sürpriz Ermeni Buluşması”, *Zaman*, 7 Nisan 2009.

20 “Obama ile Görüşme Vaadi de Aliyev’i İkna Edemedi”, *Hürriyet*, 6 Nisan 2009.

Bu arada Azerbaycan Dışişleri Bakan Yardımcısı Araz Azimov Türkiye'nin Ermenistan ile olan sınır kapısını hangi koşullarda açılabileceği hakkında kendi hükümetinin görüşlerini açıklamıştır:²¹ Buna göre Türk sınırı Karabağ sorununun çözümü çerçevesinde ve bu çözümle ilgili ilerlemelere bağlı olarak açılabilir. Karabağ sorunu çözümü çerçevesi dışında sınırın açılması için karar alınması Azerbaycan çıkarlarına aykırıdır ve Azerbaycan tarafından kabul edilmeyecektir. Azerbaycan, Karabağ sorununun çözüm sürecinin hangi safhasında sınırın açılabileceğini Türk Hükümetiyle görüşmeye hazırdır. Sınırın kapatılması kararı Azerbaycan topraklarının işgaliyle bağlantılı olduğuna göre bu kararın kaldırılması da bu koşulla (işgalin sona ermesi) ilgili olmalıdır.

Görüldüğü gibi Azeri Bakan Yardımcısı sınırın açılmasını sıkı bir şekilde Karabağ sorununa bağlamıştır. Ancak yine de bir esneklik göstererek, "çözüm sürecinin hangi safhasında sınırın açılabileceğini Türk Hükümetiyle görüşmeye hazır" olduğunu belirtmek suretiyle, bazı olumlu gelişmelerin olması halinde, Karabağ sorununda nihai çözüme varılmadan da sınırın açılabileceğini belirtmiştir. Bu durum Azerbaycan'ın Karabağ sorununun birden değil aşamalı olarak bir çözüme kavuşabileceği inancından kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede, Azerbaycan topraklarının işgalinin tam olarak sona ermesi belki yıllar alabileceği dikkate alınarak, çözüm sürecinin bir noktasında, Azerbaycan ile görüştüğten sonra, sınır açılabilecektir. Başbakan Erdoğan bu konuda hemen her fırsatta sınır Azerbaycan topraklarının işgali sonucunda kapatıldığına göre sınırın açılmasının da işgalin ortadan kalkmasıyla mümkün olabileceğini dile getirmiştir. Böylelikle Azerilerin yukarıda değindiğimiz görüşleri de esası itibarıyla Türkiye tarafından kabul edilmiş, ancak, aşağıda göreceğimiz gibi, bunun Azerbaycan kamuoyu tarafından anlaşılması zaman almıştır. Bu gelişmenin en önemli yönü, Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesi sürecini, Karabağ sorununun çözümlenmesi sürecine bağlamasıdır. Başka bir ifadeyle ikili bir konu olan normalleşme artık üçlü bir konu haline gelmiştir.

Bu arada Azerbaycan'ın Türk sınırının açılmasına neden bu derecede önem verdiği belirtilmesinde yarar vardır. Bir Azeri yazar²² Bakü'nün Türkiye-Ermenistan sınırının açılmasından duyduğu endişeyi bunun Ermenistan'da daha da güçlendirecek ve müzakerelerde Ermenistan'ı Azerbaycan ile işbirliği yapmak istemeyecek olmasına bağlamıştır. Aynı kaynak sınırın açılmasının halen bölgede mevcut nazik güç dengesini bozacağını ve hatta Ermenistan'ı bir askeri harekâta yönlendirebileceğini de ileri sürmüştür. Sınırın açılmasının Ermenileri askeri harekâta yönlendirmesi zordur; zira bu, büyük olasılıkla, sınırın yeniden kapanması

21 "Bakü: Turkish-Armenian Border Can Only Be Opened in the Context of Karabakh Settlement", *Interfax*, 9 Nisan 2009.

22 Faris İsmailzade, "Baku Calling For Openness in Turkish-Armenian Relations", *Jamestown Foundation*, 5 Mayıs 2009.

sonucunu verecektir. Buna karşın, sınırın açılması halinde Ermenistan'ın Azerbaycan'la olan sorunlarının çözümü için pek istekli olmaması mümkündür.

Türkiye'de muhalefet partileri Azerbaycan'ın ihmal edildiğini öne sürerek Hükümeti şiddetle eleştirmişlerdir.

CHP Genel Başkanı Deniz Baykal, bu konuda yaptığı bir açıklamada Türkiye'nin Ermenistan sınırını, Ermenistan'ın Azerbaycan'ı işgaline bir tavır olarak kapattığını ve ancak bu durumun ortadan kalkması halinde sınırı açabileceğini belirterek, "Türkiye, Azerbaycan'ın arkadan hançerlenmesine göz yumamaz. Hiç kimse, hangi baskıya maruz kalırsa kalsın Türkiye'nin Azerbaycan'a ihanet etmesini sağlayamaz." demiştir.²³

MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli ise kesin ifadeler kullanarak "Diplomasiyi geliştirmeyi ve normalleşme sürecini ileri sürerek, Ermenistan ile ilişkileri artırmak yolunda ortaya konan tercihleri önce milletimize danışmak, sonra soydaşımız olan Azerbaycan'a danışmak ve çözümü müşterek yolda aramakta yarar vardır. 'Bir millet iki devlet' kavramı yerde kalmamalıdır. Karabağ'ı bir bataklığa sürükleyecek herhangi bir tasarrufu MHP'nin kabulü mümkün değil" dedikten sonra soykırım iddiasının ortadan kalkması ve Karabağ sorununun çözüme kavuşmasından sonra Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesinin görülebileceğini, ama bunlar olmadan ne sınırın açılacağını ne de Karabağ'dan vazgeçileceğini ifade etmiştir.²⁴

Bu konuda TBMM Dışleri Komisyonu'nda da büyük tartışmalar yaşanmıştır.²⁵

Obama'nın ziyaretinden sonra Başkanın 24 Nisan mesajında soykırım sözcüğünü kullanmaması veya Temsilciler Meclisine verilmiş olan tasarının engellenmesi için Türkiye'nin yeni bir adımının beklendiğine dair Washington'dan bazı resmi olmayan telkinler gelmeye başlamıştır.²⁶ Bu arada sınırın kısa zamanda açılacağına dair spekülasyonlar da artmıştır.²⁷ Başkan Sarkisyan'ın Türk sınırının 7 Ekim'de oynanacak olan milli maçtan önce açılmasını umduğuna dair sözleri²⁸ de bunları takviye etmiştir.

23 "Baykal'dan Ermenistan Açıklaması", *Hürriyet*, 11 Nisan 2009.

24 "Bahçeli: Çözümü Soydaşla Aramalı", *Yeni Çağ*, 11 Nisan 2009.

25 "Mecliste Ateşli Ermenistan Tartışmaları", *İhlas Haber Ajansı*, 9 Nisan 2009.

26 ABD'nin eski Ankara Büyükelçisi Mark Paris ile Vaşington'daki Brookling Enstitüsü Türkiye Programı Direktörü Ömer Taşpınar'ın sözleri için bkz. "Vaşington Bir Adım Görmek İstiyor" *CNN Türk*, 14 Nisan 2009.

27 "Ermenistan Sınırı Açılıyor mu?", *Sabah*, 10 Nisan 2009, "Ermenistan İle Kapı Haftada Bir Gün Açık", *Star*, 15 Nisan 2009.

28 "Ermenistan, Sınırın Açılması İçin Tarih Bile Veriyor", *Cumhuriyet*, 10 Nisan 2009.

Diğer yandan Temsilciler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi'nin Kaliforniya'daki Ermeni seçmenlerine gönderdiği bir mektupta, Ermeni soykırımı'nın tanınması ve buna yönelik tasarıya desteğini ifade ederken kendisinin de "soykırım"ın ABD tarafından resmen tanınmasına destek vermeyi sürdüreceği güvencesini vermesi de²⁹ Türkiye'ye baskı uygulanmak istendiği kanısını güçlendirmiştir.

Dışişleri Bakanı Ali Babacan, 16 Nisan'da yapılan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü toplantısına katılmak üzere gittiği Erivan'da Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan, Rusya Dışişleri Bakanı Segey Lavrov ve Azerbaycan Dışişleri Bakan Yardımcısı Mamad Guliev ile görüşmeler yaptı. Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan tarafından da kabul edildi. Sarkisyan, Lavrov, Nalbantyan ve Babacan'ın da katıldığı kısa bir toplantı yapıldı.³⁰

Guliev ile de bir görüşme gerçekleştiren Nalbantyan, beraberce yaptıkları bir basın toplantısında Türkiye ile Ermenistan arasında ilişkilerin normalleştirilmesi konusunda hemen bir belge imzalanmasının söz konusu olmadığını bildirdi; ancak yakında böyle bir anlaşmaya varılabileceğini söyledi. Ancak hemen ardından Karabağ sorunu hakkındaki müzakerelerin AGİT Minsk Grubu çerçevesinde yürütüldüğünü ve Türkiye'nin bu sorunun çözümü için bir arabulucu olmadığını da belirtti.³¹ Guliev ise Türkiye'nin Minsk Grubu üyesi olduğunu hatırlattı ve Türkiye'nin sorunun çözümü hakkında önerileri varsa Azerbaycan'ın bunları dinlemeye hazır olduğunu belirtti. Ayrıca Türkiye-Ermenistan arasında ilişkiler kurulmasının Karabağ sorununun çözümü ile ilişkili olduğunu da vurguladı.³²

Babacan'ın Erivan'daki temasları hakkında basında çıkan haberlere göre, Türkiye ile Ermenistan arasındaki müzakere süreci olumlu ilerlemekte ancak henüz bir anlaşma noktasına gelmiş bulunulmamaktadır. Türkiye "sorunların" kısa süre içinde çözülmesini arzu etmektedir. Bu sürece sadece Türkiye-Ermenistan sorunu olarak bakılmamalı. Azerbaycan-Ermenistan arasındaki meseleler de birbirine paralel olarak değerlendirilmelidir. Türkiye bu süreç içinde Azerbaycan'ı küstürecek bir anlayış içinde olmayacaktır.³³

29 "Soykırım'ın Tanınması için Girişim Başlatıldı", *Hürriyet*, 16 Nisan 2009.

30 *Hürriyet*, 17 Nisan 2009.

31 "Edward Nalbantian: Agreement on Normalization of Armenian-Turkish Relations Will be Signed Soon" *Noyan Tapan*, 16 Nisan 2009.

32 Aynı kaynak.

33 "Azerbaycan'ı Küstürmeyiz", *Hürriyet*, 17 Nisan 2009.

3. Türkiye, Ermenistan ve İsviçre'nin Ortak Açıklaması

22 Nisan 2009 tarihinde Türkiye, Ermenistan ve İsviçre Dışişleri Bakanlıkları şu ortak açıklamayı yaptılar:

Türkiye ve Ermenistan, İsviçre'nin arabuluculuğunda, ikili ilişkilerini normalleştirmek; iyi komşuluk ve karşılıklı saygı çerçevesinde geliştirmek ve bu suretle tüm bölgede barış, güvenlik ve istikrarı ileri götürmek amacıyla yoğun çaba göstermektedirler.

İki taraf, bu süreçte somut ilerleme ve karşılıklı anlayış sağlamış ve ikili ilişkilerinin her iki tarafı da tatmin edecek şekilde normalizasyonu için kapsamlı bir çerçeve üzerinde mutabık kalmışlardır. Bu çerçevede, bir yol haritası belirlenmiştir.

Üzerinde mutabık kalınan bu zemin, devam eden bu süreç için olumlu bir perspektif sağlamaktadır.³⁴

24 Nisan'a iki gün kala yapılan bu açıklama, ABD Başkanının 24 Nisan mesajında soykırım sözcüğünü kullanmamak için gerek Türkiye gerek Ermenistan'dan kendisine yardımcı olacak bir harekette bulunmalarını istediğini ve yukarıda metnini verdiğimiz Ortak Bildirinin başlıca amacının Amerikan Başkanının işini kolaylaştırmak olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim ayrıca açıkladığımız gibi, Başkan 24 Nisan mesajında "soykırım" sözcüğünü kullanmamıştır.

Söz konusu Ortak Açıklamanın en önemli noktası iki ülkenin ilişkilerini normalleştirmek için yoğun çaba içinde olduğunun belirtilmesidir. Bu amaçla "kapsamlı bir çerçeve" üzerinde mutabık kalınmış ayrıca bir de "yol haritası" belirlenmiştir. Ancak çerçevenin içinde neler olduğu ve yol haritasının hangi "duraklardan" geçtiği hakkında bilgi verilmemiştir. Bu "gizlilik" iki ülke arasında hala önemli konularda mutabakat olmadığını düşündürmüştür. Bilgi verilmemiş olmakla beraber 'çerçeve'nin içinde neler olduğu hakkında tahminde bulunmak zor değildir. Bilindiği gibi Türkiye ile Ermenistan arasında başlıca üç sorun vardır: Tarafların birbirlerinin toprak bütünlüğünü tanımamaları, soykırım iddiaları ve Karabağ sorunu.

Toprak bütünlüğü konusunda tarafların bir mutabakata vardıklarını, bu konu üzerine ne resmi makamların ne de basının hemen hiç durmamasından anlaşıldığını yukarıda belirttik.

34 No: 56, 22 Nisan 2009, Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlıkları ile İsviçre Federal Dışişleri Bakanlığı'nın Ortak Açıklaması; http://www.mfa.gov.tr/no_56_22-nisan-2009_-turkiye-ermenistan-iliskileri-hk_tr.mfa

Soykırım iddiaları için Türkiye'nin ortaya attığı ve Ermenistan'ın da isteksiz bir şekilde kabul ettiği formül, bu iddiaların bir tarihçiler ortak komisyonuna havalesidir. Ancak Ermenistan Dışişleri Bakanının yine yukarıda değindiğimiz gibi, soykırım gerçeğinin tartışılmayacağı ve “soykırımın” uluslararası alanda tanınması için çaba göstermeye devam edeceği anlamına gelen bazı ifadeleri bu konuda tam bir anlaşma olmadığını, ileride bir anlaşma olsa bile söz konusu komisyonun işleminin çok zor olacağını düşündürmektedir.

Diğer bir sorun Karabağ'dır. Burada dikkat edilecek husus Karabağ'ın Türkiye ile Ermenistan arasında doğrudan bir sorun olmadığıdır. Bu da Karabağ'ın hukuken ve fiilen Türk toprağı olmamasından ileri gelmesidir. Karabağ'ın, iki ülke arasında bir sorun gibi görülmesinin nedeni Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği çekincesiz destektir. Türkiye-Ermenistan kara sınırı Karabağ sorunu nedeniyle 1993'te kapatılmış ve böylelikle Karabağ sorunu iki ülke arasında “sınırların açılması” adını taşıyan bir sorun doğurmuştur. Konuya Türkiye-Ermenistan müzakereleri açısından bakıldığında, Türkiye'nin, sahibi olmadığı, Karabağ dahil, Ermeniler tarafından işgal edilmiş olan Azerbaycan topraklarının boşaltılması için Ermenistan ile müzakere etmesinin anlamsızlığı ortaya çıkar; zira bu hukuken Ermenistan'ın işidir. Bu durumda Türkiye'nin Karabağ sorunuyla ilgisinin Ermenistan'dan bir an önce soruna çözüm bulmasını istemenin yanında, bu bölgenin işgali sona ermeden veya Karabağ sorununun çözümü için tarafları bir ilke anlaşmasına varmadan sınırını açmamak olduğu söylenebilir ki son on beş yıldır Türkiye'nin tutumu bu olmuştur.

Yol haritası deyimi tarafların ilişkilerini normalleştirmek için ne zaman hangi adımları atacaklarını veya hangi aşamalardan geçeceklerini ifade etmektedir. Bu hususta hiçbir açıklama yapılmamıştır.

Tarafların mutabık oldukları hususlar hakkında Türkiye'de bir gazetede bazı bilgiler verilmiştir.³⁵ Buna göre;

1. Ermenistan Kars Antlaşmasını tanıyacak,
2. Türk sınırı açılacak,
3. Karşılıklı olarak büyükelçilikler açılacak,
4. Yol haritası Mecliste onaylanacak,
5. Tarih komisyonuna üçüncü ülkeler katılabilecektir.

35 “Beş Adımda Anlaşma”, *Sabah* gazetesine atıfla *Bugün*, 24 Nisan 2009.

Bu haberin önemi içeriğinden ziyade ilk haber olmasından ve diğer yayın organları tarafından kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Haber içerik bakımından yetersizdir, zira Türkiye'nin sınırları tanındıktan (Kars Antlaşması'nın tanınması) ve Ermenistan ile olan sınır açıldıktan sonra tarafların diplomatik ilişki kurması (karşılıklı büyükelçilik açmaları) gayet doğaldır. Anlaşmaların Meclis'te onaylanması zaten Anayasa gereğidir. Ortak Tarih Komisyonu konusunda sorun kimlerin katılacağı değil, böyle bir komisyon kurulup kurulmamasıdır. Kurulduğu takdirde bu komisyona üçüncü ülke uzmanlarının katılması bir sorun oluşturmamaktadır.

Kanımızca bu haberin en önemli yönü, Türkiye-Ermenistan arasındaki mutabakatta Karabağ sorununun yer almadığına dair bölümdür. Yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi Karabağ Türk toprağı olmadığından bu normaldir. Ancak, haberde, "birbirine paralel atılacak adımları kapsayan yol haritasının Yukarı Karabağ sorununa 'de facto' olarak bağlı olduğu da belirtilmektedir. Bundan, Türkiye ile Ermenistan arasında normal ilişkiler kurulması sürecinin bir yerinde Karabağ sorununun çözümlenmesinin hiç olmazsa bu konuda tarafların bir prensip anlaşması yapmalarının bekleneceği sonucunu çıkarmak mümkündür.

Ermenistan'da Türkiye-Ermenistan mutabakatının neler içerdiği hakkında en anlamlı açıklamayı ise halen muhalefetin lideri konumunda bulunan eski Cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyan yapmıştır. Ter-Petrosyan'a göre bu mutabakat

1. Türkiye-Ermenistan arasında diplomatik ilişkiler kurulmasını,
2. Karşılıklı olarak sınırların tanınmasını,
3. Türkiye-Ermenistan sınırının açılmasını,
4. Türk ve Ermenistan tarihçilerinden oluşacak bir komisyon kurulmasını içermektedir.³⁶

Bu arada AB Doruk toplantısı münasebetiyle Prag'da bulunan Cumhurbaşkanı Gül'ün aynı vesileyle orada bulunan Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan ile bir görüşme yaptığına değinmemiz gerekmektedir. Cumhurbaşkanı bu konudaki bir soruya "Türkiye ve Ermenistan arasındaki çalışmalar her iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi için devam ediyor. Bunun devam etmesi konusundaki mutabakatımızı yenilemiş olduk. Bu görüşmelere herkes iyi niyetli başladığı için problemlerle değil, çözümlerle başlamak lazımdır. Bunların sürebilmesi, neticelenebilmesi yolunda bütün gelişmelerin hepsinin pozitif etkisi izlenmelidir"³⁷ cevabını vermiştir.

36 "The Speech of Levon Ter-Petrosian at the Rally of 1 May, 2009", *Ann Groong*, Mayıs 2009.

37 "Gül'den Avrupa'ya 'Ricacı Değiliz' Resti", *Haber 7*, 11 Mayıs 2009.

4. Türkiye'nin Azeri Görüşlerini Benimsemesi

Türkiye ve Ermenistan'ın kapsamlı bir çerçeve ve bir yol haritası üzerinde mutabık kaldıklarını belirtmelerinden sonra Azerbaycan kamuoyunda Türkiye'ye karşı duyulan kaygıların arttığı gözlemlenmiştir. Bu çerçevede bazı muhalif siyaset adamları Türkiye'yi eleştirmişler, basında ise aynı nitelikte yazılar görülmüştür. Diğer yandan Bakü'deki genelde Türklerin ibadet ettiği Şehitler Camiinin onarım gerekçesiyle kapatılması, Azeri Petrol Socar'ın Türkiye'ye sattığı doğalgazın fiyatını arttırmaya çalışması ve dört Azeri milletvekili hanımın, görüşlerini açıklamak üzere Türkiye'ye yaptıkları fazla gösterişli bir ziyaret, iki ülke resmi makamlar arasında açığa vurulmak istenmeyen ancak pek de saklanamayan bir gerginliğin başka alanlara yayılmakta olduğu kanısını uyandırmıştır.

Bu hava içinde Başbakan Erdoğan'ın 13 Mayıs 2009 tarihinde Azerbaycan'a yaptığı ziyaretin başlıca nedeni söz konusu kampanya olup Türkiye ile Ermenistan arasındaki görüşmelerin Azerbaycan aleyhine sonuçlar vermeyeceğine Azerbaycan yetkililerini ve kamuoyunu inandırmak olmuştur.

Başbakan 13 Mayıs 2009 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi'nde yaptığı konuşmada³⁸ son dönemlerde spekülasyon ve yalan haberler üzerinden iki ülkenin kardeşlik ikliminin gölgelenmeye çalışılmasına şahit olduğunu, “adeta bir bardak suda fırtınalar koparıldığını” ve bunlara Şubat ayı başında bir internet sitesinin Ermenice bölümünde yayımlanan ve Türkiye'nin Ermenistan'la ilişkilerini normalleştirmek için Karabağ'dan vazgeçtiğini iddia eden uydurma bir haberin neden olduğunu söylemiş ve Türkiye'nin Karabağ'dan vazgeçmesi gibi bir keyfiyetin telaffuz edilmesinin bile büyük bir utanç olduğunu belirterek bu iftirayı reddetmiştir. Bu konuda yaptığı tüm açıklamalara rağmen haberlerin devam ettiğini belirten Başbakan bunların neredeyse Türkiye aleyhinde bir kampanyaya dönüştüğünü vurgulamıştır. Erdoğan konuşmasında Türkiye-Ermenistan görüşmeleri hakkında Türk tarafınca Azerbaycan'a verilen bilgilere temas etmiş Türkiye'nin Azerbaycan'ın milli menfaatlerine halel getirecek adım atmadığını, bundan sonra da atmayacağını belirterek, “Biz bu zamana kadar Azerbaycan halkının çıkarlarını ve iyiliğini hiçbir şekilde göz ardı etmedik, etmeyeceğiz” demiştir. Türk sınırının 1993 yılında kapatılmasını Karabağ'dan sonra diğer Azerbaycan topraklarının da Ermeniler tarafından işgal edilmesinin sonucu olduğunu, bu nedenle sınırın işgal sona erince açılacağını ve bu konuda Azerbaycan ile mutabık kalınmadıkça bir adım atılmayacağını söylemiştir.

Başbakan Türkiye'nin Yukarı Karabağ konusundaki politikasının açık ve net olduğunu bu politikadan bugüne kadar asla bir sapma olmadığını, Türkiye'nin bu

38 http://rte.gen.tr/ak-parti-genel-baskani-ve-basbakan-recep-tayyip-erdogan-aze_6238.html

sorunu Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü içinde barışçıl yollardan çözülmesi gerektiğini savunduğunu, Azerbaycan topraklarının yüzde 20'sinin ne yazık ki işgal altında bulunduğunu, bir milyon Azerinin kendi ülkelerinde kaçak ve göçmen durumuna düştüğünü vurgulamıştır.

Yukarı Karabağ bağlamında bir ilerleme sağlanmadan Güney Kafkasya'da barış ve istikrarın sağlanmasının da mümkün olmadığını belirten Başbakan, Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın 22 Nisan'da yaptığı açıklamada, "Türkiye ve Ermenistan'ın İsviçre'nin arabuluculuğunda ikili ilişkileri normalleştirmek, tüm bölgede barışı, güvenliği ve istikrarı ileri götürmek amacıyla yoğun bir çaba gösterdiklerini" vurguladığını anımsattıktan sonra üzerinde mutabık kalınan zeminin devam eden süreç için olumlu bir perspektif sağladığını ve bu durumun da Azerbaycan'ın lehine olduğunu kaydetmiştir. Aynı gün heyetler arası görüşmelerden sonra Başkan Aliev ile birlikte bir basın toplantısı düzenleyen Başbakan Erdoğan Azerbaycan ile mevcut ilişkilerin her geçen gün daha ileriye gittiğini belirterek, "Türkiye-Azerbaycan arasında 'tek millet iki devlet' anlayışının geleceğe taşınmasına yönelik bizim birliğimizi, beraberliğimizi, dayanışmamızı, sağdan soldan gelebilecek bize ait olmayan herhangi bir düşünce bozamaz" demiştir. Azerbaycan'ın Yukarı Karabağ konusundaki hassasiyetinin Türkiye'nin de hassasiyeti olduğunu belirterek, "İşgal ortadan kalkmadıktan sonra kapıların açılması mümkün değil" şeklinde konuşmuştur.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliev, Başbakan Erdoğan'ın Yukarı Karabağ sorunu çözülmeden Türkiye'nin Ermenistan sınırını açmayacağı sözleri için teşekkür ederek, bu konuda hiçbir şüpheye yer kalmadığını söylemiş iki ülke arasında tarihi bağlar bulunduğunu belirtmiş, uluslararası zeminde iki ülkenin de tutumunun aynı olduğunu vurgulayarak Azerbaycan ve Türkiye'nin bölgede barış ve istikrarın sağlanmasından yana olduğunu söylemiştir. Aliev, Türkiye'nin Ermenistan sınırını açacağına ilişkin spekülasyonlarla ilgili ise "Hiçbir şüpheye yer kalmadı. Başbakan Erdoğan'ın sözleri buna karşı en iyi cevaptır" şeklinde konuşmuştur.³⁹

Erdoğan-Aliev görüşmelerinden sonra yayımlanmış Ortak Bildirinin metni dergimizin Güncel Belgeler bölümündedir.

Başbakanın Azerbaycan'ı ziyaret etmesi ve Milli Mecliste konuşma yapmasından sonra Azerbaycan'daki bu kampanya son bulmuştur.

Başbakan Erdoğan'dan yaklaşık iki hafta sonra Baku'yü ziyaret eden Türkiye'nin yeni Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu da Karabağ sorununun en kısa zamanda ve

39 http://rte.gen.tr/basbakan-erdogan-aliev-ortak-basin-toplantisi-_6236.html

Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ilkesine uygun olarak çözümlenmesi gerektiğini ifade ederek, BM kararları uyarınca işgal edilmiş topraklar Azerbaycan'a geri verilmediği sürece Türkiye-Ermenistan sınırının açılmayacağını söylemiştir.⁴⁰

5. Ermeni Kamuoyu ve Taşnakların Hükümet Koalisyonundan Çekilmesi

Türkiye ve Ermenistan'ın aralarındaki ilişkileri normalleştirmek için bir mutabakata vardıklarını ve bu amaçla bir yol haritası belirlediklerini, Ermeni Kamuoyuna anlatmak da kolay olmamıştır. Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan bu konuda verdiği bir mülakatta iki ülke ilişkilerinin normalleşmesinin önkoşulsuz olduğu, diğer bir deyimle Ermenistan'ın Türkiye'ye bir taviz vermemiş olduğu üzerinde özellikle durmuş ve bu hususta Karabağ sorununun çözümlenmesi ve Ermeni soykırımının tanınması konularına bağlı önkoşul bulunmadığı, şeklinde açıklamıştır.⁴¹

Karabağ ve etrafındaki topraklar Türkiye'ye ait olmadığı için Türkiye ve Ermenistan arasında bu konuda bir karar alınamayacağını yukarıda gördük. Soykırım iddialarına gelince, 1915 olaylarını incelemek için bir komisyon (veya alt komisyon) kurulması Ermenistan tarafından kabul edilmiş, diğer bir deyimle bu konuda Türkiye'ye bir taviz verilmiştir. Nalbantyan'ın hiç bahsetmediği ve gerçek anlamda bir önkoşul olarak nitelendirilebilecek husus tarafların birbirlerinin sınırlarını (veya toprak bütünlüğünü) tanımaları hakkında mutabakata varmış olmalarıdır. Böylelikle Ermenistan 1992 yılından bu yana, büyük Ermenistan hayallerinin günün birinde gerçekleşmesine kapıyı kapatmamak amacıyla izlemiş olduğu Türkiye'nin bugünkü sınırlarını resmen tanımamak politikasını terk etmiştir.

Türkiye-Ermenistan mutabakatı ve yol haritası ileride bir anlaşma haline gelir ve kamuoyuna açıklanırsa o zaman Ermeni yetkililerin önkoşul olmadığı veya taviz verilmediği hakkındaki iddialarını nasıl açıklayacakları merak edilebilir. Bu konuda şu şekilde hareket edilmesi olasıdır. Soykırımın “gerçekliği” konusunda Türkiye ile tartışılmadığı, ayrıca soykırımın diğer ülkeler ve uluslararası kuruluşlar tarafından tanınması için faaliyetlere devam olunacağı söylenecektir. Bu bağlamda kurulacak tarihçiler ortak komisyonunun işlevinin soykırım gerçeğini irdelemek değil 1915 olaylarını incelemek olacağı belirtilecektir. Sınırlara gelince Ermenistan kamuoyu Türkiye'nin bugünkü sınırlarının tanınmasını, 1921 Kars Antlaşması'nın Ermenistan tarafından teyit edilmesi şeklinde algılamaktadır. Varılan mutabakatta Kars Antlaşması'na değinilmeden iki ülkenin birbirilerinin sınırlarını tanımayı

40 “Ahmed Davutoglu a lancé un message dur et rappelleant un ultimatum”, *Armenews*, 29 Mayıs 2009.

41 “Edward Nalbandian: Armenia-Turkey Relations Gad Never Gone This Far”, *Armradio*, 27 Nisan 2009.

beyan etmeleri, aynı kapiya çıkmakla beraber, kamuoyunda daha az tepkilere neden olabilecektir. Böyle olmalı ki Edward Nalbantyan Ermenistan Parlamentosu'nda bir soruya cevaben Türkiye ve Ermenistan arasında Kars Antlaşması konusunda bir mutabakat olmadığını rahatlıkla söyleyebilmiştir.⁴²

Ermenistan yetkililerinin Türkiye ile normal ilişkiler kurulmasında önkoşul olmadığı (veya Türkiye'ye taviz verilmediği) üzerinde bu kadar ısrar etmelerinin nedeni, başta Taşnaklar olmak üzere, Ermenistan'ın milliyetçi çevrelerin Türkiye ile her türlü teması şüphe ile karşılamaları ve özellikle Türkiye'ye herhangi bir taviz verilmesine kesinlikle karşı çıkmalarıdır. Diğer yandan Ermenistan kamuoyu yoklamalarında da Türkiye ile normal ilişki kurulmasının pek benimsenmediği görülmektedir. Nisan ayı ortasındaki yapılan bir anketi yanıtlayanların % 61'i Türkiye ile yakın ilişki kurulmasına karşı çıkmıştır.⁴³ İki ülke ilişkilerinin normalizasyonu için kapsamlı bir çerçeve üzerinde mutabık kalındığına ve bir yol haritası belirlendiğine dair 22 Nisan 2009 ortak açıklama hakkında yapılan bir kamuoyu araştırmasını yanıtlayanların % 67'si bu açıklama hakkında olumsuz kanaat belirtmiştir.⁴⁴ Bu durum Ermenistan hükümetini dikkatli davranmaya ve özellikle Türkiye'ye taviz verilmediğini ileri sürmeye yönelmektedir.

Aslında buna benzer bir durum Türkiye'de de vardır. GENAR tarafından 17–26 Nisan 2009 tarihlerinde yapılan bir araştırmada “Ermenistan'la sınırları açık karşılıklı diplomatik ilişkiler kurulması girişiminin desteklenip desteklenmediği” sorusuna, görüşülen kişilerin % 67'si gibi büyük bir çoğunluğu desteklemedikleri yanıtını vermişlerdir. Bunun, yukarıda değindiğimiz Azerbaycan'dan gelen şiddetli itirazların etkisi altında Türk kamuoyunun önemli bir kısmında Türkiye'nin Azerbaycan çıkarlarını gözetmeden Ermenistan ile ilişki kurmaya çalıştığı gibi bir kanının yerleşmiş bulunmasından ileri gelmesi olasıdır. Türk kamuoyundaki bu kanının oluşmasında Başbakan Erdoğan'ın Türk sınırının açılmasını Azeri topraklarının işgalinin sona ermesine bağlamasının etki etmiş olması olasıdır.

Ermenistan Hükümetinin Türkiye ile yürüttüğü müzakereler ve vardığı mutabakat hakkında yukarıda belirttiğimiz dikkatli davranışına ve özellikle taviz verilmediğini iddia etmesine rağmen Taşnaklar tatmin olmamış ve bu parti (Ermeni Devrimci Federasyonu) 27 Nisan 2009 tarihinde koalisyonundan ayrılmıştır.

1890 yılında kurulan Ermeni Devrimci Federasyonu bir yandan Ermenistan'ın bağımsızlığı diğer yandan Ermeni terörü ve Müslümanlara yapılan mezalimle

42 “Armenian Foreign Minister: Armenia and Turkey Have No Agreements Regarding Kars Treaty” *Arminfo*, 24 Nisan 2009.

43 “61% of Armenians Are Opposed to Establishing Closer Relations With Turkey”, *PanArmenian*, 14 Nisan 2009.

44 “67.2% Voted Against Frontier Opening”, *A1+*, 4 Mayıs 2009.

özdeşleşmiş bir kuruluştur. Ermenistan'ın Sovyetleşmesinden sonra diğer ülkelerde faaliyet göstermeye başlamış ve Diaspora'nın başlıca siyasi hareketi olmuştur. Soykırım iddialarını ortaya atan, bunların benimsenmesi için uğraşan, her fırsatta Türkiye aleyhinde faaliyet gösteren ve 1973–1986 yılları arasında esas itibariyle Türk diplomatlarını hedef alan örgütlü Ermeni terörünü yaratan ve kısmen de yöneten bu partidir. Ermenistan'ın bağımsızlığından hemen önce burada ve Karabağ'da faaliyet göstermeye başlamış ve aşırı milliyetçi ve uzlaşmaz tutumuyla dikkati çekmiştir. Muhalefetin ilerisine geçen ve zararlı faaliyet denebilecek tutum ve politikaları nedeniyle 1994 yılında kapatılmıştır. Zamanın Devlet Başkanı Levon Ter Petrosyan Karabağ sorunu nedeniyle Ermenistan parlamentosu ile sorunlar yaşamaya başlayıp istifa etmek zorunda kalınca Taşnaklar, başkanlığına aday olan Başbakan Robert Koçaryan'ı desteklemişler ve kazanmasında önemli bir rol oynamışlardır. Koçaryan da seçildikten sonra Taşnakları Hükümet ortağı yaparak ödüllendirmiştir. Taşnaklar 1998–2009 döneminde tüm koalisyon hükümetlerine katılmışlar ve bu dönem içinde aşırı milliyetçilikleri ve Türkiye aleyhindeki tutumlarıyla dikkat çekmişlerdir.

Taşnak Partisi tarafından yayımlanan bir açıklamada⁴⁵ Hükümetten ayrılımlarının başlıca nedeni olarak Türkiye ve Ermenistan arasında varılan mutabakat ve yol haritası gösterilmiştir. Açıklama partinin her zaman, başta Türkiye olmak üzere, Ermeni soykırımının evrensel olarak tanınmasının ve kınanmasının devletin milli güvenlik stratejisinin başlıca parçası olduğunu, bunun sadece tarihi adaletin yerine getirilmesi için değil bölgedeki karşılıklı güven ortamının iyileştirilmesi ve gelecekte benzer suçların işlenmesinin önlenmesi için gerekli olduğunu ileri sürmüştür.

Taşnaklar her ne kadar Hükümetten ayrılma nedeni olarak Türkiye ile yapılan görüşmeleri gösteriyorlarsa da aynı zamanda iç siyaset hesaplarıyla da bu kararı almış olmaları olasıdır. Nitekim 11 yıldır hükümette olmanın tüm avantajlarından yararlanmalarına rağmen bu parti fazla oy toplayamamıştır. İki yıl kadar önce, 2007 Mayıs ayında yapılmış olan parlamento seçimlerinde Taşnaklar, % 12,7 oy alarak 131 sandalyeli Ermenistan Parlamentosuna 16 milletvekili sokabilmişlerdir. 2008 yılının Şubat ayında yapılan devlet başkanlığı seçimlerine katılan Taşnaklar, yüzde elli civarında oy kaybına uğrayarak % 6,12 oranında oy almışlardır. Bu arada seçimleri kazanan Serj Sarkisyan'ın oyların % 52,8'ini topladığını da belirtelim. Bu durumda Taşnakların Hükümetten ayrıldıktan sonra, başta Türkiye karşıtlığı olmak üzere, bazı uzlaşmaz tutumlar izleyerek ve demagojik öneriler ileri sürerek 2012 seçimlerinde aşırı sağcı seçmenlerin oylarını alma ve Parlamento'ya daha güçlü bir şekilde girme hesapları yapmış olabilirler.

45 “ARF Quits Governing Coalition”, *Asbarez*, 27 Nisan 2009.

6. Son Gelişmeler

Türkiye'nin yeni Dışişleri Bakanı Ahmed Davutoğlu'nun Türkiye-Ermenistan ilişkilerini ikili düzeyde olduğu kadar Güney Kafkasya'da barış ve istikrarın sağlanması çerçevesinde mütaala ettiği ve bu bölgede "kalıcı ve kapsamlı bir normalleşmenin olması için Azeri-Ermeni ihtilâfında da gelişmeler olması gerektiği"ni vurguladığı görülmüştür.⁴⁶ Davutoğlu aynı zamanda 22 Nisan'dan sonra da ilişkilerin normalleşmesi sürecinin devam ettiğini, görüşmelerde bir kesilme olmadığını ve bu çerçevede Ermenistan ile doğrudan veya dolaylı olarak sürdürülen temaslar bulunduğunu belirtmiştir.⁴⁷ Diğer yandan Karabağ konusundaki görüşmelerle Türkiye- Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesinin birbirine paralel süreçler olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸

Davutoğlu Türkiye'nin Güvenlik Konseyi Başkanlığının olduğunu ve Karabağ sorununun Güvenlik Konseyi gündemine alınıp alınmayacağına dair bir soruya "Türkiye, Karabağ sorunu dahil, uluslararası önemdeki sorunların tartışılmasından yanadır".⁴⁹ sözleriyle konunun Konsey'de ele alınmasına taraftar olduğunu belirtmiştir. Ancak Türkiye'nin başkanlığı döneminde bu konu Güvenlik Konseyinde ele alınmamıştır. Bununla beraber Türkiye'nin Konsey üyesi olması ileride bu konuda etkin girişimler yapmasına olanak sağlayacaktır. Ermenistan tarafından Karabağ konusunun Güvenlik Konseyi'ne getirilmesi olasılığına hemen bir tepkisi olmamışsa da, Güvenlik Konseyi'nin 1990'lı yıllarda Karabağ konusunda aldığı kararlar Ermenistan'ın aleyhinde olduğundan konunun yeniden Konseyde görüşülmesini istememesi ve bunu önlemeye çalışması normaldir.

Diğer yandan Ermenistan bilinen tutumunun devam ettiği görülmekte ve bu çerçevede önkoşulsuz olarak Türkiye ile normal ilişki kurmak istendiği, Türkiye'nin Karabağ sorununun çözümü ile bir ilgisi olmadığı temaları işlenmektedir. Hatta Ermenistan'ın bir tarihçiler komisyonu kurulmasını kabul etmiş olduğu dahi açıkça söylenmek istenmemekte bu konudaki sorulara iki taraf arasındaki tüm sorunların tartışılacağı bir komisyon kurulmasının söz konusu olduğu belirtilerek cevap verilmeye çalışılmaktadır.⁵⁰

Türkiye ile Ermenistan arasında temaslar sürse dahi müzakerelerde bir ilerleme olmadığı açıktır. Bu durağan durumun kalıcı olabileceği ve çok önem verilen sınırın açılmasını belirsiz bir tarihe erteleyebileceği endişelerinin Ermenilere hâkim

46 "Davutoğlu'ndan Ermeni Çıkışı", *Haberler.com*, 4 Haziran 2009.

47 Aynı kaynak ve "Turkish FM Says There's No Interruption in Talks With Armenia", *PanArmenian.Net*, 4 Haziran 2009.

48 "Carrying out Turkish-Armenian and Azerbaijan-Armenian Talks in paralel with each other would ensure lasting peace in the region", *Journal of the Turkish Weekly*, 27 Haziran 2009.

49 "Ankara to Bring Up Karabakh Problem For UN Security Council Discussions", *Trend*, 15 Haziran 2009.

50 "Armenia Still Hopeful About Deal With Turkey", *RFE/RL*, 22 Haziran 2009.

olduğu gözlenmektedir. Dışişleri Bakanı Nalbatyan topun Türkiye sahasında olduğu,⁵¹ Türkiye’den yeni bir adım atmasını beklediklerini, varılan anlaşmaların uygulanmaya konması gerektiği,⁵² Türkiye’nin bunun için somut adımlar atması⁵³ gerektiği gibi beyanlarda bulunarak bu durumdan, üstü kapalı bir şekilde, Türkiye’yi sorumlu tutmaya çalışmaktadır. Davutoğlu ise bunlara, topun sahada (sahanın ortasında) olduğu, adımların karşılıklı atılması gerektiği, Türkiye’nin amacının bölgede istikrarı sağlamak olduğu, bunun da tek taraflı adımlarla olmayacağı⁵⁴ gibi cevaplar vermek suretiyle Ermenileri, başta Karabağ olmak üzere, mevcut sorunların çözümü için daha yapıcı olmaya davet ettiği gözlemlenmektedir.

22 Nisan Ortak Açıklaması’ndan sonra Ermenistan’da Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin kısa zamanda normal hale geleceği ve sınırın açılacağı beklentileri belirmiştir. Bunun olmaması ülkede ve özellikle muhalefet partilerinde bir tür düş kırıklığı yaratmış ve Türkiye’nin, sınırlarını açmadan ABD’nin Ermeni soykırım iddialarını kabul etmesini önlemek için müzakere sürecinden yararlandığı, o tarihten sonra Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin değil ilerlemek, gerilediği, müzakere sürecinde dengenin Ermenistan aleyhine bozulduğu gibi eleştiriler ileri sürülmüştü.⁵⁵ Sarkisyan bu eleştiriler karşısında Türkiye’nin tutumundan duyduğu memnuniyetsizliği dile getirmek zorunda kalmıştır. Ermenistan’a bir ziyarette bulunan Güney Kıbrıs Rum Yönetimi Başkanı Hristofias ile yaptığı bir basın toplantısından yararlanarak Türkiye hakkında şunları söylemiştir: “Avrupa’da artakalan kapalı sınırları ortadan kaldırmak ve ön koşulsuz ilişkiler kurmak istiyoruz. Ancak bu yolda kimsenin uluslararası toplumu yanıltmak için müzakere sürecini kullanmasına izin vermek niyetinde değiliz. Maalesef bu konuda karşılıklı anlaşmalara saygı göstermemek daha büyük güvensizlik ve daha derin farklara yol açmakta ve gelecek için daha büyük çabalar gerektirmektedir.”⁵⁶

Ermenistan Devlet Başkanı’nın Türkiye’yi iki ülke arasındaki müzakere sürecini uluslararası toplumu yanıltmak için kullandığı ve karşılıklı anlaşmalara saygı göstermediği için eleştirdiği görülmektedir. Bu hayli muğlak sözlerle Türkiye’nin, ABD dâhil bazı ülkelerin soykırım iddialarına ilişkin kararlar almalarını önlemek için müzakere sürecinden yararlandığı ve mutabık kalınan yol haritasını uygulamaya koymadığı ifade edilmek istenmektedir. Yukarıda değindiğiniz gibi Sarkisyan bu sözleri kendisine yöneltilen eleştirileri yanıtlamak için sarf etmiştir.

51 “Şimdi Top Türkiye’de”, *Taraf*, 18 Mayıs 2009.

52 “Ermenistan Yeni Bir Adım Bekliyor.”, *İhlasondakika.com*, 21 Haziran 2009.

53 “Armenia expects Turkish steps to normalize ties”, *Today’s Zaman*, 4 Temmuz 2009.

54 “Ermenistan; adımlar karşılıklı atılmalı” mesajı”, *Zaman*, 22 Haziran 2009.

55 “Critics ‘vindicated’ by Sarkisian’s Warning to Ankara”, *RFE/RL*, 7 Temmuz 2009.

56 “Sarkisian Frustrated Over Stalled Talks with Turkey”, *Asbarez*, 6 Temmuz 2009.

Ancak ileride Türkiye'yi bu veya başka konularda eleştirmeyi sürdürürse, Karabağ sorunu nedeniyle bir sonuca varmamış olsa da, olumlu bir hava içinde sürdürülen müzakere sürecinin bundan zarar görmesi olasıdır.

II- ABD VE ERMENİ SORUNU

Başkan Obama göreve başlamasından kısa süre sonra bazı ülke devlet başkanlarını ve başbakanlarını telefonla arayarak onlarla ortak sorunları görüşmüştür. Daha önce bildirdiğimiz gibi⁵⁷ 16 Şubat 2009 tarihinde hem Cumhurbaşkanı Gül hem de Başbakan Erdoğan'ı aramıştır. Olağan olmayan bu görüşme yeni Başkanın dış politika alanında Türkiye'ye verdiği önemi göstermiştir.

Bu önemin nedenleri arasında, her şeyden önce Başkan Obama'nın Başkan Bush döneminde iki ülke arasında yaşanan gerginliklere son vermek isteği bulunmaktadır. Bilindiği gibi bu gerginliğin temelinde ABD'nin, Türkiye üzerinden Irak'ı işgal etmesine 2003 yılında TBMM tarafından izin verilmemiş olması yatmaktadır. Bu olay ve çok uzun süren ve kanlı gelişmelere sahne olan Irak işgali de Türk kamuoyunda ABD'nin itibarının çok azalmasına yol açmıştır. Diğer yandan Amerikan Kongresi'ndeki Ermeni soykırım iddialarıyla ilgili tasarılar, Irak'ın durumu kadar etkili olmasa da, bu itibar kaybında bir rol oynamıştır. Yeni ABD Hükümetinin Türkiye'de beliren bu Amerikan aleyhtarlığını ortadan kaldırmak, hiç olmazsa azaltmak amacıyla hareket ettiği anlaşılmaktadır.

Diğer yandan yeni ABD Hükümetinin bazı politikalarını uygulayabilmek için Türkiye ile işbirliği yapmak durumunda, hatta zorunda olduğu görülmektedir. Bunların başında Irak'taki Amerikan güçlerinin bir kısmının Türkiye üzerinden geri çekilmesi gelmektedir. Diğer yandan ABD'nin Afganistan'da ve kısmen de Pakistan'da Taliban ve El Kaide gibi aşırı güçlere karşı yürüttüğü mücadele için de Türkiye'nin işbirliğine ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca ABD, Türkiye'nin İsrail ve Suriye arasında müzakerelerin yapılması için çabalarına devam etmesini arzulamaktadır. Son olarak ABD, İran ile olan, başta nükleer silah konusu olmak üzere, sorunlarının kısmen olsun çözümlenmesi için Türkiye'nin yardımına ihtiyaç duymaktadır.

7 Mart 2009 tarihinde, Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'un, bir ay sonra da, 6 ve 7 Nisan'da Başkan Obama'nın Türkiye'yi ziyaret etmesi yeni ABD Hükümetinin Türkiye ile ilişkilere verdiği önemin kanıtlarını oluşturmuştur.

57 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 31, s. 26.

1. Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'ın Türkiye'yi Ziyareti

ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'ın Başkanın göreve başlamasından kısa bir süre sonra, 7 Mart 2009 tarihinde, Ankara'yı ziyaret etmesi de Türkiye'ye verilen önemin diğer bir kanıtını oluşturmuştur. Bu ziyaretle ilgili Ermeni konusunda yapılan Ortak Açıklamada⁵⁸ “Türkiye ve Ermenistan ilişkilerinin normalizasyonu çabalarına ABD'nin de destek olması ve Yukarı-Karabağ sorununun çözümü için Minsk Grubu'nun çabalarına ortak destek verilmesi suretiyle Güney Kafkasya'da barış, istikrar ve refahın yayılmasının teşvik edilmesi” ifadeleri yer almıştır. Görüldüğü üzere soykırım iddialarına dolaylı bir şekilde dahi atıf yoktur. Ancak, Dışişleri Bakanı Babacan sonradan bir gazetecinin sorusuna cevaben, Başkan Obama'nın 24 Nisan'da 1915 olayları hakkında yayımlayacağı mesaj için yeni ABD yönetiminin Türkiye'nin bu konudaki hassasiyetini ve görüşünü anladığını, bu konuyu sorunsuz ve ikili ilişkilere gölge düşürmeyecek şekilde çözüleceğini umduğunu söylemiştir.⁵⁹ Türk kamuoyu ve Diaspora Ermenilerinin söz konusu mesajda soykırım sözcüğünün kullanılıp kullanılmayacağı üzerinde özellikle durdukları bir sırada iki ülke dışişleri bakanlarının bu konuyu ön plana çıkarmamaları, Başkan Obama'nın mesajında “soykırım” kelimesini telaffuz etmemek kararını almış olduğu kanısını uyandırmıştır.

2. “Soykırım” Tasarısının Temsilciler Meclisi'ne Verilmesi

ABD Temsilciler Meclisindeki Ermeni yanlıları tarafından hazırlanan ve 13 Şubat 2009 tarihinden itibaren ortak sunucuların imzasına açılan⁶⁰ Ermeni soykırım iddialarına ilişkin bir karar tasarısı 17 Mart 2009 tarihinde temsilciler Meclisine sunulmuştur. Böylelikle Başkanın Türkiye'yi ziyaretinin başarılı geçmesinin ve 24 Nisan mesajında “soykırım” sözcüğünü kullanma olasılığının çok zayıflamasının Ermenilerde yarattığı olumsuz etkilerin, kısmen olsun, giderilmesinin amaçlandığı anlaşılmaktadır.

H. Res. 252 numarasını alan bu tasarı, bir önceki yasama döneminde sunulmuş ancak kabul edilmemiş olduğu için kadük olmuş H. Res. 106 ile aynıdır. Tasarıda, özetle, ABD dış politikasının insan hakları, etnik temizlik ve soykırım konularında gerekli anlayış ve duyarlılığı yansıtması için Başkana çağrıda bulunmaktadır. Bu pek açık olmayan ifadelerin anılan üç konuda ABD'nin diğer ülkelere müdahale etmesini sağlamak amacını taşıdığı görülmektedir.

58 http://www.mfa.gov.tr/abd-disisleri-bakani-hillary-clinton_in-turkiye-disisleri-bakani-ali-babacan_in-davetine-icabetle-ulkemizi-ziyareti-vesilesiyle.tr.mfa

59 “Laik Anayasa Vurgusu”, *Milliyet*, 7 Mart 2009.

60 Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 31, s. 24.

Tasarıda Başkandan talep edilen bir diğer husus, Başkanın her yıl 24 Nisan tarihinde yayımladığı mesajda “1,5 milyon Ermeninin sistemli ve kasıtlı bir şekilde yok edilmesini açıkça soykırım olarak tanımlamasıdır. Bilindiği üzere Başkan Bush da 24 Nisan mesajlarında soykırım sözcüğünü kullanmamış ancak Ermenilerin tepkilerini hafifletebilmek üzere bu sözcük ile eşanlamlı olan toptan imha, kitle halinde öldürmeler gibi deyimlere başvurmuştu.

Karar tasarısının gerekçeler bölümünde birçok maddi yanlış bulunmaktadır. Bunları zamanında okuyucularımıza duyurmuştuk.⁶¹ Bir örnek olarak bunlardan ikisini tekrarlamak isteriz. Tasarıda Osmanlı İmparatorluğu zamanında yaklaşık 2 milyon Ermeninin sınır dışı edildiğinden söz edilmektedir. Ermeni kaynakları dâhil, hiçbir kaynak 2 milyon Ermeninin tehcir edildiğinden bahsetmemektedir. Diğer yandan Ermeniler sınır dışı edilmemişler, halen Suriye’de bulunan Osmanlı İmparatorluğu’nun Der Zor vilayetine gönderilmişlerdir. Diğer yandan Ermeni “soykırımı”nın Birleşmiş Milletlerce tanındığı iddiası da doğru değildir. Bizzat bu Teşkilatın Genel Sekreteri Ban-Ki Mun BM’in kendi kuruluşundan önce vuku bulmuş olaylar hakkında alınmış bir kararı olmadığını belirtmiştir. İşin ilginç yönü 2000 yılından bu yana Temsilciler Meclisi’ne getirilen tüm tasarılar da yer alan bu maddi yanlışların, tasarımı sunanların dikkatine getirilmiş olmasına rağmen, düzeltilmemiş olmasıdır. Bu da tasarımı sunanların gerçeklere değil karalamaya öncelik verdiklerini göstermektedir.

Tasarıya 77 Temsilci ortak sunucu olmuştur. Temsilciler Meclisi’nde mutlak çoğunluk 218 olduğu ve 106 sayılı tasarının kolaylıkla bu rakama ulaştığı hatırlandığında bu rakam çok yetersizdir. Kanımız, bu rakamın biraz daha artacağı ve fakat tasarının 2009 yılında kabul edilmek şansının bulunmadığı merkezindedir. Temsilciler Meclisi seçimlerinin yapılacağı 2010 yılında ise bu durum değişebilecektir. Bu arada Türkiye- Ermenistan arasında normal ilişkiler kurulması ve sınırın açılması tasarının kabul olasılığını azaltacaktır.

Türkiye’de, sivil toplum kuruluşları çerçevesinde söz konusu tasarıya tek tepki emekli büyükelçilerden gelmiştir. 154 emekli Türk büyükelçi, bu tasarımı inceleyecek olan Temsilciler Meclisi’nin Başkanı Nancy Pelosi’ye soykırım iddialarının tarihsel gerçeklere aykırı olduğunu anlatan bir mektup göndermiştir.

Emekli büyükelçiler, Kongre üyelerinden adil olmalarını ve tarihin tahrif edilmesine dayalı sözde soykırım tasarısını reddetmesini istemişler, Kongre’ye sunulan tasarıdaki argümanların iddia olmaktan öteye gitmediğini belirtmişler ve tasarının kabulünün Türk-Amerikan ilişkilerine büyük zarar vereceği uyarısında

61 Kemal Çiçek, “Ermeni Yasa Tasarısının İçeriği ve İddialara Verilen Cevaplar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 23-24, ss. 103-118.

bulunmuşlardır. Mektupta Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'nu işgal eden İngiliz, Rus ve Fransızlarla işbirliği yaptıkları ve sivil halka karşı uyguladıkları katliam ve yıkımın, sadece resmî Osmanlı kayıtlarında değil Amerikan, İngiliz ve Rus kayıtlarında yer aldığı belirtilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin de yeterli lojistik ve koruma sağlayamamasının acılı ve üzücü sonuçlar doğurduğunun bir gerçek olduğunu belirten büyükelçiler, “Ancak tehcirin bu amaçla, kasten yapıldığını gösteren deliller mevcut değildir. Aksine, göçü yürütenler arasında görevlerini yerine getirmekte kusurlu görülenler uyarılmış veya cezalandırılmış, savaş bütçesinden önemli miktarda ödenek ayrılmıştır. Bu deliller karşısında bir ‘soykırım’ iddiası tamamen mesnetsiz kalmaktadır.” ifadesini kullanmışlardır.⁶² Söz konusu mektubun Türkçe çevirisi dergimizin Güncel Belgeler bölümündedir.

3. Başkan Obama'nın Türkiye'yi Ziyareti

Başkan Barack Obama 6 ve 7 Nisan tarihlerinde Türkiye'ye resmi bir ziyaret yapmıştır. Ziyaret öncesinde ve sırasında en fazla merak edilen husus Başkanın Ermeni “soykırımı” konusunu dile getirip getirmeyeceği idi; ancak Başkanın bu konuda Ermeni iddialarını benimseyen beyanlarda bulunmasını beklemek mantıklı değildi zira bir yandan çeşitli alanlarda Türkiye'nin işbirliğine ihtiyaç duyulurken diğer yandan bu ülkenin hükümet, meclis ve neredeyse kamuoyunun tamamı tarafından kesinlikle reddedilen ve üstelik güncel bir değeri de olmayan bir olayı Türkiye'de soykırım olarak nitelendirmesi anlamsızdı. Buna karşın ABD kamuoyu ve özellikle Demokrat seçmenler Ermeni görüşlerini benimsemiş olduklarından sorun daha ziyade kamuoyunu düş kırıklığına uğratmamak noktasında toplanıyordu.

Başkanın Türkiye'yi ziyaretinden önce ABD'de bazı önemli düşünce kuruluşları Türkiye ile ilişkilerin önemini vurgulayan beyanlarda bulunmaya başladılar. Mesela çok tanınmış bir kurum olan Rand Cooperation'dan Stephen Larrabee Obama'nın dış politika tercihleriyle AKP'nin tercihlerinin örtüştüğünü, “soykırım” tasarısı kabul edilirse iki ülke ilişkilerinin onarılması çabalarının boşa gideceğini söyledi.⁶³

Stratejik ve Uluslararası İncelemeler Merkezi (*Center for Strategic and International Studies = CSIS*) Mart ayı sonunda yayımladığı “Turkey's Evolving Dynamics, Strategic Choices for US-Turkey Relations” (Türkiye'nin Gelişen

62 “Emekli Büyükelçilerden Pelosi'ye ‘Ermeni’ Mektubu”, *Zaman*, 2 Nisan 2009.

63 “Tasarı İlişkileri Çökertir”, *Sabah*, 29 Mart 2009.

Dinamikleri, ABD-Türkiye için Stratejik Tercihler) başlıklı raporunda Başkan Obama H. Res. 252'yi engellemez veya soykırım sözcüğünü kullanırsa bunun Türkiye'nin sert tepkilerine neden olacağını yazmıştır. Raporu takdim eden dünyaca ünlü yazar ve fikir adamı Zbigniew Brezinski ile daha önce başkan danışmanlığını yapmış olan emekli General Brent Scowcroft "soykırım" hakkında bir karar çıkartmak yerine ABD'nin Türkiye-Ermenistan diplomatik yaklaşmasını teşvik etmesi gerektiğini bildirmişlerdir.⁶⁴

Diğer yandan ABD Kongresi'nde Türk-Amerikan "Caucus'ü" üyesi 29 Kongre üyesi Başkan Obama'ya bir mektup göndererek Türkiye-ABD ilişkileri hakkındaki görüşlerini bildirdiler bu çerçevede ABD'nin Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi sürecine en güçlü desteği vermesinin önemini vurguladılar.

Hemen hemen her zaman Ermeni görüşlerini destekleyen ve Türkiye'yi i eleştiren *The New York Times* gazetesi, okuyucularına söz konusu geleneksel denebilecek tutumlarını hatırlattıktan sonra Kongreyi "soykırım" konusunda bir karar kabul etmekten kaçınmaya, Başkanı da "soykırımı" tanımaktan vazgeçmeye çağırdı.⁶⁵

Kaliforniya'da yayımlanması nedeniyle Ermenilerin etkisi altında bulunan *Los Angeles Times* gazetesi bile Başkan Obama'nın 24 Nisan mesajında soykırımı tanımayı ertelemesinin olası olduğunu belirtti.⁶⁶

Böylece Başkanın Türkiye'de ve 24 Nisan mesajında soykırım sözcüğünü kullanması aleyhinde bir hava oluşken ABD'de Ermeni kuruluşları tamamen tersi bir tutum içinde olmayı sürdürdüler.

Taşnakların bir yan örgütü olan Amerika Ermeni Milli Komitesi (*Armenian National Committee of America = ANCA*) ile rakibi durumundaki Amerika Ermeni Asamblesi (*Armenian Assembly of America = AAA*) Obama'nın Türkiye'yi ziyaretinden önce H.Res.252'nin kabulü için yoğun bir kampanya başlattılar.⁶⁷

Obama'nın Türkiye ziyaretinden önce ANCA ve AAA temsilcileri Beyaz Saray'a davet edilerek Başkanın dış politika danışmanlarıyla görüştiler. İlgililer tutumlarını sürdürerek Başkanın seçim kampanyası sırasındaki vaadi nedeniyle "soykırımı" tanımamasını beklediklerini ifade ettiler.⁶⁸

64 "Obama Encouraged to Lobby Against Genocide Bill", *The Hill*, 1 Nisan 2009.

65 "Mr. Obama and Turkey", *The New York Times*, 4 Nisan 2009.

66 Paul Richter; 'Turkey, Armenia Are Likely to Ease Conflict', *Los Angeles Times*, 4 Nisan 2009.

67 "Days of Expectation: Armenian -American Leadership Met Obama Policy Advisors prior to President Departure For Turkey", *ArmeniaNow*, 4 Nisan 2009.

68 Aynı kaynak.

Avrupa'daki Ermeni Kuruluşlarını temsil ettiğini iddia eden Adalet ve Demokrasi için Avrupa Ermeni Federasyonu (*European Armenian Federation for Justice and Democracy = EAFJD*) Avrupa'daki 349 Ermeni kuruluşu adına 3 Nisan 2009 tarihinde Başkan Obama'ya gönderdiği bir mektupta⁶⁹ seçim kampanyası sırasındaki vaadini kendisine hatırlattıktan sonra, Avrupa'daki Ermenilerin ve Avrupa sivil toplumunun başlıca güçlerinin, Ermeni soykırımını inkâr ettiği sürece Türkiye'nin AB'ye girmesine karşı olduklarını, ABD'nin Ermeni soykırımını tanınmasının Türkiye ile Ermenistan arasındaki diyalog sürecine benzeri görülmemiş bir hız kazandıracığı aksine ABD'nin bu konuda gerilemesinin soykırımcı hükümetler tarafından kanlı eylemlere ve suç ortaklığına devam etmek için bir tür izin gibi yorumlanacağı ifade edilmiş ve buna misal olarak da Türkiye'nin Sudan Cumhurbaşkanı'na verdiği destek gösterilmiştir. Bu kuruluşun Başkanı Bayan Hilda Tchobanian soykırımı tanınmasını istemenin Türkiye'ye karşı düşmanca bir hareket olmadığını aksine Türkiye'yi kanlı geçmişinden kurtaracağını ve uluslararası toplumda arzu ettiği saygınlık yerini almasını sağlayacağını ileri sürmüştür.⁷⁰

4. Cumhurbaşkanı Gül ve Başkan Obama'nın Basın Toplantısı

Türkiye'ye gelen Başkan Obama 6 Nisan günü Çankaya'da Cumhurbaşkanı Gül'ü ziyaret ettikten sonra iki devlet başkanı gazetecilere kısa bir demeç verdiler ve ardından soruları yanıtladılar. Beklendiği gibi ilk soru Ermeni konusunda oldu ve Başkan Obama'ya yöneltildi. Arz ettiği önem nedeniyle bu soruyu ve Başkanın cevabının tam metnini aşağıda veriyoruz:

Soru: Chicago Tribune. Amerika Birleşik Devletleri Senatörü olarak Türkiye'nin Ermeni soykırımı ile ilgili kararın çıkarılması aşamasında görüşlerinizin değişip değişmediğini ve Sayın Gül'e soykırımı tanıma konusunda herhangi bir şey söyleyip söylemediğinizi öğrenmek istiyorum.

ABD Başkanı Obama: Benim bu görüşlerim kayıtlar altında zaten. Görüşlerimi değiştirmiş değilim. Ama beni en çok cesaretlendiren şey Sayın Cumhurbaşkanı Gül'ün liderliği altında bir seri müzakereler devam etmektedir Ermenistan ve Türkiye arasında. Ve bu kapsamda gündemde olan pek çok konu, bahsettiğiniz konu da dâhil olmak üzere ele alınmaktadır ve ben de ilerlemekte olan bu müzakereleri izlemekteyim. Bunlar meyvelerini çok yakın dönemde çok kısa sürede verebilirler. Bunun sonucunda benim yapmak istediğim, kendi görüşlerime odaklanmak değil,

69 "US Recognition of Genocide to Provide Unprecedented Momentum to Turkey-Armenian Dialogue", PanArmenian.Net, 4 Nisan 2009.

70 "European Civil Society Asks Obama to Recognize The Armenian Genocide", European Armenian Federation for Justice and Democracy Press Release, 7 Nisan 2009.

Türkiye'nin görüşlerine odaklanmak ve bu noktadan ileriye hareket etmektir. Çünkü geçmişte zor ve trajik olaylar yaşandı. Bütün dünya, bu konuyu çözüme ulaştırmaya çalışırken Türkiye'yi cesaretlendirmeli ve mümkün olduğunca yapıcı bir tutum sergilemelidir. Bu konularda ileriye giden yolun çabuk olması sağlanmalıdır. Ben de bu sürecin çabuk bittiğini düşünüyorum. Bu kapsamda Amerika Birleşik Devletleri Başkanı olarak yakın gelecekte yapılacak açıklamalara yönelik herhangi bir şey söylemek istemiyorum ama bu konular üzerinde çalışıldıkça en önemli noktalardan bir tanesi Türklerin ve Ermenilerin nihayetinde aynı noktaya yapıcı bir şekilde gelmeleridir.

Soru: Eğer doğru anladıysam görüşünüz değişmedi ama bu sözcüğü gelecekte kullanacak mısınız?

ABD Başkanı Obama: Benim burada yapmak istediğim Sayın Cumhurbaşkanı Gül'e, şimdiye kadar son derece başarılı olan müzakerelere devam etmesi konusunda yardımcı olmaktır. Amerika Birleşik Devletleri'nin herhangi bir şekilde bu müzakereleri saptırmasını istemiyorum.⁷¹

Bu konuda ilk gözlem ABD Başkanının soykırım sözcüğünü kullanmadığı, 1915 olayları için “trajik olaylar” deyiimiyle yetindiğidir. Ancak bu konuda görüşünün değişmediğini, esasen bunların kaydedilmiş olduğunu (soykırım iddialarını tanyacağına dair yazılı ifadelerini kastediyor) bildirmeyi de ihmal etmemiştir. Obama, “kendi görüşlerine odaklanmamış” diğer bir deyimle soykırım kelimesini kullanmamış olmasını da, Türkiye ve Ermenistan arasında ilerlemekte olan müzakerelerin çok kısa zamanda bazı sonuçlar doğurması olasılığına ve bu nedenle de Türkiye'nin cesaretlendirilmesine ve yapıcı bir tutum sergilenmesi gereğine bağlamıştır. Gazetecinin bu konuda ısrar etmesine karşılık “ABD'nin herhangi bir şekilde bu müzakereleri saptırmasını istemediğini ifade etmesi ise soykırım sözcüğünü kullandığı takdirde Türkiye'nin Ermenistan ile müzakereleri kesebileceğini ima etmektedir.

Görüldüğü üzere Başkan Obama soykırım sözcüğünü telaffuz etmemesiyle Türkiye-Ermenistan müzakerelerinin olumlu sonuç vermesi arasında bir ilişki kurmuş bulunmaktadır. Bu durumda söz konusu müzakereler bir sonuç vermediği takdirde Amerikan Başkanının tutum değiştirme hakkını elde tuttuğu ve gerektiğinde bu sözcüğü de kullanabileceği ve Temsilciler Meclisinde bekleyen H. Res. 252 sayılı karar tasarısına yeşil ışık da yakabileceği görülmektedir. Bunun dışında, mesela, Türkiye'nin Afganistan, Irak, ve Filistin sorunları için kendisinden beklediklerini yerine getirmemesi halinde ABD'nin soykırım kozunu oynama olasılığı bulunmaktadır. Hatta Türkiye-Ermenistan ilişkileri normale dönse bile,

71 http://cankaya.gov.tr/sayfa/konusma_aciklama_mesajlar/aciklama_mesajlar/

ABD'nin Türkiye ile işbirliğine fazla bir ihtiyaç duymadığı bir dönemde, Ermeni Diasporasının baskısı sonucunda ABD Başkanı veya Kongresinin 1915 olaylarını soykırım olarak nitelendirmeleri mümkündür. O itibarla Amerikan Başkanının soykırım sözcüğünü kullanmamış olması bu gün için memnuniyet ancak gelecek için de endişe yaratmaktadır.

Başkan Obama'nın yukarıda değindiğimiz cevabından sonra Cumhurbaşkanı Gül söz alarak Türkiye'nin Ermeni iddiaları karşısındaki tutumunu açıklamak gereğini duymuştur. Cumhurbaşkanı bu konuda şunları söylemiştir:

Bu konuyla ilgili ben de fikirlerimi paylaşmak istiyorum. Bu konu tabii çok tartışılan bir konu ama bu konu bir hukuki ve siyasi konu değil. Bahsedilen konu tarihî bir olaydır. 1915 yılında yaşanmış, Birinci Dünya Harbi şartlarında, dört cephede o günkü Osmanlı İmparatorluğu çarpışırken, maalesef kendi ülkesi içerisindeki bazı vatandaşları, bazı ülkeler tarafından çok provoke edilmiş. Sonunda birçok iç çatışmalar olmuş ve birçok kişi hayatını kaybetmiş. Hayatını kaybeden herkesin tabii ki acısını paylaşıyoruz. Ama bilin ki aynı zamanda Türkler, Müslüman nüfus da çok büyük bir kayba uğramıştır. Ve yine o dönemlerde ta Balkanlardan, Kafkaslardan milyonlarca Müslüman Türk nüfus yerlerinden göçe mecbur edilmiş ve Türkiye'ye gelirken çok büyük kayıplar olmuştur.

Dolayısıyla bütün bunlar o zamanın, o kargaşa ortamı içerisinde yaşanan olaylardır. Ama modern Türkiye Cumhuriyeti kurulunca yeni nesilleri nefret duygusuyla beslememek için bunları dünyada büyük olay yapmamıştır. Ama daha sonra maalesef siyasi amaçlı olarak bu konular dünyada, özellikle diasporanın kendi kimliğini koruması amacıyla çok gündeme getirilmiştir.

Bu noktaya gelince bizim teklifimiz şu olmuştur. O zaman buyurun; tarihçiler, bu işin uzmanları otursunlar ve bu konuyu çözsünler; biz hazırız yüzleşmeye. Buna siyasetçiler, hukukçular karar veremez ki. Yani ne zaman oldu, nasıl oldu, hangi şartlar altında, kim daha çok kaybetti, kim haklı, kim haksız; buna bir parlamenter, buna bir siyasetçi nasıl karar verecek bilmeden işin iç yüzünü... Onun için "Gelin o zaman, ortak bir tarih komisyonu kurulsun ve komisyon neye karar verirse buna razıyız." Dedik. Biz bunun için Türkiye'nin bütün arşivlerini sonuna kadar açtık ve bu arşivlere herkesi -Ermeniler de olmak üzere- çağırdık. Bir adım daha atıp şunu söyledik. Buna eğer herhangi bir ülke -mesela Amerika Birleşik Devletleri olabilir, Fransa olabilir- çok ilgi gösteriyorsa, bu ortak tarih komisyonuna onlar da girebilirler. Ve "Çıkacak neticeye hazırız" dedik.

Bunun ötesinde tabii ki Türkiye olarak biz bölgemizde herkesle iyi ilişkiler içinde olmayı çok arzu ediyoruz. Ermenistan ile maalesef ilişkilerimiz bu

anlamda çok yoktu. Her ne kadar birçok Ermenistan vatandaşı Türkiye’de -neredeyse 70 binin üzerinde- çalışıyor, kazanıyor ve birikimlerini ailelerine gönderiyorsa da, uçak seferleri varsa da, kültürel faaliyetler varsa bile diğer ilişkilerimiz yoktu. Bütün bunları normalleştirmek için de -Sayın Başkan’ın da biraz önce söylediği gibi- görüşmeler başladı. Bu görüşmelerin en iyi şekilde neticelenmesini arzu ediyoruz.

Şüphesiz ki Kafkaslarda yeni bir durum var. Geçen sene potansiyel olayların nasıl sıcak olaya dönüştüğünü hep beraber gördük. Onun için bu süre içerisinde de hep beraber Kafkaslardaki bütün problemleri çözelim. Özellikle Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki konuları halledelim hep beraber, bunlar hep çözülsün ve bu bölgede büyük bir işbirliği alanı ortaya çıksın diye çok iyi niyetli çalışmalarımız var. İnaniyorum ki, bunlar neticeye ulaşınca birçok mesele hallolacak.⁷²

5. Başkan Obama’nın TBMM’de Yaptığı Konuşma

Başkan Obama aynı gün öğleden sonra TBMM’yi ziyaret ederek Genel Kurulda bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmanın Ermeni Sorununu ilgilendiren bölümünün Türkçe çevirisi şöyledir:

Demokrasilerin geleceğe doğru yol aldıklarında karşılaştıkları bir diğer sorun geçmişin üstesinden nasıl gelecekleridir. Amerika Birleşik Devletleri hala bizim bazı karanlık dönemlerimize eğilmektedir. Bahsettiğim Washington Anıtının karşısında, Washington’un bizim Devrimimizi yönetmesinden sonra köle yapılmış kişilere özgürlüğünü veren Abraham Lincoln’un Anıtı vardır. Ve bizim ülkemiz Amerikan Yerlilerine geçmişte yaptığımız muamelenin hatırası ile hala yüzleşmeye çalışmaktadır.

İnsanların sarf ettiği çabalar doğal olarak kusursuz değildir. Çözüme kavuşmamış bir tarih ağır bir yük olabilir. Her ülke kendi geçmişine eğilmelidir. Ve tarihle hesaplaşmak bize daha iyi bir geleceğe ulaşmamıza yardım edebilir. Bu Mecliste 1915’in korkunç olayları hakkında katı görüşler olduğunu biliyorum. Benim görüşlerim hakkında pek çok yorum varsa da gerçekte konu Türk ve Ermeni halklarının geçmişle nasıl hesaplaşacaklarıdır. Ve Türk ile Ermeni halklarının bu konuda ilerlemeleri dürüst, açık ve yapıcı bir şekilde geçmişe eğilmelerini sağlayan bir süreçle mümkün olacaktır.

Türk ve Ermeni liderlerin şimdiden tarihi ve cesur adımlar attığını gördük. Bu temaslar yeni bir gün ümidini vermektedir. Açık bir sınır, Türk ve Ermeni

72 Aynı kaynak.

halklarına barışçıl ve müreffeh bir şekilde birlikte yaşamalarını geri getirecek ve bu da iki milletin yararına olacaktır. İşte bu nedenle Amerika Birleşik Devletleri Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin tamamen normal hale getirilmesini kuvvetle desteklemektedir.

Sizin tüm Güney Kafkasya milletleriyle normal ve barışçıl ilişkilere sahip bölgedeki tek ülke olmak durumunda bulunuyor olmanız, Türk liderliğinin başarısının göstergesidir. Ve bu barışa ulaşılabilmesi için, gereğinden çok uzun zamandan beri süregelen Yukarı Karabağ sorununun çözümlenmesine yardımcı olmak üzere yapıcı bir rol oynayabilirsiniz.

Bu sözlerde dikkati çeken hususlar şöyle özetlenebilir:

Başkan Obama bu konuşmasında da soykırım sözcüğünü kullanmamış 1915 olayları için “korkunç” (*terrible*) demiştir.

Seçildiği takdirde Ermeni soykırım iddialarını tanıyacağı konusuna temas etmemiş, ancak kendi görüşleri hakkında pek çok yorum olduğunu belirtmek suretiyle konuya dolaylı bir şekilde değinmiş, diğer yandan gerçek konunun Türk ve Ermeni halklarının geçmişle nasıl hesaplaşacakları olduğunu belirterek kendi görüşlerini arka plana itmiştir.

Başkanın bu bölümde üzerinde özellikle durduğu husus Türkiye'nin tarihi ile hesaplaşması veya yüzleşmesidir. Bu deyimle Türkiye'nin kendi tarihinde bazı yanlışlar hatta suç sayılacak derecede kötü hareketler veya davranışlar olduğunu kabul etmesi kastedilmektedir. Böylelikle Başkanın Ermeni soykırım iddialarının Türkiye tarafından kabul edilmesini dolaylı ve ısrarlı olmayan bir şekilde dile getirmiş olduğu görülmektedir.

Başkanın üzerinde önemle durduğu diğer bir konu Türk sınırının açılmasıdır. Bunun iki milletin yararına olacağını ifade etmekte ve bu çerçevede ABD'nin iki ülke arasındaki ilişkilerin tamamen normal hale getirilmesini kuvvetle desteklediği belirtilmektedir. ABD Dışişleri Bakanlığı yetkilileri Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normal hale getirilmesi konusunda, son zamanlarda Ermeni görüşlerinden esinlenerek “önkoşulsuz” değişimini kullanmaya başlamışlardır. Önkoşulsuz normalleşme, hiçbir sorunu çözmeden diplomatik ilişki kurmak ve sınırı açmak anlamına geldiğinden Türkiye tarafından kabul edilmemektedir. Başkanın önkoşul konusuna değinmemesi olumlu bir gelişme olarak görülebilir.

Son olarak Başkan Obama Türkiye'nin Karabağ sorununun çözümüne yardımcı olabileceğini belirtmiş ancak bunun nasıl gerçekleşeceğinden bahsetmemiştir. Bu sorunun çözümüyle Minsk Grubu eş başkanları görevli olduklarına ve Türkiye'nin de bu gruba katılması gibi bir öneri hatta bir düşünce bulunmadığına, üstelik Ermenistan'ında Karabağ sorunu için Türkiye'ye bir rol verilmesine karşı olduğuna göre,⁷³ Türkiye'nin bu sorunun çözümüne nasıl yardımcı olabileceği anlaşılammıştır.

Amerikan Başkanının Türkiye'ye yaptığı bu ziyaret genelde olumlu karşılanmış buna karşı Ermeni sorunu hakkındaki sözleri eleştirilmiştir.

Bu konuda MHP Başkanı Devlet Bahçeli Obama'nın Meclisteki konuşmasında "Amerikan tarihine atıflar yaparak, Türk tarihindeki meselelere de aynı olumsuz anlamları yüklemeye çalışması ve bunu tarih gerçeği ile yüzleşmekle açıklaması hoş göremeyeceğimiz bir nezaketsizliktir. 'Biz hatadan döndük, yanlışla yüzleştik' denilerek aralarında hiçbir ilişki ve alaka bulunmayan, tarihinizle ilgili iddia edilen yalanları kabul etmemizi istemesini reddettiğimizi duyurmak istiyorum" dedikten sonra Hükümete hitaben tarihi haklılığımızın sonuna kadar savunulmasını istedi.⁷⁴

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Deniz Baykal ise bu ziyareti Türkiye açısından kaçırılmış bir fırsat olarak değerlendirdi. Bu ziyaret vesilesiyle Türkiye'nin başta Ermeni meselesi olmak üzere birçok konuda tezlerini daha net anlatabileceğini söyledi.⁷⁵

6. Başkan Obama'nın 24 Nisan Mesajı

Türkiye'yi ziyaretinden sonra kamuoyuna hâkim olan kanı Başkan Obama'nın 24 Nisan mesajında soykırım sözcüğünü telaffuz etmeyeceği idi. Ancak bu konuda Amerikan resmi çevrelerinin herhangi bir taahhütte bulunmamış olması, diğer yandan Başkanın Türkiye ziyareti sırasında bu sözcüğü kullanmamasını Türkiye-Ermenistan arasındaki olumlu gelişmelere bağlamış bulunması yine de bir tereddüt yaratıyordu.

Başkan Obama büyük bir merakla beklenen Ermeni Anma Günü (*Armenian Remembrance Day*) mesajını 24 Nisan'da açıkladı. Türkçe çevirisini Dergimizin

73 Ermeni yetkililerin bu konuda bir çok beyanı bulunmaktadır. Mesela bkz; "Turkey Has Nothing To Do With the Karabakh Settlement, Armenia Foreign Minister Stated" *Radiolour*, 11 Haziran 2009.

74 "Bahçeli'den Ağır Eleştirisi", *Milliyet*, 7 Nisan 2009.

75 "Baykal'da Obama Ziyareti Yorumu", *NTV*, 8 Nisan 2009.

“Güncel Belgeler” bölümünde verdiğimiz bu mesajda başlıca şu hususlar yer almıştır:

- a. 1915 olayları soykırım olarak anılmamış başka sözcüklerle nitelendirilmiştir.
- b. Obama bu olaylar hakkında fikrini değiştirmedini vurgulamıştır.
- c. Olayların kabul edilmesi gereğinden bahsedilmiştir.
- d. Bu konuda Ermeniler ile Türkler arasındaki ve Türkiye içindeki diyalogdan övgü ile bahsedilmiştir.
- e. Türkiye ve Ermenistan’ın ilişkilerini normalleştirme çabalarının desteklediği belirtilmiştir.
- f. Amerikalı Ermenilerin Amerikan toplumuna yaptığı katkılar övülmüştür.

Bu noktaların her birini ayrı ayrı ele alarak anlamlarını aşağıda tahlil etmeye çalışacağız.

- a. Beklendiği gibi Başkan Obama 1915 olayları için soykırım sözcüğünü kullanmamıştır. 1981 yılında Başkan Reagan’ın bir misal olarak bu sözcüğü telaffuz etmesi haricinde diğer başkanlar soykırım sözcüğüne başvurmamışlardır. Başkan Obama’nın kullandığı terim “Mets Yegern”dir. Bu iki sözcük Ermenicede “büyük felaket” demektir; aynı zamanda soykırım anlamında da kullanılmaktadır. Böylece mesajın Ermenice çevirisinde soykırım ifadesi yer almış diğer dillerde ise bu sözcük görülmemiştir. Başkan Obama’nın bu yolla hem Türkleri hem de Ermenileri memnun etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Ancak, aşağıda değineceğimiz üzere, hem Türkler hem de Ermeniler bu mesaj nedeniyle Amerikan Başkanını eleştirmişlerdir.

Bu arada “Mets Yegern” sözcüğünü ilk olarak Başkan Obama’nın kullanmadığını belirtelim. Kayıtlarımıza göre bu sözcük ilk kez 2001 yılında Erivan’ı ziyareti sırasında Papa Jean-Paul II tarafından telaffuz edilmiştir.⁷⁶ Papa böylelikle, sözcük olarak “soykırım” dememekle Türkiye’nin hassasiyetlerini mümkün olduğu kadar göz önünde bulundurmaya çalışmış diğer yandan Ermenistan’da Ermenice olarak

76 Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 3, ss. 13-15.

soykırım anlamına gelen bir söz sarf etmekle onları tatmin etmeyi amaçlamıştır.

“Mets Yegern” deyimini ikinci kez ABD’nin Erivan Büyükelçiliğine atanan Marie Yovanovitch atamasının onaylanması için Senato’da yapılan görüşmeler sırasında kullanılmıştır. Senato Dışişleri Komisyonunda Başkan Joe Biden (halen ABD Başkan Yardımcısı), o zaman Komisyon üyesi olan Barack Obama, özellikle Robert Menendez ve diğer bazı üyelerin 1915 olaylarını soykırım olarak nitelendirmesi için Bayan Yovanovitch’i sıkıştırmışlar ancak adı geçen Mets Yegern sözcüklerini kullanmamıştır. Erivan’a büyükelçi olarak atanması, güçlkle de olsa, onaylanmıştır.⁷⁷

“Mets Yegern” deyimini üçüncü kez, “Ermenilerden Özür Dileme” kampanyası sırasında kullanılmıştır. Bu özür dileme için hazırlanan ve internette imzaya açılan metinde “Osmanlı Ermenilerinin maruz kaldığı Büyük Felaket” ibaresi vardır ve anlaşıldığı kadarıyla özür bu büyük felaket için dilenmektedir.⁷⁸ Neden soykırım değil de Büyük Felaket dendiğine gelince, çok kişi tarafından imzalanması beklenen (ancak yedi ayda 30.003 rakamına ulaşabilen) bir metinde Türkiye’de hoş karşılanmayan soykırım sözcüğü yerine bir eşanlamı kullanılarak kişilerin olumsuz tepkileri önlenmeye çalışılmıştır.

Amerikan Başkanının 2009 yılı mesajında 1915 olayları için “20. asrın en büyük mezalimlerinden biri, “katledilmiş ve ölüncüye kadar yürütülmüş Ermeniler”, 1915 yılının korkunç olayları, acı tarih ve insanın insana karşı insanlık dışı davranışı gibi deyimler vardır. Bunlar ağır nitelendirmeler olmakla beraber Obama’nın selefleri daha da ağır deyimlere başvurmuşlardır.⁷⁹ Bir örnek olarak Başkan W.George Bush’un soykırımla eşanlamlı olan toptan yok etme (*annihilation*) ve kitle halinde öldürme (*mass killings*) gibi deyimler kullandığı belirtilebilir. Bu arada 1915 olaylarını tanımlayan sözcüklerin ilk başlarda katliam, deportasyon, zulüm gibi orta derecede olumsuzluk ifade ederken zaman içinde, Ermenilerin baskısıyla yukarıda değindiğimiz daha ağır sözcüklere dönüştüğü görülmüştür.

Mesajlarda üzerinde durulmasında özellikle gerekli olan bir husus öldüğü/öldürüldüğü iddia edilen Ermenilerin sayısıdır. Jimmy Carter (1978),

77 Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 30, ss. 27-29.

78 Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 31. s 13.

79 Ermeni Anma Günü münasebetiyle mesaj yayımlayan Amerikan Başkanları şunlardır: Jimmy Carter (1978), Ronald Reagan (1981), George Bush (1990), Bill Clinton (1994,1996, 1997, 1998, 1999, 2000), George W. Bush (2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008). Bu mesajların İngilizce metinleri Ömer Engin Lütem, *Ermeni Sorunu: Temel Bilgi ve Belgeler*, Ankara: ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, 2007, ss. 378-396’da bulunabilir.

Ronald Reagan (1981), George Bush (1990) ve Bill Clinton'un 1994 ve 1995 yılları mesajlarında ve George W.Bush'un 2003 yılı mesajında ölü sayısı belirtilmemiştir. Yine Ermenilerin baskısıyla Bill Clinton'ın 1996 yılı mesajında 1,5 milyon rakamı belirmiş, izleyen yıllarda (George W. Bush'un 2003 yılı mesajı hariç) bu rakam kullanılmıştır. Ancak kesin rakam vermenin anlamsızlığının farkına varılmış olmalı ki genelde “kabaca”, “yaklaşık”, “kadar” gibi sözcükler eklenerek Türkiye'nin eleştirileri kısmen olsun karşılanmaya çalışılmıştır. Bu vesileyle, Ermenilerinki dâhil, hiçbir ciddi kaynağın Ermeni kayıplarını 1,5 milyon olarak vermediğini, bu rakamı ileri sürenlerin ise hiçbir kanıt gösteremediklerini, bu durumda 1,5 milyon rakamında ısrar etmenin Başkanlık makamında olması gereken ciddiyet ile bağdaşmadığını da belirtelim.

- b. Yukarıda belirttiğimiz gibi Başkan Obama adaylığı sırasında bir çok kez, yazılı veya sözlü olarak seçimi kazandığı takdirde Ermeni soykırım iddialarını tanıyacağını belirtmişti. Ancak seçildikten sonra, Türkiye ile işbirliği yapmanın kaçınılmazlığını dikkate alarak soykırım sözcüğünü kullanmamakla beraber 1915 olayları hakkındaki fikrini değiştirmediklerini de söylemişti. Ermeniler için bir açıklama veya bir mazeret niteliğini taşıyan bu husus 24 Nisan mesajında da yer almaktadır.
- c. Amerikan Başkanı olayların tamamen, açıkça ve adil bir şekilde kabul edilmesinden yana olduğunu belirtmektedir. Kendisi soykırımı kabul ettiğine göre, “olayların... kabul edilmesi” sözlerinin Türkiye'yi hedef aldığı gibi bir kanı uyanmaktadır. Ancak izleyen paragrafa bakıldığında Başkanın Ermeni ve Türklerin geçmiş olayları ele almalarını istemekte olduğu görülmektedir. Adı geçen ayrıca ve bu konudaki çabaları kuvvetle desteklediğini ifade etmektedir. Bu hayli muğlak sözlerden bir sonuç çıkarmak güçtür. İyimser bir yaklaşımla bu ifadeleri Türk ve Ermenilerin geçmiş olayları beraberce ele alarak değerlendirmeleri gerektiği şeklinde yorumlamak ve bu bağlamda Başkanın tarihçiler ortak komisyonu veya benzer bir örgütlenmeye taraftar olduğu sonucuna varmak mümkündür. Ancak aynı sözler, Türkiye'nin tek tarafı olarak “olayları tamamen, açıkça ve adil bir şekilde” kabul etmesinin beklendiği şekilde de yorumlanabilir ki, aşağıda değineceğimiz üzere, Dışişleri Babacan bu yönde bir yaklaşım sergilemiştir. Bu vesileyle Başkan Bush'un bazı 24 Nisan mesajlarında, ısrarcı olmayan ifadelerle, komisyon fikrini desteklemiş olduğunu belirtelim. Obama'nın bu konuda açıkça tutum alamamasının temelinde, kendisi soykırım iddialarını tanıdığına göre, bu iddiaları inceleyecek bir komisyonu uygun gördüğü takdirde çelişkili davrandığı ileri sürülerek Ermeniler tarafından eleştirilmesi olasılığı bulunsa gerektir.

- d. Mesajda olayların tamamen, açıkça ve adil bir şekilde kabul edilmesinin en iyi yolunun Türk ve Ermenilerin geçmiş olayları, ileriye doğru gidebilme çabalarının bir parçası olarak ele almalarını, diğer bir deyimle bu olaylara aralarındaki sorunları çözmek açısından veya çözmek amacıyla yaklaşımları önerisi yer almaktadır. Başkan bu alanda çalışan Türk ve Ermenileri güçlü bir şekilde desteklediğini ifade etmektedir. Ayrıca bu konuda Türkler ve Ermeniler arasında ve Türkiye içinde “cesur ve önemli” bir diyalog olduğundan bahsetmektedir.

Başkanın değindiği Türkler ve Ermeniler arasındaki diyalog, ABD Dışişlerinin bir süreden beri teşvik etmekte olduğu, iki ülkeden resmi olmayan kişilerin yaptığı görüşmelerdir. Bunların en önemlisi, 2001-2004 yılları arasında faaliyet göstermiş olan Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonu’dur. Geçmişte ayrıntılı bir şekilde incelediğimiz bu komisyon,⁸⁰ dolaylı bir şekilde soykırım iddialarının tanınması girişimlerine sahne olunca, başta merhum Gündüz Aktan olmak üzere bazı Türk üyelerinin istifası üzerine dağılmıştır.

Türkiye içindeki “cesur ve önemli” diyaloga gelince bununla, herhalde, liberal aydınlar adı verilen bir grup tarafından Ermenilerden özür dileme kampanyası⁸¹ gibi Ermeni görüşlerini destekleyen ve bunların Türkiye’de de kabul edilmesini amaçlayan bazı kişilerin faaliyetleri kastedilse gerektir.

Bu arada Türkler ve Ermeniler arasındaki diyalog ile Türkiye içindeki diyalog konularının Başkan Bush’un mesajlarında da yer aldığını bildirmenizde fayda vardır.

- e. Beklendiği gibi Başkan Obama’nın mesajında Türkiye ve Ermenistan’ın ilişkilerini normalleştirme gayretlerinin kuvvetli bir şekilde desteklendiği ve bu amaçla iki hükümetin bir çerçeve ve bir yol haritası üzerinde mutabık kalmalarının taktir edildiği hususları da yer almıştır. Başkan bu konuda Türkiye ve Ermenistan’ın beraberce barışçıl ve verimli ve müreffeh bir ilişki kurabileceklerini söylemektedir. Diğer yandan, iki halkın ortak tarihlerini kabul etmelerinin ve ortak medeniyetlerinin farkına varmalarının onları daha güçlü kılacağını da belirtmektedir.

Diğer başkanların mesajlarında olduğu gibi Başkan Obama da mesajını, Ermeni asıllı Amerikalıların ABD’ye katkılarını överek sona erdirmektedir.

80 Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 2, ss. 15-22; Sayı 3, ss. 23-25, Sayı 4, ss. 15-18.

81 Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 31, ss. 12-22.

Özetle Başkan Obama'nın 24 Nisan mesajı diğer başkanların mesajlarından pek farklı değildir. Amerikan Başkanı, soykırım iddiaları konusunda Türkler ve Ermenileri fazla rencide etmeyecek ifadeler kullanmaya gayret sarf etmiş, Türkiye ve Ermenistan ilişkilerini normalleştirme çabalarını desteklemiş, bu arada ABD iç siyasetinde güçlü bir konumu olan Ermenileri övmüştür.

Başkanın bu gayretlerine rağmen söz konusu mesaj Diaspora Ermenileri tarafından ve Türkiye'de siyasi çevrelerde eleştirilmiştir.

Diaspora'nın en güçlü olduğu ülke olan ABD'de Ermeni kuruluşlarının bu mesaj karşısındaki tutumları şöyle özetlenebilir:

Daha ziyade varlıklı Ermenileri temsil eden Amerika Ermeni Asamblesi (*Armenian Assembly of America = AAA*) Başkanı Hirair Hovnanian Başkan Obama'ya bir mektup göndererek⁸² 24 Nisan Mesajının kendisinde derin bir düş kırıklığı yarattığını, kullandığı Mets Yegern sözcüğünün Ermeni soykırımını yeterince ifade edemediğini ve Başkan adayı olarak verdiği sözden döndüğünü gösterdiğini ifade etmiştir. Hovnanian Türkiye-Ermenistan arasındaki müzakerelerle soykırımın tanınmasının ayrı bir konu olduğunu belirterek Başkanın, yukarıda değindiğimiz, Türkiye-Ermenistan müzakerelerine zarar vermeme düşüncesine karşı çıkmıştır. Ayrıca Temsilciler Meclisindeki H. Res. 252 sayılı karar tasarısının Amerikan Hükümeti tarafından destekleneceğini ümit ettiklerini de belirtmiştir. Bu mektubun ilginç bir yönü Amerikan Başkan Yardımcısı Joseph Biden'in Hovnanian'a telefon ederek kendisiyle soykırım iddialarının Amerikan Hükümeti tarafından nasıl kabul edilebileceği hakkında görüşmüş olduğunu ortaya koymasıdır. Biden'in çekincesiz bir şekilde Ermeni iddialarını desteklemeye devam ettiği anlaşılmaktadır.

Bir Taşnak kuruluşu olan Amerika Ermeni Milli Komitesi (*Armenian National Committee of America = ANCA*) Başkanı Ken Hachikian ise bu konuda yayımladığı bir bildiri⁸³ "Ermeni soykırımını tanımak için verdiği sözü tutmadığı için" Başkan Obama'nın düş kırıklığı yarattığına değinerek, bu durumun Ermeni Milletinin Türkiye'nin tehditlerine maruz kalmaya devam etmesi sonucunu verdiğini, soykırım suçunun önlenmesi veya tanınması konusunda pazarlık yapılmaması, baskı altında geri çekilinmemesi veya siyasi bir konuda ilerleme sağlanması için kullanılmaması gerektiğini belirttikten sonra Başkandan, Hükümetinin Ermeni soykırımına ilişkin tutumunu bu suçu kınayarak, Türkiye'nin entrikalarına son vererek ve Kongre'deki karar tasarısının kabul edilmesine

82 "AAA Is Disappointed At The Statement of Barack Obama", *PanArmenian.Net*, 28 Nisan 2009.

83 "President Obama Retreats From Armenian Genocide Pledge", *Armenian National Committee of America*, Press Release, 24 Nisan 2009.

çalışarak ivedilikle düzeltilmesini istemiştir. Aynı mektupta ABD Hükümetinin Ermenistan'a yaptığı yardımı azaltması da eleştirilmiştir.

ANCA, Ermenilerin duyduğu düş kırıklığını dile getirmelerini sağlamak üzere Başkana ve Senato ve Temsilciler Meclisine e-mail gönderilmesi kampanyasını başlatmıştır.⁸⁴

Avrupa Ermenilerini temsil ettiğini ileri süren Adalet ve Demokrasi için Avrupa Ermeni Federasyonu (*European Armenian Federation for Justice and Democracy = FEAJD*) ise daha sert bir dille, Başkan'ın mesajının geriye atılmış bir adım olduğunu, Başkanın milyonlarca Amerikalı ve Avrupalının beklentilerini boşa çıkardığını, böyle yapmakla ABD'nin dünyada inanırlığını şüpheye düşürdüğünü, Avrupa'da dört yüz Ermeni kuruluşunun düş kırıklığı yaşadığını ileri sürmüştür. Bu kuruluşun Başkanı Bayan Hilda Çobanyan (*Tchobaian*), Türkiye'nin soykırım konusunda Ermeni halkı karşısında siyasi ve cezai yönden sorumlu olmaya devam ettiğini söylemiştir.⁸⁵

Ermenistan'a gelince, basın ılımlı denebilecek bir dille Başkan Obama'nın mesajını eleştirmiştir. Üzerinde durulan başlıca husus Mets Yegern sözcüğünün tam olarak soykırımını ifade etmediğidir.⁸⁶

Ermenistan Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan ise, bu akımın tersine ifadelerde bulunarak Başkanın bir çok kez 1915 olaylarından bahsettiğini ayrıca fikrini değiştirmedeğini de söylediğini ifade etmiş ve başkanın mesajının diğer başkanların ilgili mesajlarına göre ileriye yönelik bir adım olduğunu belirtmiştir.⁸⁷

Başkan Obama'nın söz konusu mesajında, doğrudan soykırım sözcüğü kullanılmamış olmakla beraber, Türkiye'de de memnuniyetsizlik yaratmıştır.

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Başkan Obama'nın mesajını değerlendirirken, katılmadığı yönleri belirterek "Özellikle 1915'te hayatlarını kaybeden yüz binlerce Türk ve Müslüman var. Hayatını kaybedenlerin acısını paylaşılması gerekir"⁸⁸ demiştir. Ayrıca geleceğe bakmak, diplomasiye fırsat vermek gerektiğini de eklemiştir.

84 "Express Your Disappointment. Send an ANCA WebFAX to the White House", *Asbarez*, 24 Nisan 2009.

85 "Armenian Genocide: Obama Broke His Pledge", *European Armenian Federation For Justice & Democracy*, Press Release, 28 Nisan 2009.

86 "L'Armenie Blâme Son Gouvernement", *Armennews*, 29 Nisan 2009.

87 "Nalbandian Praises Obama's Statement as 'Step Forward'", *Asbarez*, 27 Nisan 2009.

88 "Gül'den Obama'nın Ermeni Mesajına İtiraz", *Star*, 25 Nisan 2009.

Başbakan Erdoğan bu mesajla ilgili olarak, “Yapılan açıklamayı asla bizleri tatmin eden bir açıklama olarak görmüyoruz. Bunu bu şekilde de kabul etmiyoruz ve ABD’deki bu açıklama sadece seçim meydanlarında verilmiş sözün yerine getirilmesi anlamında denge niteliği taşıyan bir açıklamadır”. “Biz her türlü ifadenin, söylemin adaletle yapılmasından yanayız. Yoksa basit bir seçim çıkarını sağlama veyahut oyun garantiye alınmasından yana değiliz.” “Ve Türkiye bu noktada el bebek gül bebek okşanacak veya aldatılacak bir ülke değildir. Bunu söylemek zorundayız” diye hayli sert ifadelerle konuşmuştur.⁸⁹

TBMM Başkanı Köksal Toptan bu tür açıklamaların Türkiye ile Ermenistan arasında Türkiye tarafından gerçekleştirilmeye çalışılan normalleşme sürecine olumsuz etki yapmakta olduğunu bu nedenle Türkiye’nin başka önlemler almak zorunda kalabileceğini söylemiştir.⁹⁰

Dışişleri Bakanlığı bu konuda şu açıklamayı yapmıştır:⁹¹

Daha önceki yıllarda olduğu gibi ABD Başkanı Obama da 24 Nisan tarihinde “Ermeni Anma Günü” vesilesiyle yazılı bir açıklama yapmıştır. Söz konusu açıklamada yer alan bazı ifadeleri ve 1915 olaylarıyla ilgili tarih yorumunu kabul etmemiz mümkün değildir.

1915 olayları bağlamında o dönemde ve o bölgede yüz binlerce Türkün hayatını kaybettiği gerçeği de unutulmamalıdır.

Tarih ancak gerçekliği tartışılmayacak kanıt ve belgeler temelinde yazılır ve değerlendirilir. Türk ve Ermeni uluslarının ortak tarihleri ancak tarafsız ve bilimsel verilerle incelenebilir ve değerlendirmeler tarihçiler tarafından bunun ışığında yapılabilir. Biz Türk-Ermeni diyalogunun tarihsel boyutunu bu anlayışla destekliyoruz.

Başkan Obama’nın Türkiye-Ermenistan normalizasyonuna ilişkin yaklaşımını ise olumlu buluyoruz.

Dışişleri Bakanı Ali Babacan da TBMM’nde bu konudaki bir açıklamasında Amerikan Başkanının 1915 olaylarıyla ilgili tarihi yorumunu kabul etmesinin mümkün olmadığını, 1915 olayları bağlamında aynı dönemde ve aynı bölgede 100 binlerce Türk’ün hayatını kaybettiği ve gerçeğin unutulmuş olmasının ciddi bir eksiklik olduğunu söylemiştir. Babacan ayrıca Amerikan Başkanının mesajında

89 “El Bebek, Gül Bebek Okşanacak Ülke Değiliz”, *Yeni Şafak*, 27 Nisan 2009.

90 “Türkiye Başka Önlemler Almak Zorunda Kalabilir”, *Cumhuriyet*, 26 Nisan 2009.

91 http://www.mfa.gov.tr/no_58_-25-nisan-2009_-abd-baskani-obama_nin_ermenianma-gunu_-vesilesiyle-yaptigi-yazili-aciklama-hk_tr.mfa

ortak tarih komisyonu için bir peşin hüküm ifade etmiş ise bunun kabul edilemeyeceğini de söylemiş ve bu hususların Ankara'daki Amerikan Büyükelçisine de bildirildiğini ifade etmiştir.⁹²

Obama'nın mesajı başlıca muhalefet partileri tarafından da olumsuz karşılanmıştır.

MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli bu mesaj hakkında "Soykırım" kelimesi yerine "büyük felâket" ibaresi kullanıldığı gerekçesiyle Obama'nın denge kurduğunu, Türkiye'yi tamamen dışlamadığı yolunda bir sonuç çıkartmaya çalışılmasının abesle iştilal olduğunu, Ermenilerin, 1915 olaylarının "holokost"la eşdeğer olduğunu göstermek ve Türk milletini Nazilerle özleştirmek amacıyla bu terimi kullandıklarını belirterek⁹³ mesaja karşı çıkmıştır.

CHP Genel Başkanı Deniz Baykal ise mesajla ilgili olarak "Obama'nın konuşması Ermenistan'ın 1915 olaylarıyla ilgili yorumunu birebir benimsediğini ortaya koyan bir anlayışla yapılmıştır. Yorumda terminoloji de sahiplenilmiştir. Bu açıklamada 1915 olaylarının öteki boyutu görmezden gelinmiştir. Müslümanların haksız yere öldürüldüğü gözden kaçırılmış, bir denge kurma ihtiyacı göz ardı edilmiştir."⁹⁴ diyerek mesajı eleştirmiştir.

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi Başkan Obama'nın mesajı haleflerinin mesajına nazaran daha hafiftir. Hal böyle iken Ankara'da hükümet de muhalefet de bu mesajı ciddi şekilde eleştirmişlerdir. Bunun başlıca nedeni, Cumhurbaşkanının 2008 Eylül ayında milli maçı izlemek üzere Ermenistan'a yaptığı kısa ziyaretten başlamak üzere, daha önce görülmeyen bir şekilde, Ermeni Sorununun ve özellikle Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin Türkiye'de bir iç politika malzemesine dönüşmüş olmasıdır. Bu konuda muhalefet partileri, politikası nedeniyle hükümeti ve mesajı nedeniyle de Başkan Obama'yı eleştirmektedirler. Hükümet ise bu eleştiriler nedeniyle, eski hükümetlerin yaptığı gibi, sessiz kalamamakta ve mesaj nedeniyle memnuniyetsizliğini dile getirmektedir. Ancak kısa süre sonra söz konusu mesajın Türkiye-ABD ilişkilerine olumsuz bir etki yapmamış olduğu, bu çerçevede Türkiye-Amerikan ilişkilerine dair hemen hemen her sorunun görüşüldüğü ve Dışişlerinin yeni Bakanı Ahmet Davutoğlu, Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül ve Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ ile bazı Amerikalı yetkililerin söz aldığı, Haziran ayı başında Vaşinton'da yapılan Amerikan-Türk Konseyi toplantılarında Ermeni sorununun hemen hiç gündeme gelmemesinden görülmüştür.

92 http://www.mfa.gov.tr/Dışişleri-bakani-sayin-ali-babacan_in-turkiye-buyuk-millet-meclisi-genel-kurulunda-yaptiklari-konusma-29-nisan-2009-tbmm_tr.mfa

93 "Liderlerden Obama Salvoları", *Hürriyet*, 28 Nisan 2009.

94 Aynı kaynak.

III - SOYKIRIM İDDİALARINA İLİŞKİN GELİŞMELER

Bu konuyu, Erivan'daki soykırım Müze ve Anıtını ziyaret edenler, 24 Nisan münasebetiyle Ermenistan'da, Diaspora'da ve Türkiye'de yapılan anma törenleri, Kanada, ABD, Avustralya, Bulgaristan ve İsveç'teki bazı gelişmeler ile "Mavi Kitap"ın Türkiye'de tanıtılması çabalarını ele alarak inceleyeceğiz.

1. Erivan'daki Soykırım Müze ve Anıtını Ziyaret Edenler

Daha önce de bildirmiş olduğumuz gibi, Ermeni ilgililer ülkelerini ziyaret eden yabancı devlet adamlarının Erivan'daki Soykırım Müze ve Anıtı'nı da ziyaret etmelerine büyük önem vermekte, bu amaçla ziyaretçilerden talepte bulunmakta ve ziyaretçiler de genellikle, nezaket icabı, bu talebi kabul etmektedirler. Ancak bu Anıtın ziyareti, ziyaret edenin veya ülkesinin Ermeni soykırımı iddiasını kabul ettiği gibi yorumlanarak propaganda amacıyla kötüye kullanılmaktadır. Bu nedenle Türkiye bu anıtın ziyaret edilmesine karşıdır. Bu arada birçok kişinin Anıtı ziyaret etmelerinin bu gibi sakıncalar doğurabileceğinin farkında olmadığı da anlaşılmaktadır. Propaganda amacı için kullanılması nedeniyle 2007 yılının ortalarından itibaren, bu anıta yapılan önemli ziyaretlere Dergimizde kısaca yer vermeye başlamış bulunuyoruz.⁹⁵

2008 Eylül ayı sonundan 2009 Haziran ayı sonuna kadar söz konusu Anıta yapılan önemli ziyaretler şunlardır:⁹⁶

26 Eylül 2008. Slovakya Kültür Bakanı Marek Madyarich. Slovakya Parlamentosu 2004 yılında Ermeni soykırım iddialarını tanıyan bir karar almıştır.

2 Ekim 2008. Letonya Anayasa Mahkemesi Başkanı Gunars Kütris. Bu ülke parlamentosunda Ermeni soykırım iddialarını tanıyan bir karar kabul edilmemiştir.

21 Ekim 2008. Rus Federasyonu Başkanı Dimitri Medvedev. Medvedev Anıt defterine "Ermeni Soykırım Müzesi ve Anıtı 20. Asrın korkunç trajedisinin kanıtlarıdır. Aynı zamanda yaşamın medeni milletlerin koruması gereken en önemli değer olduğunu hatırlatmaktadır" ifadelerini yazmıştır. Rus Duması 1995 ve 2005 yıllarında soykırım iddialarını kabul eden kararlar almıştır.

95 Bu konudaki yazılar için bkz. Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 28, ss. 38-40 ve Sayı 30, ss. 35-36.

96 Bu bilgiler Soykırım Müzesi ve Anıtı internet sitesinden alınmıştır; <http://www.genocide-museum.am/eng/delegation.php>

12 Kasım 2008. Kıbrıs Temsilciler Meclisi Başkanı Marios Garoyan. Kıbrıs Meclisi 1982 yılında Ermeni soykırım iddialarını tanıyan bir karar kabul etmiştir. Adından da anlaşılacağı üzere Garoyan Ermeni asıllıdır.

17 Kasım 2008. Macaristan Dışişleri Bakanı Bayan Kinga Goncz. Macaristan Parlamentosu soykırım iddiaları hakkında bir karar almamıştır.

21 Şubat 2009. Gürcistan Dışişleri Bakanı Grigol Vashadze. Adı geçen Anıtın defterine “Halkların şimdiye kadar tarihten ders almaması üzücüdür” ifadelerini yazmıştır. Gürcistan Parlamentosu soykırım iddiaları hakkında bir karar almamıştır.

24 Şubat 2009. Gürcistan Parlamentosu Başkanı David Bakradze. Adı geçen Anıt defterine “Yaşam hakkı tüm hakların en kutsal olanıdır. Tarihi hatırlamalıyız ve günümüzde soykırım ve etnik temizliğin tekrarlanmaması için her şeyi yapmalıyız.” ifadelerini yazmıştır.

07 Nisan 2009. AB- Ermenistan İşbirliği Parlamento Komisyonu Eşbaşkanı Marie Anne Isler Béguin ve beraberindeki heyet. Bayan Isler Béguin Fransız Yeşillerine mensup olup Ermeni sempatzanı olarak bilinmektedir.

Mayıs 2009. Hırvatistan Başkanı Stjepan Mesic. Mesic Anıt defterine “İnsani şiddetin kurbanları önünde eğilirim” ifadelerini yazmıştır. Hırvatistan Parlamentosu’nun soykırım iddiaları hakkında alınmış bir kararı yoktur.

25 Haziran 2009. Gürcistan Cumhurbaşkanı Mikhail Saakashvili. Gürcistan Parlamentosu’nun soykırım iddialarına dair bir kararı bulunmamaktadır.

7 Temmuz 2009. Kıbrıs Rum Yönetimi Başkanı Dimitris Hristofias. Adı geçen Anıtın Defterine şunları yazmıştır: “Ermeni soykırımının kınanması bir bütün olarak modern dünyanın görevidir. Genç Türkler tarafından Ermeni halkına karşı işlenmiş soykırımın tanınmasına ilişkin mücadelede Kıbrıs her zaman Ermenistan’ın yanında olmuş ve olacaktır” ifadelerini yazmıştır.⁹⁷ Bilinen nedenlerle Hristofias’ın bu tutumu normal olarak görülmelidir. Kıbrıs, 1915 olaylarından etkilenen ülkeler arasında soykırım iddialarını, 1982 yılında, ilk tanıyan ülkedir. Kronolojik olarak ilk tanıma Uruguay Parlamentosu tarafından 1965 yılında yapılmıştır. Ancak Uruguay’ın bu bölgenin çok uzağında ve 1915 olaylarının da tamamen dışında olması söz konusu tanımanın önemini azaltmıştır.

97 <http://www.genocide-museum.am/eng/delegation.php>

Parlamentoları soykırım iddiaları hakkında karar almış ülkelerin siyaset adamlarının Soykırım Müze ve Anıtını ziyaret etmeleri normal karşılanabilir. Almamış olan ülkelerin siyaset adamlarının ise Türkiye'nin bu konudaki duyarlılığını dikkate almaları beklenir. Yukarıdaki listede yer alan Hırvatistan, Macaristan ve özellikle Gürcistan ile Türkiye arasında gayet iyi ilişkiler bulunması bu ziyaretleri daha da anlaşılabilir hatta kabul edilemez hale getirmektedir.

Bu arada Suriye Devlet Başkanı Hafız El Assad, Haziran ayı ortasında Ermenistan'ı ziyareti sırasında, ülkesiyle Ermenistan arasında gayet iyi ilişkiler bulunmasına ve Suriye'de önemli bir Ermeni topluluğu yaşamasına rağmen Soykırım Müze ve Anıt'ına gitmemiştir.⁹⁸ Bir Ermeni gazetesi bu durumun emsali olmadığını, zira yüksek rütbeli yabancı misafirlere bu Anıt'ı ziyaret etmelerinin istendiğini, El Assad'ın protokol kurallarına uymayan tek devlet başkanı olduğunu belirtmiş ve 2007 yılında da benzer bir olay olduğunu, İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecat'ın, ziyaret programında Anıt'ın ziyareti de bulunmasına rağmen, Ermenistan'ı bir gün önce terk ederek bu ziyareti yapmadığını yazmıştır.⁹⁹ Bu olay doğrudur.¹⁰⁰ Ancak yabancı devlet adamlarını bir yeri ziyarete mecbur eden bir protokol kuralı olamaz. Böyle bir kural konduğu takdirde de, yabancı ziyaretçi, El Assad örneğinde olduğu gibi, buna uymayabilir.

Türk ziyaretçilerine gelince Müze ve Anıt'ın Müdürü Hayk Demoyan'a göre geçen Eylül'den itibaren (yani Sayın Cumhurbaşkanının Erivan'ı ziyaretinden sonra) Türklerin Müze ve Anıtı ziyaret artmıştır. Çok sayıda Türk Anıt'ın defterine yorum yazarak üzüntülerini belirtmiş ve bunun utanç verici olduğunu ifade etmiştir. Bazıları ise "Bunu biz yapmadık, büyük güçlerin oyunuydu" gibi açıklamalar yapmıştır.¹⁰¹

2. 24 Nisan'ı Anma Törenleri

Ermenilerin 24 Nisan'ı "soykırımın" başlangıcı olarak kabul ettikleri ve her yıl bu gün için gerek Ermenistan'da gerek Diasporada abartılı anma törenleri düzenledikleri bilinmektedir. Önceleri 24 Nisan 1915 tarihinde 2 ilâ 3 bin kişinin öldürülmüş olduğu iddia edilirken, o gün İstanbul'da 200 civarında önde gelen Ermeninin tutuklandığı, kimsenin öldürülmediği, bu kişilerin Ayaş ve Çankırı'da ikamete tabi tutuldukları inkâr edilemeyecek bir şekilde ortaya çıkmasına rağmen, buna hiç değinilmeden törenlerin düzenlenmesi sürdürülmektedir.

98 RFE/RL, 18 Haziran 2009.

99 "Syrian leader's failure to visit genocide memorial in Armenia", *Haykakan Zhamanak*, 18 Haziran 2009.

100 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 27-28 9, ss. 34-35.

101 "Soykırım Müzesi'ne Türklerin İlgiyi Giderek Artıyor", *Radikal*, 27 Mayıs 2009.

Bu yıl da dünyada Ermenilerin bulunduğu hemen her yerde bu törenler, çoğu kiliselerde olmak üzere düzenlenmiş, birçok yerlerde, bazıları Türkiye Büyükelçilikleri veya Başkonsoloslukları önünde olmak üzere yürüyüş ve gösteriler yapılmış, konferanslar verilmiş, yerel televizyonlarda “soykırım” hakkında belgesel filmler gösterilmiştir.

Her yıl genel olarak aynı şekilde cereyan eden bu eylemler üzerinde durmayacağız ve Erivan’daki törenler ile Türkiye’deki bir tören hakkında kısa bilgi vereceğiz.

Erivan’da her yıl olduğu gibi Soykırım Anıtında başta Başkan Sarkisyan olmak üzere olmak üzere tüm devlet ricalinin ve Ecmiyazin Katogigos’u (baş patrik anlamındadır) Karekin II ile ve çok sayıda Ermeninin katıldığı bir tören düzenlenmiştir. Bir önceki akşam ise meşaleler ve mumlar ışığında Erivan’da yürüyüş yapılmış ve artık adet haline geldiği gibi Türk bayrakları yakılmıştır.¹⁰²

Başkan Sarkisyan bu gün münasebetiyle yayımladığı geleneksel mesajında¹⁰³ Ermeni soykırımının Osmanlı Türkiye’si tarafından planlanmış ve icra edilmiş olduğunu, Soykırımın tüm Ermeniler için yalnız bir geçmiş gerçek değil, bugünün ve kaderlerinin de ayrılmaz bir parçası olduğunu, insanlığa karşı suçların tarihin mahkemesi önünde ve halkların belleğinde zaman aşımına uğramadığını, Ermenistan ve Ermeni halkı için Ermeni soykırımının uluslararası tanınmasının ve kınanmasının tarihi adaletin gereği olduğunu, bu insanlığa karşı suçun kınanması ve önlenmesi konusunda kendilerini desteklemekte olan devletler, örgütler ve kişilere minnettar olduklarını, Ermenilerin acılarını paylaşarak tarihi adaletin yerine getirilmesi için mücadele veren Türk aydınlarını desteklediklerini, Ermeni soykırımının tanınması sürecinin Türk halkına karşı olmadığını ve soykırımın Türkiye tarafından tanınmasının bu ülke ile ikili ilişkiler kurulmasının önkoşulu olmadığını, soykırımını inkâr etmenin insanlığa karşı suçu örtmek ve benzer suçlar için yol açmak anlamına geldiği gibi hususlar yer almıştır.

Bu mesaj, soykırım iddialarında kullanılan tüm unsurları içermektedir. Özellikle dikkati çeken bir husus “soykırımın” Osmanlı Türkiye’si tarafından yapılmış olduğu iddiasıdır. Tarihte “Osmanlı Türkiye’si” diye bir devlet yoktur. Osmanlılar kendilerine “Devlet-i Âliye”, yabancılar genelde Osmanlı İmparatorluğu, hükümet için ise Bâb-ı Âli demişlerdir. “Osmanlı Türkiye’si” Türkiye ve Türkleri de soykırımla suçlayabilmek için uydurulmuştur. Diğer yandan “Ermeni soykırımının tanınması sürecinin Türk halkına karşı olmadığını” sözleri de anlamsızdır; zira en azından günümüz Türklerinin dedeleri soykırımla suçlanmaktadır. Diğer yandan, Ermeni milliyetçilerine göre Türkiye’nin soykırım iddialarını tanınmasının doğal

102 “Fanatikler Türk Bayrağını Yaktı”, *Hürriyet*, 25 Nisan 2009.

103 <http://www.president.am/events/statements/eng/?id=38>

sonucu Ermenilere tazminat ödemesi ve daha sonrada Doğu Anadolu'dan Ermenilere toprak verilmesidir. Son olarak “tarihi adaletin yerine getirilmesi için mücadele veren Türk aydınlarının” desteklediğinin bildirilmesi de önümüzdeki dönemde bu aydınlardan çok iş beklendiğinin kanıtını oluşturmaktadır.

Türkiye'ye gelince geçen yıl olduğu gibi¹⁰⁴ bu yıl da 24 Nisan'ın anılmasını İnsan Hakları Derneği'nin İstanbul Şubesi gerçekleştirmiştir.¹⁰⁵ Tophane'deki Tütün Deposunda “24 Nisan 1915 ve Ermeni Aydınlar: Tutuklandılar, Sürüldüler, Bir Mezar Taşları Bile Olmadı” başlığı altında düzenlenen ve yaklaşık 100 kişinim katılımıyla yapılan toplantı Kardeş Türküler Grubunun Ermenice, Kürtçe, Süryanice, Arapça ve Türkçe şarkılarıyla başlamıştır. Avukat Eren Keskin yaptığı konuşmada Çankırı ve Ayaş'a sürülen kişilerin yalnızca Ermeni dili, kültürü, düşünce ve bilim dünyası için değil o zamanın Osmanlı toplumu için de, bugün hepimizin dünyası için de bir kayıp olduğunu söylemiş, “Bize öğretilenlere inananlar, inanmadıkları halde susanlar... Hepimiz suçluyuz” ifadelerini kullanmıştır.

3. Güney Avustralya Eyalet Parlamentosunun Kararı

Avustralya'yı oluşturan altı eyaletten biri olan Güney Avustralya'nın Eyalet Parlamentosu 30 Nisan 2009 tarihinde kabul ettiği bir kararla 1915–1923 yılları arasında Ermeni, Rum (Pontus), Süryani ve Küçük Asya'nın diğer azınlıklarının Osmanlı Devleti tarafından soykırımına uğratıldığını iddia etmiş, bunu insanlığa karşı en ağır suçlardan biri olarak nitelendirmiş, bu “soykırımı” ve diğer soykırım eylemlerini kınamış, bu tür olayların tekrarlanmaması için insanlık tarihinin karanlık sayfalarının öğrenilmesinin ve hatırlanmasının önemini vurgulamıştır. Ayrıca bu karar ile Ermeni ve diğer soykırımların inkârı kınanmış, Güney Avustralya'daki Ermeni ve Rum (Pontus) soykırımlarının kurbanlarına ve sağ kalanlara Güney Avustralya halkı tarafından insanı yardım yapılmış olduğu belirtilmiş ve son olarak da Avustralya Parlamentosu'ndan soykırımı kınaması istenmiştir.¹⁰⁶

Görüldüğü gibi söz konusu olan sadece Ermeni soykırım iddiaları değildir. Bunlara Pontus, Süryani ve Küçük Asya'nın diğer azınlıkları da eklenmiştir. Büyük olasılıkla Avustralya'da bu etnik grupların birlikte hareket etmeleri sonucunda söz konusu karar alınabilmektedir.

Kanberra'daki Türkiye Büyükelçiliği bu kararın önlenmesi için ciddi gayret sarf etmiş de eyalet parlamentolarının diplomatik girişimlerden pek etkilenmedikleri

104 Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 29, ss. 21-22.

105 “1915'te Sürülen 220 Ermeni Aydını İstanbul'da Anıldı”, *Bianet.org*, 24 Nisan 2009.

106 “South Australia's Lower House Recognizes Armenian Genocide”, *PanARMENIAN.Net*, 30 Nisan 2009.

bilinen bir husustur. Bu tür kararlar ancak bölgedeki Türklerin veya Türk asıllı kişilerin karşı çıkmasıyla önlenebilir; ancak sayıları az olmamakla beraber Avustralya'daki Türklerin, diğer birçok ülkede olduğu gibi, etkin bir örgütlenme içinde olmadıkları görülmektedir.

Ankara'da Dışişleri Bakanlığı bu olay hakkında 7 Mayıs 2009 tarihinde şu açıklamayı yapmıştır:¹⁰⁷

Avustralya'nın altı eyaletinden biri olan Güney Avustralya'nın Parlamentosu, Alt ve Üst Kanatlarında Nisan ayında, 1915–1923 yılları arasında Ermeni, Pontus, Süryani ve Küçük Asya'daki diğer azınlıklarla ilgili olayları soykırım olarak tanımlamayı da içeren kararlar kabul etmiştir. Bu kararları esefle karşılıyor ve şiddetle kınıyoruz.

Türk halkı asırlar boyunca Ermeni, Pontus, Süryani ve Küçük Asya'daki diğer azınlıklarla aynı topraklar üzerinde birbirlerine karşı hoşgörü ve barış içinde yaşamış olup bu halklara karşı insanlık dışı hiçbir girişimde bulunmamıştır.

Birinci Dünya Savaşı koşullarında cereyan eden ve Türklerle Ermenilerin büyük acılar çekmesine yol açan olayların çarpıtılarak, tek taraflı bir yaklaşımla soykırım olarak nitelendirilmesi ileri derecede sorumsuz bir davranıştır. Avustralyalı yerel politikacıların, kin ve nefret duygularıyla, hatta ırkçı bir anlayışla tarihi gerçekleri tahrif ederek insanları kandırma yeteneğine erişmiş propaganda uzmanı Ermeni ve Rum lobilerinin baskısına boyun eğdiği üzüntüyle müşahede edilmiştir.

Tarihi olaylar hakkında en sağlıklı kararın tarihçiler tarafından verilebileceği gerçeğinden hareketle Türkiye, Ermenistan'a, Türk, Ermeni ve üçüncü ülke tarihçilerinin katılımıyla bilimsel ve nesnel çalışmalar gerçekleştirecek bir "Ortak Tarih Komisyonu" oluşturulmasını önermiştir.

Güney Avustralya'nın eyalet parlamentosunun, ortak tarih komisyonu önerimizi desteklemek yerine, 1915 olayları hakkında tahrif edilmiş bilgilere dayalı bir karar alması Türk halkını üzmüştür. Söz konusu Eyalet Parlamentosu'nun bu davranışı, Türk ve Avustralya halkları arasında Çanakkale Kara Savaşları sonrasında gelişen derin dostluk duyguları ile de çelişmektedir.

Türkiye-Avustralya ikili ilişkilerinin ruhuna aykırı olan bu tutum ülkemizde büyük hayal kırıklığı yaratmıştır.

107 http://www.mfa.gov.tr/no_65_-07-mayis-2009_-avustralya_nin-alti-eyaletinden-biri-olan-guney-avustralya_nin-parlamentosu_nun-aldigi-karar-hk.tr.mfa

Diğer yandan, Dışişleri Bakanlığı Ankara'daki Avustralya Elçisini davet ederek bu tür olayların Türk-Avustralya ilişkilerine zarar getirebileceğini vurgulamış Büyükelçi Peter Boyle de Avustralya Federal Hükümetinin böyle bir kararı onaylamaya veya bu konulara dahil olmaya niyeti olmadığını bildirmiştir.¹⁰⁸

Avustralya'daki federal sistem gereği Federal Hükümetin yerel parlamentoların kararlarına karışma hakları bulunmamaktadır. Belki, bazı parlamentolarda siyasi nüfuz kullanılarak böyle bir sonuç elde edilebilir. Diğer yandan, Güney Avustralya Parlamentosu kararının bir başlangıç olması ve bu tür kararların diğer yerel parlamentolarda da alınmasına çalışılması olasıdır. O itibarla Avustralya'daki Türk ve Türk aslından olanların daha dikkatli olmaları ve birlikte hareket etmeleri gerekmektedir.

4. Kanada

Kanada Senatosu 2002, Kanada Avam Kamarasının ise 2004 yılında Ermeni soykırım iddialarını kabul etmişti. Genelde parlamentoları bu tür kararlar almış ülkelerin hükümetleri, Türkiye ile ilişkilerini dikkate alarak, bu konuya karışmaktan ve özellikle hükümet olarak soykırım iddialarını benimsemekten kaçınırlar. Stephen Harper 6 Şubat 2006 tarihinde Başbakan olduktan sonra bu genel eğilim aksi bir tutum almış ve Türkiye'den gelen çeşitli uyarılara rağmen ve ülkesiyle Türkiye arasındaki ilişkilerde ciddi gerilemeler yaşanması olasılığını da göze alarak veya bu olasılığa önem vermeyerek uygun her fırsatta Ermeni soykırım iddialarını desteklemiştir. Bu konuda daha önce bilgi vermiştik.¹⁰⁹

Bu yıl Kanada'da, 21 Nisan akşamı yapılan 24 Nisan'ı anma toplantısına çok sayıda parlamento üyesinden başka Kanada Göç Bakanı Jason Kenney katılarak bir konuşma yapmıştır. Kennedy 1915 olaylarını kastederek, "bu olaylar, etnik ve dini düşmanlığın, şiddetle birleşerek insanlığa karşı menfur suçlara dönüştüğünü hem bize, hem de gelecek nesillere gösteriyor" demiştir. Başbakan Stephen Harper de toplantıya Ermenilerle dayanışma içinde olduğunu ifade eden bir mesaj göndermiştir.¹¹⁰ Türkiye, Kanada'daki Büyükelçisi Refet Akgünay'ı danışmalarda bulunmak üzere acil olarak Ankara'ya çağırmıştır.¹¹¹

Kanada Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Lawrence Cannon bu konuda yaptığı açıklamada, Kanada'nın 1915 olaylarına ilişkin tutumunun modern Türkiye'yi söz

108 Turkish Forum, 13 Mayıs 2009.

109 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 2, s. 25; Sayı 6, ss. 15-16, Sayı 13, ss. 14-17; Sayı 20-21, ss. 21-26; Sayı 30, ss. 30-31

110 "Kanada ile Ermeni Krizi", *Ihlasondakika.com*, 22 Nisan 2009.

111 "Kanada ile Ermeni Krizi", *Hürriyet*, 23 Nisan 2009.

konusu etmediğini ve Türk Büyükelçisi'nin istişareler için Ankara'ya dönmemesinin Türkiye ile diplomatik ilişkileri etkilemesine yol açmamasını dilediğini söylemiştir. “Türkiye bir demokrasi. Türkiye ile iyi ilişkilerimiz var” diyen Sözcü, Kanada'nın Türkiye ile Ermenistan arasındaki uzlaşma çabalarını takdirle karşıladığını da belirtmiştir.¹¹² Kanada'dakiler dahil diaspora Ermenileri, “soykırımı” inkâr etmenin soykırım kadar suç olduğunu ileri sürerek Türkiye'yi şiddetle eleştirirken, Dışişleri Sözcüsünün Modern Türkiye'nin söz konusu edilmediğini ileri sürmesi tutarlı değildir. Diğer yandan Türkiye'nin, özellikle ABD ile bu konu ele alındığında Temsilciler Meclisinin veya Başkanın soykırım iddialarını tanınmasının Türkiye-Ermenistan arasındaki normal ilişki kurulması sürecini olumsuz etkileyeceğini açıkça belirttiği bir dönemde Sözcünün uzlaşma (normal ilişki kurma) çabalarını takdirle karşılandığını ifade etmesi de fazla bir anlam taşımamaktadır.

Kanada'nın bu davranışında Başbakan Harper'in kişiliğinin önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Adı geçen 2006 yılında, vaktiyle onlara ayırıcı muamele yapıldığı için Kanadalı Çinlilerden özür dilemiştir. 2008'de de zorla asimilasyona tabi tutuldukları için Kanadalı Kızılderililerden özür dilemiştir.¹¹³ Büyük olasılıkla Ermenileri de aynı kategoride görmekte ve o nedenle soykırım iddialarını sahiplenmektedir. Harper, Kanada'da zarar gördükleri için Çinlilerden veya Kızılderililerden özür dileyebilir. Ancak Ermeni soykırım iddialarıyla Kanada'nın hiçbir ilgisi yoktur. Üstelik bu iddialar en azından tartışmalı olduğuna göre, NATO içinde ittifak ilişkileri bulunan bir ülkeye karşı daha taraf tutmayan bir şekilde davranılması mantıklı olurdu. Diğer yandan Kanada'da hiç de az olmayan sayıda Türk vardır. Ermeni iddialarının bu derecede sahiplenilmesi Ermenilerin Türklere tercih edilmesi anlamına da gelmektedir. Ancak anlaşılan Kanada Başbakanı durumu bu açılardan görmemektedir.

5. ABD Havai Eyaleti Temsilciler Meclisinin Kararı

ABD Havai Eyaleti Temsilciler Meclisi 6 Nisan 2009 tarihinde oybirliği ile kabul ettiği bir kararda, özet olarak, 24 Nisan'ı “1915 Ermeni Soykırımının Tanınması ve Anılmasının Anımsanması Günü olarak ilan edildiğini, 1915–1923 yılları arasında yaklaşık 1,5 milyon Ermeni erkek, kadın ve çocuğun gaddar bir soykırımla katledildiği, Türkiye'nin bu güne kadar bu soykırımı tanımadığı gibi hususlar yer almakta ve Havai'deki Ermeni toplumundan övgü ile bahsedilmektedir.

Basın haberlerine göre Havai Temsilciler Meclisinin bu kararı almasında eşi Ermeni olan yerel politikacı Frank Lavoie başlıca rol oynamıştır.¹¹⁴

112 “Tutumumuz modern Türkiye'ye yönelik değil”, *Anadolu Ajansı*, 23 Nisan 2009.

113 http://tr.wikipedia.org/wiki/Stephen_Harper

114 “State of Hawaii – A Good Friend of Armenians”, *AZG Armenian Daily*, 1 Temmuz 2009.

Bu güne kadar elli Amerikan Eyaletinden kırk üçünde benzer kararlar alınmıştır. Aşağıdaki tablodan görüleceği üzere bu kararlar 1968'den başlamaktadır. Diğer yandan bazı eyaletlerde birden fazla karar alınmış bulunmaktadır. Bunların başında 32 kararla Kaliforniya bulunmakta, onu 20 kararla Rhode Island, 14 kararla New York, 10 kararla Colorado, sekizer kararla Pennsylvania, New Jersey ve Illinois, 7 kararla Michigan, 5 kararla Virginia, dörder kararla Maryland, Massachusetts ve Wisconsin izlemektedir. Connecticut 3 kez Florida ve Minnesota 2 kez, diğer eyaletler de birer kez bu tür kararlar kabul etmişlerdir.¹¹⁵

Alaska: 1990	Nebraska: 2004
Arizona: 1990	Nevada: 2000
Arkansas: 2001	New Hampshire: 1990-2005
California: 1968 - 2009 arası 32 kez	New Jersey: 1975- 2006 arası 8 kez
Colorado:1981 - 2009 arası 10 kez	New Mexico: 2001 - 2006
Connecticut: 1990 - 2009 arası 3 kez	New York: 1975 – 2009 arası 14 kez
Delaware: 1995 North	Carolina: 1999
Florida: 1996 – 2006 arası 2 kez	North Dakota: 2007
Georgia: 1999	Ohio: 2007
Hawaii: 2009	Oklahoma: 1990
Idaho: 2004	Oregon:1990
Illinois: 1990 – 2005 arası 8 kez	Pennsylvania: 1995 – 2005 arası 8 kez
Kansas: 2005	Rhode Island: 1990 – 2008 arası 20 kez
Kentucky: 2008	South Carolina:1999
Louisiana: 2004	Tennessee: 2004
Maine: 2001	Texas: 2006
Maryland: 1987 – 2001 arası 4 kez	Utah: 2009
Massachusetts: 1986-2008 arası 4 kez	Vermont: 2004
Michigan: 1990–2002 arası 7 kez	Virginia: 1990 – 2001 arası 5 kez
Minnesota: 2001 – 2005 arası 2 kez	Washington: 1990
Missouri: 2002	Wisconsin: 1990 – 2002 arası 4 kez
Montana: 2004	

115 Bu Bilgiler Armenian National Institute'un Sitesinden alınmıştır;
http://www.armenian-genocide.org/current_category.11/affirmation_list.html

Halen Ermeni soykırımı iddiaları hakkında meclislerinde karar kabul etmemiş yedi eyalet şunlardır: Alabama, Indiana, Iowa, Mississippi, South Dakota, West Virginia.

Amerikan eyaletlerinde bu tür kararlar alınmasının başlıca nedeni eyalet meclislerinin ve valilerin seçmenlerin baskısına çok açık olduğu ve mali yansımaları yoksa, yasalara aykırı değilse ve önemli sayılacak bir başka grubun muhalefeti ile karşılaşmıyorsa bu tür kararları kolaylıkla alabildikleridir. Türkiye veya herhangi bir yabancı ülkenin bu kararlardan rahatsız olması mahalli meclislerce dikkate alınan bir husus değildir. Türkiye 2001 ve 2007 yıllarında federal Temsilciler Meclisinde bazı zorluklarla da olsa, soykırım iddiaları hakkındaki kararları engellemeyi başarmıştır. Buna karşın Türkiye'nin yerel meclislerde şansı bulunmadığını deneyimler göstermiştir. Bu meclisler ancak önemli bir seçmen grubunun itirazı halinde böyle kararlar almayabilirler. Bazı eyaletlerde Türklerin sayısı az olmamakla beraber, bir seçmen grubu oluşturamadıkları ve bu tür kararlara veya Ermenilerin (ve Rumların) diğer zararlı faaliyetlerine daha ziyade kişisel çabalarıyla karşı durmaya çalıştıkları için başarıları çok sınırlıdır.

Bu konuda bir diğer husus eyaletlerin tümü soykırım iddialarını kabul ettiği takdirde Kongre'nin bu tür kararlar almak mecburiyetinde kalacağı hakkındaki yaygın kanıdır. Hukuken Kongre'nin böyle bir mecburiyeti yoktur. Ancak eyaletlerin hepsinin soykırım iddialarını tanıyan kararlar almasının Kongre üzerinde ciddi bir baskı oluşturacağı muhakkaktır.

6. Bulgaristan

Daha önce Bulgaristan'da bazı şehir (veya belediye) meclislerinin Ermeni soykırım iddialarını kabul eden kararlar almış olduklarını bildirmiştik. Bunlar arasında Sofya Belediye Meclisinin, Başbakan Erdoğan'ın Bulgaristan'da olduğu bir sırada, hükümetten gelen baskı üzerine, böyle bir kararı almaktan vazgeçtiğini de belirtmiştik.¹¹⁶

Ancak bu konu gündemde kalmaya devam etmiş ve Sofya Belediye Meclisi Nisan ayında Ermeni soykırım iddialarını tanıyan bir karar kabul etmiştir. Kararda, özetle, Osmanlı İmparatorluğu döneminde 1915–1922 yılları arasında 1,5 milyon Ermeninin ortadan kaldırılmasının kanıtlanmış bir tarihi olay olduğu ve bu olayların Birleşmiş Milletler Sözleşmesine göre soykırım olduğu, Belediye Meclisinin Ermeni ve Bulgar halklarının Osmanlı boyunduruğu altında yaşamış olmalarından gelen ortak kaderleri dikkate akarak Bulgaristan'daki Ermeni

116 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 29, ss.15-17.

Toplumuna sempatisini ifade ettiği ve Ermeni soykırımı kurbanlarının anılması için birleştiği ifade olunmaktadır.¹¹⁷

Kararın alınmasının başlıca nedeninin Bulgaristan’da Temmuz ayında yapılacak genel seçimler olduğunu söylemek mümkündür. Sofya Belediye Başkanı Boyko Borisov’un GERB adı altında kurduğu siyasi parti sağcıdır ve bu niteliği nedeniyle Bulgaristan Türklerine ve özellikle onlara bazı azınlık hakları verilmesine karşıdır. Bu karşıtlık, Türklerin karşı çıktığı her şeye taraftar olunması gibi bir sonuç vermekte ve bu çerçevede Ermeni soykırım iddiaları kabul edilmektedir.

GERB Partisi 8 Haziran 2009 tarihinde Bulgaristan’da yapılan Avrupa Parlamentosu seçimlerinde oyların % 26’sını alarak birinci parti olmuştur. 6 Temmuz’da yapılan parlamento seçimlerinde ise % 41 oy almıştır. Bu partinin hükümeti kurması ve Borisov’un başbakan olması muhakkak gibidir. Diğer yandan Borisov Halk ve Özgürlükler Partisini koalisyonla almayacağını da belirtmiştir.

2006 yılında Ermeni soykırım iddialarının tanınmasını öngören bir karar tasarısı Bulgaristan Parlamentosu’nda görüşülmüş ve 55’e karşı 88 oyla reddedilmişti. Şimdi Parlamento’da çok daha fazla sayıda sağ eğilimli milletvekili olduğuna göre Parlamentosunun benzer bir kararı almasının önünde bir engel görülmemektedir. Diğer yandan on bir Avrupa Birliği üyesi ülke parlamentosunun bu konuda karar almış olması Bulgar parlamentosuna özendirici bir etki yapabilir.

Bu konuda son olarak değineceğimiz husus bazı Türk ve Bulgar şehirleri arasındaki “kardeş şehir” statüsüdür. Bulgar basınına göre, Sofya ve diğer bazı Bulgar şehirlerini meclislerinde Ermeni soykırım iddialarını kabul eden kararlar alınmasına tepki olarak Türk Hükümeti, Bulgar şehirleriyle “kardeş şehir” olmuş olan Türk şehirlerden bu ilişkiye son vermelerini istemiş ve bu çerçevede 12 Türk şehri Bulgar şehirleriyle “kardeşlik” ilişkilerini kesmiştir.¹¹⁸

7. İsveç

Bilindiği gibi soykırım iddialarının kabulü için İsveç Parlamentosu’nda zaman zaman bazı girişimler yapılmaktadır; ancak hükümet bunlara karşı çıkmakta parlamento ise bu önerileri benimsememektedir.¹¹⁹

117 “Sofia Issues a Statement on Genocide”, AZG, 22 Nisan 2009.

118 “Turkish and Bulgarian sister cities sever ties over Armenian genocide issue” Sofia Echo, 12 Mart 2009.

119 İsveç’in bu konudaki tutumu için bkz; Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 5, s.12; Sayı 22, s. 50 ve Sayı 30, s. 31.

Bu konuda son girişim geçen Mayıs ayında yapılmıştır. Milletvekili Cecilia Wikström'un Ermeni soykırımı iddialarının tanınması hakkındaki bir sorusuna cevaben İsveç Dışişleri Bakanı Carl Bildt, tarihi olaylar hakkında karar vermenin politikacıların görevi olmadığını, günümüz Türkiye'sinin o zamanki olaylardan sorumlu tutulamayacağını, böyle bir tanınmanın birçok sorun yaratabileceğini ve 1915 olayları hakkında açık bir tartışma isteyen grupların işini zorlaştıracağını söylemiştir.

Bu vesileyle halen Avrupa Birliği başkanlığını yüklenmiş olan İsveç'in Türkiye'nin Birliğe tam üye olmasını desteklediğini de hatırlatalım.

8. Mavi Kitap'ın Türkçe Çevirisinin Türkiye'de Tanıtılması

Bilindiği gibi "*Mavi Kitap*", tehcir sırasında Ermenilerin katledildiğini kanıtlamak üzere 1916 yılında İngiliz Savaş Propaganda Bürosu tarafından yayınlanmıştır. Kitabın editörü Arnold Toynbee daha sonraları amaçlarının propaganda olduğunu kabul etmiştir.

Kitap uzun süre, İstanbul'daki Amerikan Büyükelçisi Morgenthau'un anılarıyla birlikte Ermenilerin katledildiklerinin kanıtı olarak takdim edilmişti. Sonraları, 1950'lerin başlarından itibaren de Ermeni soykırımının kanıtı olduğu ileri sürülmeye başlanmıştır. Ancak kitapta yer alan belgelerin kaynağının gösterilmemesi belgelerin doğruluğu hakkında, Ermeni militanlarının dahi reddedemediği bir şüphe doğurmuştu.

1990'ların sonlarında İngiliz Arşivlerinde bu kitapta yer alan belgeleri içeren dosya bulunmuştur. Dosyada belgelerin kaynağı (kimler tarafından kaleme alındığı) gösteriliyordu. Londra'daki Gomidas Enstitüsü'nün Direktörü Ara Sarafyan belgelerin kaynaklarını da göstererek kitabı 2000 yılında yeniden basmıştır. Ancak kaynakların belli olması belgelerin içindeki bilgilerin doğru olduğu anlamına gelmiyordu; zira o belgeleri hazırlayanlar Amerikan misyonerleri, konsoloları, Taşnak Partisi mensupları hatta bizzat Ermeni Patriği idi; diğer bir deyimle bu kişilerin hiç biri tarafsız değildi, aksine Osmanlıdan alınacak topraklarda bağımsız bir Ermenistan kurulması için mücadele eden kişilerdi. Diğer yandan yayımlanan belgelerin büyük bir çoğunluğu görgü tanıklığına dayanmıyor ve bazı Ermenilerin misyonerlere veya konsoloslara anlattıkları, bir doğrulama yapılmadan, gerçek gibi yansıtılıyordu.

Yeniden gündeme getirilen bu kitap için Türkiye'de tepkiler doğdu. İstanbul milletvekili E. Büyükelçi Şükrü Elekdağ'ın girişimleriyle Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve CHP Başkanı Deniz Baykal 2005 yılı Nisan ayında bir araya geldiler.

Elekdağ tarafından İngiliz Avam ve Lordlar Kamarasına hitaben hazırlanan bir mektup üzerinde mutabık kaldılar.¹²⁰ Nisan 2005 tarihini taşıyan bu mektup TBMM üyelerinin tamamı tarafından imzalanarak İngiltere Meclislerine gönderildi.¹²⁰ Mektup *Mavi Kitap*'ın propaganda niteliğine dikkati çekiyor ve kitapta yer alan bilgilerin geçersiz ve asılsız olduğunun ilân edilmesini istiyordu. Birinci Dünya Savaşında "Alman Vahşeti" başlığı altında çıkartılmış diğer bir *Mavi Kitap* için, Almanya'nın talebi üzerine 1925 yılında Avam Kamarasında bu kitabın propaganda malzemesi olduğuna ilişkin bir açıklama yapılmıştı. O nedenle Ermeniler hakkındaki *Mavi Kitap* için de benzer bir açıklama yapılabilirdi. Yaklaşık bir ay sonra Avam ve Lordlar Kamaralarından mektuplara cevap verildi. *Mavi Kitap*'ta yer alan bilgilerin geçersiz ve asılsız olduğu ilân edilmemekle birlikte bu kitabın savunulması da yapılmıyordu. Böylelikle sükût yoluyla bu kitabın propaganda malzemesi olduğu kabul edilmiş oluyordu.

Bu durumda başta Ara Sarafyan olmak üzere telaşa kapılan Ermeniler, sadece Ermenileri değil PKK'yı da desteklemesiyle tanınan Lord Avebury'nin de yardımıyla, TBMM mektuplarına kendi görüşlerini içeren bir cevap tasarısı hazırladılar ve bunu Avam ve Lordlar Kamaralarında imzaya açtılar. Bu iki meclisin toplam 1396 üyesi vardır. Bunlardan sadece 33 kişi mektubu imzalamıştır.

Yaklaşık dört yıl sonra *Mavi Kitap* konusu yeniden gündeme geldi. *Mavi Kitap*ı yayımlayan Ara Sarafyan Lord Avebury ile birlikte Ankara'ya gelerek 26 Haziran 2009 tarihinde İnsan Hakları Derneği'nin Bürosunda *Mavi Kitap*'ın Türkçe çevirisini tanıttı. Basın toplantısının önce TBMM'de yapılmaya çalışıldığı,¹²¹ diğer yandan kitabın Meclis'e gönderilerek milletvekillerine dağıtılmasının istendiği anlaşılmaktadır. Ara Sarafyan amaçlarının bazı milletvekillerinin *Mavi Kitap* hakkındaki fikirlerini değiştirmesi olduğunu söylemiştir.¹²² 2005 yılı mektubunun istisnasız tüm milletvekilleri tarafından imzalanmasının Ermenileri çok etkilediği, *Mavi Kitap*'tan yararlanarak birkaç milletvekilinin fikrinin değiştirilmesine çalışıldığı görülmektedir.

Bu konuda değinilmesinde yarar bulunan husus *Mavi Kitap*'ın 2005 yılında zaten Türkçeye çevrilerek yayımlanmış olmasıdır.¹²³ Bu kitabın hemen hiç dikkat çekmemesi karşısında ikinci kez bastırılarak, bir İngiliz Lordunun da yardımıyla yeniden gündeme getirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

120 Bu konuda ayrıntılı bilgi ve mektubun metni için bkz. Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 16-17, ss. 18-21.

121 www.turkishforum.com.tr/tr/content/2009/06/25/mavi_kitap-mecliste

122 "Turkish Translation of 'Blue Book' Presented in Ankara", *PanArmenian*, 28 Haziran 2009.

123 James Bryce ve Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, İstanbul: Pencere Yayınları, 2005.

Mavi Kitap son yıllarda ve özellikle 2000 yılından itibaren Ermeni soykırım iddialarının Türkiye’de tanıtılması için kullanılan araçlardan biridir. Yabancı ülkelerde soykırımın tanıtılması için sürdürdüğü yoğun faaliyetlerin Türkiye’de hemen hiç yankı bulmaması üzerine “kaleyi içten fethetmek” stratejisi izlenerek Ermeni görüşlerinin Türkiye’de Türkler tarafından savunulmasının sağlanmasına çalışılmıştır. Bazı “liberal aydın”lar bu konuda Ermeni militanlarıyla işbirliği yapmışlardır. Ayrıca soykırım iddialarını ileri süren Ermeniler veya başka yabancılar tarafından kaleme alınan başlıca kitaplar da Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır. Bu tür faaliyetlerin özellikle son yıllarda artmasının başlıca nedeni TCK’nin 301. maddesinde yapılan değişiklikler sonucunda 1915 olaylarının soykırım olarak nitelendirilmesinin suç sayılmamasıdır.

Ancak Lord Avebury ile Sarafyan’ın Ankara’da düzenledikleri basın toplantısı “kaleyi içten fethetmek” stratejisinden de ileri bir adımdır, zira bu kez Türkler değil, şimdiye kadar hiç olmadığı şekilde, bir diaspora Ermenisinin bir başka yabancı ile beraber Türkiye’de bir propaganda faaliyetine girişmesi söz konusudur.

Buna karşılık bazı yabancı ülkelerde 1915 olayları hakkında Türk görüşleri içeren kitap veya diğer yazıların yayımlanması “inkârcılık” olarak görüleceği üzere suç sayılmaktadır. Suç sayılmayanlarda ise, yerel Ermenilerin etkisi altında yayınevleri bu tür kitap veya yazıları yayımlamak istememektedir.

Sarafyan ve Lord Avebury’in yapmış oldukları basın toplantısına cevaben tarafımızdan da 30 Haziran 2009 tarihinde bir basın toplantısı düzenlenerek *Mavi Kitap* hakkında geniş bilgi verilmiş ve soykırım iddialarının Türk kamuoyunca benimsenmesi için izlenen stratejiler anlatılmış ayrıca bu konuda bir bilgi notu dağıtılmıştır. Söz konusu not *Dergimizin Güncel Belgeler* bölümündedir.¹²⁴

124 Basın toplantısı hakkındaki haberlerden bazıları için bkz. “AVİM, Kaleyi İçten Fethediyorlar, dedi”, AA, 30 Haziran 2009; “Emekli Büyükelçi Lütem: Ermeni Militanlar Kaleyi İçten Fethetme Stratejisi Uyguluyor”; *Cihan*, 30 Haziran 2009; “1925’teki Yeni Strateji”, *Showhaber*, 30 Haziran 2009.

OSMANLI GÜVENCESİNDE TEHCİR YASASI

(RELOCATION DECREE UNDER
THE PROTECTION OF THE OTTOMAN EMPIRE)

Hakkı YAPICI

Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Yakıncağ ABD
aiscan@atauni.edu.tr

Özet: *Osmanlı Devleti'ni I. Dünya savaşının devam ettiği yıllarda Doğu Anadolu'da en fazla sıkıntıya sokan mesele hiç şüphesiz ki Ermeni olayları olmuştur. Osmanlı Hükümeti'nin bütün iyi niyetine rağmen, olayların giderek artması, isyanların tamamen bir ihanete dönüşmesi, cephe gerisinde savunmasız halkın can ve mal güvenliğinin tehlikeye girmesi bazı tedbirlerin alınmasını gerekli kılmıştır. Osmanlı Hükümeti en son çare olarak Tehcir Kanunu (1915) adıyla meşhur olan Sevk ve İskân Kanunu çıkarmıştır. Ancak hükümet Ermenileri göç ettirirken yol güvenliği, barınma, beslenme gibi tedbirleri en ciddi şekilde temin etmiş, Ermenilere tehcirden evvelki malî durumlarına uygun emlak, arâzî vererek iskân etmiştir.*

Anahtar Kelimeler: *Tehcir, Ermeni, Osmanlı Devleti, Rusya, Doğu Anadolu, Ayastefanos, Berlin Antlaşması.*

Abstract: *During the first years of the First World War, the biggest problem for the Ottoman State in the east Anatolia was the Armenian events. Despite the Ottoman State's good will for the Armenians, some measures had to be taken. Due to the increasing turmoil, rebellions turning to betrayal, dire life conditions of the people behind the front line, the Ottoman State was compelled to enact the law for the relocation of the Armenians. On the other hand, for relocations the state took serious measures concerning the route security, nutrition, and accommodation. Relocated Armenians received land and properties suitable to their financial situation before their migration.*

Key Words: *Immigration, Armenian, the Ottoman State, Russia, East Anatolia, Ayastefanos, Berlin Treaty.*

Giriş

Yakın tarihimizde “93 Harbi” olarak da bilinen 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın önemli neticelerinden biri de Anadolu İslahatı olmuştur. Bu politik terim, Avrupalı Devletlerin Osmanlı İmparatorluğu’nu parçalamak için uyguladıkları Şark Meselesi’nin ancak bir boyutunu ifade etmiştir. Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti’nin XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren gerilemeye başlaması ile Rusya, İngiltere gibi bazı hasım ülkeler, Osmanlı Devleti ile mücadelelerinde kendilerine yardımcı olabilecek bazı unsurlara dikkat etmiş, öncelikle Hristiyan olan bu unsurlar arasında batıda Sırp’lar’a, doğuda da Ermenilere büyük bir önem vermişlerdir.¹ Avrupalı devletler de Anadolu İslahatı gerekçesiyle Osmanlı Devletinin iç işlerine müdahale ederek, Ermeni sorununu uluslar arası bir mesele haline getirmiş, İngiltere ve Rusya liderliğindeki bir kısım ülkeler de bir yandan Ermeniler lehine ıslahat yapılması için Osmanlı Devleti’ne baskı yapmış, öte yandan Doğu Anadolu Konsolosları ve temsilcileri vasıtasıyla Ermenileri ayaklanmaya tahrik ve teşvik ederek, ayaklanan Ermenilere sahip çıkmışlardır. Bu doğrultuda da uluslar arası konjonktüre bağlı olarak Ermeniler yararına Doğu Anadolu’da ıslahat yapılması tartışmaları I. Dünya Savaşı arifesine kadar bazen şiddetlenmiş, bazen de yavaşlayarak hep devam etmiştir.²

I. Osmanlı Devleti’nde Ermeniler

Ermeniler asırlarca Osmanlı Devleti’nde barış ve huzur içinde yaşamışlar, hükümet idaresinde kimi zaman oldukça önemli görevler alacak kadar itimat da kazanmışlardır.³ Bundan başka Ermeniler “teba-i sâdika”⁴ ünvanıyla imparatorluk bünyesinde ayrıcalıklı bir konum kazanarak her türlü yetki ve salahiyet içinde müreffeh bir toplum olmuşlardır. Sadık bir millet olarak tanınan Ermeniler bu sadakatlerini ancak Osmanlı Devleti’nin gerileme dönemine kadar devam ettirmişlerdir. Balkan milletlerinin, milliyetçilik fikrinin etkisiyle ayaklanarak bağımsızlık mücadeleleri içine girmeleri Ermenileri de derinden etkilemiştir. Esasen Ermenilerin bağımsızlık ve istiklâl isteklerinde dayandıkları en kuvvetli sebep, Balkan Hıristiyanlarının Avrupalılar ve Ruslar tarafından yapılan yardım ve destek ile istiklallerine kavuşmuş olmalarıdır.⁵ Osmanlı İmparatorluğu’nu parçalamak isteyen bu devletler azınlıkların bu ideallerini sürekli destekleyerek

1 Tuncer Baykara, *Rusların Doğu Anadolu’da Bir Ermeni Yurdu Yaratma Girişimi, Sekizinci Askerî Tarih Semineri I*, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2003, s. 403.

2 Betül Aslan, *Erzurum’da Ermeni Olayları (1918–1920) (Hatıralar- Belgeler- Kazılar)*, Erzurum Atatürk Üniv., Yayınları, 2004, ss. 28–29.

3 İsmet Binark, *Ermeniler’in Türkler’e Yaptıkları Mezalim ve Soykırımın Arşiv Belgeleri*, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayınları, 2001, s. 4.

4 Kadir Mısırhoğlu, *Moskof Mezalimi*, İstanbul: Sebül Yayınevi, s. 223.

5 Mehmet Ethemoğlu, *Ermeni Terörünün Kısa Tarihi*, Diyarbakır, 1987, ss. 12–13.

onlara her türlü yardımda bulunmuşlar, Babî'li'ye yaptıkları baskı ile istiklallerine kavuşmalarında etkili olmuşlardır.

Bilindiği üzere, Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa topraklarında olduğu gibi, Asya'da da Hıristiyan azınlıklara dayanmak suretiyle tarihi emellerini gerçekleştirmek niyetini hep canlı tutmuştur. Rus ajanları bıkmadan usanmadan asırlarca iyi ilişkiler içinde birlikte yaşadığımız Ermeni vatandaşlarımızı Türkler'e karşı kin ve garazla beslemişler ve tahrik etmişlerdir.⁶ Bu maksatla Ruslar, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında yeni bir taktik deneyerek, Kafkasya cephesinde, Ermeni asıllı generallere görev vererek Doğu vilayetlerinde oturan Ermenilerin milliyetçilik duygularını harekete geçirmiş ve onları bir takım vaatlerle kendi politikalarına uygun davranır hale getirmişlerdir.⁷ Rusların bu tahriklerinden etkilenen Ermeniler, aralarındaki mezhep tartışmalarını bir kenara atarak, müştereken hareket etmeye başlamışlardır.

Doğu Anadolu'yu elinde tutmayı planlayan Rusya, müstakil bir Ermenistan fikrine aslında kesinlikle taraftar olmamış, Osmanlı Ermenilerinin tıpkı Balkan milletlerinde olduğu gibi, sempatisini kazanarak kendi nüfuzları etkisine girmesini istemişlerdir. Avrupa topraklarında yaşayan Osmanlı Hıristiyanlarının haklarını almak bahanesiyle 93 harbine girmiş olan Rusya'nın tahriklerinden ümide kapılan Ermeniler, harb esnasında Ruslara yaptıkları hizmetlerin de mükâfatını almak için harekete geçmişlerdir. Savaşın son günlerinde, Ermeni patriği Nerses Varjabedian'ın başkanlığında toplanan Ermeni Milleti Meclisi, Rus Çarına başvurmayı kararlaştırmış, Rus Çar'ı II. Nikolay'a gönderdikleri bir muhtıra Doğu Anadolu'da Fırat nehrine kadar olan bölgelerin Türklere geri verilmeyip, Rusya'ya ilhak edilmesini, bu olmadığı takdirde, Bulgaristan'a ve "Bulgar milletine" verilecek imtiyazların, "Ermeni milletine" de verilmesini, işgal edilen toprakların boşaltılması halinde ise, Osmanlı hükümetinden ıslahat yapılması için maddi bir teminat alınmasını ve bu ıslahatın tatbik ve tamamlanmasına kadar Rus işgalinin devam etmesini istemişlerdir.⁸

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında çıkan son savaşın neticesinde Rus ordusu Ayastefanos'a (Yeşilköy) geldiği zaman, Patrik Nerses Varjabedian Rusya Başkumandanı Grandük Nikola'ya başvurarak Ayastefanos'ta imzalanan sulh antlaşmasına Ermeni milleti lehine bazı maddeler koydurmuştur. Aslında Ayastefanos'ta 3 Mart 1878 tarihinde imzalanmış olan sulh antlaşmasının on altıncı

6 Schemsi Kara, *Türkler ve Ermenistan Meselesi*, (Hazırlayan: Bayram Kodaman), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 4.

7 Hasan Dilan, *Les Evenements Armentens Dans les Documents Diplomatiques Français (1914-1918)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005, s. 14.

8 Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897)*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1986, ss. 2-3.

maddesi gereğince, Osmanlı Devleti Ermenilerin yerleşik olarak buldukları eyaletlerde o yerin ihtiyaçlarına göre gerekli ıslahat ve düzenlemeleri yapmayı, Ermenilerin Kürtlere ve Çerkezlere karşı emniyetlerini sağlamayı taahhüt etmiştir.⁹ Bu madde Ermenileri pek memnun etmemesine rağmen, onlar bağımsızlık için önemli bir gelişme kat ettiklerine inanarak Ermeni meselesini devletlerarası bir sorun haline getirmişlerdir. Ayastefanos antlaşması ile Rusya çok kazançlı duruma geçince, bu durumdan en fazla İngiltere rahatsız olmuştur. Çünkü Rusya bu antlaşmayla Doğu Anadolu'da mühim mevkileri elde edip güneye inmeyi hedefleyerek, İngiltere'nin ticaret yollarını tehdit edebilecek bir pozisyona kavuşabilecektir. Ayrıca Ermenilerle ilgili 16. madde Balkanlardaki bölünmeye benzer durumun Anadolu'da da meydana gelmesine zemin hazırlamış olduğundan¹⁰ batılı devletler Ayastefanos antlaşmasının maddelerinin özellikle Rusya'nın işine yaradığı, kendi çıkarlarının tehlikeye girdiğini göyerek, antlaşmanın yeniden görüşülmesi için bir araya gelmişlerdir.

Berlin Kongresi, Alman Başvekili Bismarck başkanlığındaki çalışmalarına 13 Haziran 1878'de başlamıştır.¹¹ Bismarck yaptığı konuşmada kongrenin Devlet-i Aliye için toplanmadığını, Avrupa devletlerinin çıkarlarına dokunur maddeleri ihtiva eden Ayastefanos'u değiştirmeyi hedeflediğini açıkça ifade etmiştir.¹² 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin antlaşmasında Ermenilerle ilgili 16. madde bazı değişikliklerle şu haliyle kabul edilmiştir. Babıâli, ahali Ermeni bulunan vilâyâtta ihtiyacât-i mahalliyyenin icab ettiği ıslâhatı bilâ-te'hir icra ve Ermenilerin Çerkez ve Kürtlere karşı huzur ve emniyetlerini te'min etmeği taahhüd eylemiştir. Ve bu babda ittihaz olunacak tedâbiri arasına devletlere tebliğ edeceğinden düvel-i müşârunileyhim tedâbir-i mezkûrenin icrasına nezâret eyleyeceklerdir (Ahidnâme madde: 61)¹³ Ermeni kilisesi Berlin Kongresi'ne bir heyet göndererek gelişmeleri takip etmiş, ayrıca heyet vasıtasıyla Avrupa başkentlerini dolaşarak davaları için destek aramışlardır. Ermeni Patriği Nerses, siyasetlerinin Rusya'ya minnet borçlu olarak, İngiltere'den ümit ve onun sayesinde hedeflerine ulaşmak olduğunu belirtmiştir. Hâlbuki İngiltere'nin Ermeni sorununa bakış açısı bu devrede Rusya'dan pek farklı değildir.

9 Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, Ankara: Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı Yayınları, 2001, s.7, Mahmut Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, c. I-II-III, (Hazırlayan: İsmet Miroğlu) İstanbul: Berekât Yayınları, 1983, s. 579, Sedat Laçiner, *Türkler ve Ermeniler (Bir Uluslararası İlişkiler Çalışması)*, Ankara: Usak Yayınları, 2005, s. 3.

10 Yuluğ Tekin Kurat, *Henri Layard'ın İstanbul Elçiliği, 1877-1880*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1968, s.68.

11 Coşkun Üçok, *Siyasal Tarih (1789-1960)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1975, s. 159.

12 Ali Fuat Türkgeldi, (Yayına hazırlayan Bekir Sıtkı Baykal), *Mesâil-i Mühime-i Siyasiye*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1957 c. II, s. 65.

13 Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühime-i Siyasiye*, s. 87, Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1953, c. I, s. 423.

İngiliz gazetelerinde Ermenistan fikri aleyhine yazılar yazıldığı gibi, Lord Saliabury de Ermenilerin “Ermenistan” diye adlandırdıkları Doğu Anadolu’da bağımsızlık için şartların müsait olmadığını, Ermenilerin burada çeşitli din ve mezhep mensuplarıyla karışık bir halde yaşadıklarını ve azınlık durumunda olan Ermeni Milleti için bağımsızlığın veya muhtar bir eyaletin tespitinin imkânsız olduğunu söylemeye devam etmişlerdir.¹⁴ Ancak Ermeniler bağımsızlık peşinde koşmaya ve bu ideali gerçekleştirmek için her yolu denemeyi de ihmal etmemişlerdir. Bilhassa Berlin Kongresi’nden sonra Ermeniler, İngiltere’den aldıkları vaatlerle muhtar bir Ermenistan için mücadeleye girişmişlerdir.¹⁵ Gerçekte İngiltere’nin Ermenilerle ilgilenmesi politik ihtiyaçtan ileri gelmekte, dolayısıyla bu ihtiyaç, Şark’ta tesis ettiği politikayı sürdürebilmek için İmparatorluktaki cemaatlerden (unsurlardan) birini elde etmesini ve himayesi altına almasını gerektirmekteydi.¹⁶ Ayrıca İngiltere, Doğu Anadolu’da kendine bağlı bağımsız bir Ermenistan kurulması düşüncesiyle Rusya’nın hedeflerine set çekmeye çalışmış¹⁷ Ermeniler üzerinde oynanan bütün bu siyasi oyunlar Osmanlı Devleti’ni çok ciddi sıkıntılara sokmuş, tasavvur edilemeyen hadiselerle sebebiyet vermiştir.

II. Birinci Dünya Savaşı’nda Ermeniler

Berlin Kongresi’nden sonra hızlanan ve bazen İngiltere’nin bazen de Rusya’nın inisiyatifinde devam eden “İslahât Meselesi” Birinci Dünya Savaşı arifesinde Osmanlı Devleti’ni zor durumda bırakan büyük bir sorun haline gelmiştir. Özellikle İngiltere Ermenilere uygulanacak reformlar üzerinde ısrarla durmuş, bu ıslahatların uygulanması için Babiâli’ye baskı yapmaktan geri durmamıştır.¹⁸ Böylece ıslahat bahanesiyle atılan sun’î “Ermeni Meselesi” savaş sırasında yerini, bu defa Ermenilerin başrolünü oynadıkları, yeni bir meseleye bırakmıştır: “Ermeni Katliamı”. Bu olaylarda Rusya, Ermenileri sadece propaganda yoluyla desteklemekle kalmamış, onlara silah ve cephane temin etmiş, mâli imkanlar da sağlamıştır.¹⁹

Bu amaçlarla teşkilatlanmaları sağlanan Ermeniler bağımsız bir Ermenistan kurmak için büyük bir kin duygusuyla savaşmaya kararlı olduklarını göstermişlerdir.²⁰ Seferberlik ilân edilir edilmez hem Osmanlı toprakları içinde

14 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul: Belge Yayınları, 1974, ss. 242-245.

15 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları*, c. VIII, Ankara, 1988, s. 131.

16 Schemsi Kara, *Türkler ve Ermenistan Meselesi*, s. 17.

17 Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 530.

18 Musa Şaşmaz, *British Policy and The Application of Reform for The Armenians in Eastern Anatolia 1877-1897*, Ankara, 2000, s. 83.

19 Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Ankara: Yüzyüncü Yıl Üniv., Yayınları, 1990, ss. 63-66.

20 Mehmet Saray, *The Principles of Turkish Administration and Their Impact on The Lives Non-Muslim People: The Armenians As A Case Study*, Ankara, 2003, ss. 34-35.

hem de dışında hemen harekete geçmişler; gönüllüler, çeteler hâlinde Kafkaslar'da ve Anadolu'nun birçok yerinde yüz binlerce masum Türk'ü katletmiş, köyleri, kasabaları yakmış, yıkmış; ordumuzu arkadan vurmaktan, ikmal yollarını kesmekten, önlerine gelen her şeyi tahrip etmekten kendilerini alamamış, eylemlerine katılmayan Ermenileri ve Türk olmayan diğer insanları da öldürmekten geri durmamışlardır. Böylece Zeytun (Süleymanlı – Maraş)'da, Kayseri'de, Bitlis'te, Sivas'ta, Trabzon'da, Ankara'da, Adana'da, Urfa'da, İzmit - Adapazarı'nda Hüdavendigâr (Bursa)'da, Musa Dağı'nda v.s.de insan aklının ve mantığının kabul edemeyeceği vahşetler sergilenmişlerdir.²¹ Birinci Dünya savaşında Ruslar doğudan, İngiliz ve Fransızlar Çanakkale'den ve güneyden Osmanlı Devleti'ne saldırırlarken, Anadolu'nun doğusu, batısı ve güneyinde harekete geçen Ermeniler Rusya'nın teşvik ve desteğiyle özellikle Doğu Anadolu'da savunmasız halka karşı toptan yok etme siyasetini harekete geçirmişlerdir.²² Zikrettiğimiz yerlerin dışında İzmir, İstanbul, Maraş, Antep, Halep ve daha birçok yerde İngiliz ve Fransızlar, komiteler ve kilise mensuplarını teşvik, tahrik ve silahlandırarak dokuz yüz yıldır beraber yaşadıkları Müslümanlara karşı Ermenilere insanlık dışı cinayetler işletirmiş, savaş sonrasında ise onları kaderleriyle baş başa bırakılmışlardır.

III. Tehcir Yasası ve Uygulanışı

Yukarıda bahsi geçen tüm açılımlardan hareketle, ölüm kalım mücadelesi veren bir milletin savaş hukukunun geçerli olduğu koşullarda ihanet içinde olan bir azınlığa karşı alabileceği en insani önlem tehcir kararı olmuştur. Osmanlı Devleti Ermeni olaylarında sağduyu ile hareket ederek birçok ülkenin – Fransızların Cezayir'de, Almanların Polonya'da yaptıkları katliam – savaş zamanında ihanet edenlere yaptıklarını Ermenilere yapmamış, sadece onları savaş alanlarından uzaklaştırmakla yetinmiştir.²³ Hatırlanacağı üzere, Osmanlı Hükümeti, I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği bu dönemde bir taraftan cephelerde savaşırken aynı zamanda Ermeni olaylarıyla da uğraşmak zorunda kalmıştır. Hükümet, 6 Eylül 1914'de, Ermenilerin kalabalık olduğu vilâyetlere bir şifre tamim göndererek, Ermeni siyasi parti başkanları ve elebaşlarının hareketlerinin devamlı kontrol altında tutulması talimatını vermiştir. Ayrıca 24 Nisan 1915'te, Dâhiliye Nezareti, Ermeni Komite Merkezleri'nin kapatılması, evrakına el konulması ve Komite elebaşlarının tutuklanmasını tamim etmiştir. 26 Nisan'da da Başkumandanlık birliklere aynı mealde bir tamim yaparak elebaşların askeri mahkemelere sevki ile

21 Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir...*, s. 70.

22 Talât Paşa, *Ermeni Vahşeti ve Osmanlı Devleti Raporu Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyesi*, (Hazırlayan Nurer Uğurlu), İstanbul: Örgün Yayınevi, 2005, ss. 7-8.

23 Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir...*, s. 94.

suçluların cezalandırılmasını istemiştir²⁴. İstanbul'da ikamet eden 77.730 Ermeni'den yalnız ihtilalcilerle bağlantısı olan veya zanlı konumunda olan 235 kişi tutuklanmıştır. Diğer Ermenilerle ilgili bir tasarrufta bulunulmamıştır.²⁵ Uygulamaya konulan bütün tedbirlere rağmen, bazı Ermenilerin ihanete devam ettikleri ve Ruslarla işbirliğini sürdürdükleri anlaşılmıştır.

27 Mayıs 1915 tarihinde Osmanlı Hükümeti'nce tehcir kanunu da denilen "sevk ve iskân kanunu" çıkarılmıştır. Bu kanun "vakt-ı seferde icrâât-ı Hükümete karşı gelenler için cihet-i askeriyece ittihat olunacak tedâbir hakkında kanun-ı muvakkat" adını taşımakta ve ülkede huzursuzluk çıkaran, silahlı mukavemet eden, düşmana casusluk yapan köy ve kasaba ahalisini hedef almıştır. Buna göre, ordu ve kumandanlar, hükümet emirlerine, ülkenin savunmasına ve âsâyîşine ilişkin uygulamalara karşı gelen olursa ve silâhla direnişte bulunurlarsa gereken cezalandırmanın yapılmasıyla görevlendirilmişlerdir. Aynı zamanda, askerî faaliyette bulunan, casusluk veya hıyanetleri görülen köy ve kasaba ahalilerinin tek tek veya toplu hâlde başka bölgelere de sevk ve iskânı gerçekleştirilmiştir. Kanun, yayımlandığı tarihten itibaren geçerli olmuş ve uygulanışında Başkumandanlık Vekili ve Harbiye Nâzırı memur olarak atanmıştır. Bütün bu konular özel komisyonlar marifetiyle yürütülecek ve bu hususta bir talimatname hazırlanacaktır.²⁶ Sevk ve İskân Kanunu uygulaması doğrudan doğruya cephelerin güvenliğini etkileyecek olan bölgelerde gerçekleştirilmiştir. Bu göç esnasında Ermenilerin sevk edildikleri yerlerde oluşturdukları nüfus oranlarına da dikkat edilmiştir. Ermenilerin, o yerleşim biriminin nüfusunun % 10'unu geçmemesine itina gösterilmiştir. Bütün Ermeniler tehcire tabi tutulmamışlardır. Hastalar, körler, Katolik ve Protestan mezhebine mensup olanlar, askerler, memurlar, tüccarlar, yetim çocuklar ve mebuslar tehcirden istisna tutulmuşlardır. Sevkıyat, 25 Kasım 1915 tarihinden itibaren kış sebebiyle geçici olarak, bir süre sonra da tamamen durdurulmuştur.²⁷

Göç Kanununun ve daha sonrasındaki talimatnamelerin uygulanmasıyla ilgili olarak Osmanlı Devleti Dâhiliye, Hâriciye, Harbiye, Maliye ve Adalet Bakanlıklarını görevlendirmiştir. "Muhacirîn Komisyonu", "İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdiriyeti", "Emvâl-i Metruke Komisyonları" ile bazı mahalli komisyonlar görev almıştır.²⁸ Bâb-ı Âlî Dâhiliye Nezâreti İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti

24 Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983, ss. 212-213.

25 Davut Kılıç, *Tarihten Günümüze İstanbul Ermeni Patrikhanesi*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2008, s. 272.

26 Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası...*, s. 214, Abdullah Yaman, *Ermeni Meselesi ve Türkiye*, Otağ Yayınları, 1973, s. 373., Cemal Anadol, *Tarihin Işığında Ermeni Dosyası*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2002, s. 351.

27 Ramazan Tosun, *Ermeni Meselesi ve Kayseri'deki Ermeni Olayları*, Ankara: Tanga Yayınları, 2000, ss. 62-63.

28 Berna Türkoğan, *1915'den Günümüze Tehcir (Türkler ve Ermeniler)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2006, ss. 96-99. Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı...*, s. 110, Mehmed Hocoaoğlu, *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, İstanbul, 1976.

aşağıda tam metni verilen belgede sevk ve iskan kanunu gereğince uygulamalar ile alınan tedbirler açıklanmıştır ki bu tedbirler transkripsiyonunu yapmış olduğumuz aşağıdaki vesikada da açıkça ortadadır.

Bâb-ı Âlî, Dâhiliye Nezâreti, İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdiriyyeti ²⁹

Marûz-ı çâkerî kemîneleridir

Huzûr-ı sâmi-i cenâb-ı Sadâret-penâhîye Muhât-ı ilm-i sâmi-i fehîmâneleri olduğu üzere temâmiyyet-i mülkiye-i Osmaniye ve saltanat-ı Devlet-i Aliye aleyhinde perverde ettikleri âmâl-ı istilâ-cüyâne ve ihtirâsat-ı imhâkârânenin husûlünü tebe'a-yı şâhâne arasına ilka-ı nifak ve mefsedetle ihzâr ve temine çalışan düvel-i ma'lûmenin firifte-i tezvîrât ve tesvîlâtı olan bazı kimseler tarafından mevâtîd ve ikâ'-ı tehdîdâtla Ermeni cemaâtı mensûbîni meyânında uyandırılıp vesâit-i gûnâ-gûn ile idâme edilen âmâl-ı iftirâk-perverînin icra'ât-ı devlete mûmâna'ât, kuvve-i zabıtaya ta'arruz ve isyân-ı müsellâh tarzında ara sıra tezâhür eden âsâr-ı fi'liyesi ahâlî-i sadıka-i sâireyi tenfir ve muhafaza-i mevcudiyete sevk ve icbârla devletçe vukû'u arzu edilemeyecek bazı vekâyi-i elîmenin hudûsuna sebebiyet vermesi ve devletin muhafaza -ı emn ü âsâyişi hususunda tevâlî eden icrâât ve islâhât-ı fedâkârânesinin netâyic-i maddiyesi meşhût olmasına rağmen haricî tesvîlâtın temâdîsi ve sırf bir mesele-i dahiliye mâhiyetini gaib etmesi lâzım gelen islâhât-ı mahalliye umûrunun mesâil-i müstereke-i hâriciye şeklinde müzâkerat-ı umûmiyye ve düveliyye sahasına intikal etmesine sebebiyet vererek vilâyât-ı Osmaniye'nin bir kısmında nüfûz ve murakabe-i ecânib tahtında bazı imtiyazat-ı mahalliye ve teşkilât-ı husûsiye-i idâriye tatbikini istihdâf etmiş ve halbuki tesîrât ve ecânible Hükûmet-i Osmaniye tarafından icrâ edilen bu yoldaki kâffe-i islâhat ve teşkilâtın vatan-ı Osmânî'nin inkisâm ve teçcezzîlisine müncerr olduğu tecârib-i adîde ve emsâl-i müessifesiyle sübût bulmuş olduğundan istiklâl ve temâmiyet-i mülkiye-i Osmaniye'nin bekası ilkaât-ı ecânible yapılacak, icrâ'ât-ı mûmâsileden müsâ'ade-i imkân dairesinde devletin tevakkî ve ihtirâzını müstelzim olduğu cihetle Devlet-i Aliyye'nin fihrist-i mesail-i hayatiyesi arasında mühim bir fasl-ı iştigal olan bu gailenin esaslı bi sûrette hâl ve fi'liyle külliyyen izâlesi esbâbının tehiyye ve ihzârı tasavvur ne mülâhaza edilmekte iken âhiren menâtk-ı harbiyeye civâr mahallerde sakin Ermenilerden bir kısmının hudûd-ı Osmaniye'yi a'dâ-yı devlet karşı muhafaza ile meşgul olan ordu-yı hümâyûnun harekâtını tas'îb ve erzak. ve mühimmât-ı askeriye nakliyâtını işkâl ve düşman ile tevhd-i âmâl ve if'âl ve bilhassa sufuf-ı a'dâya iltihâk ve memleket dâhilinde kuvva-ı askeriyye ve ahâlî-i ma'sûmeye müsellehan ta'arruz ve şuhûr ve kasabât-ı Osmâniyyeye tasallut ile katl ü nehb ü

29 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO) No: 326758, Orjinal metin için bkz. Ek

gârete ve düşman kuvvâ-yı bahriyyesine erzâk tedârikiyle mevâki-i müstahkemeyi irâ'eye cür'et etmeleri selâmet-i harekâtı teminen bu gibi anâsır-ı ihtilâliyenin sâha-i harekâttan uzaklaştırılması ve usâta üssü'l-harekât ve melce' olan köylerin tahliyesi icâb ederek hükûmet-i merkezîyye ve memurîn-i mahalliye ile bi'l-istişâre rü'esâ-yı askeriyeye icrâ'âta dahi başlanılıp Van, Bitlis, Erzurum vilâyâtıyla nefsi Adana, nefsi Sis ve nefsi Mersin müstesna olmak üzere Adana, Mersin, Kozan, Cebel-i Bereket livaları, nefsi Maraş müstesna olmak üzere Maraş sancağı ve Halep vilâyetinin merkez kazaları müstesna olmak üzere Iskenderun, Bilan, Cisir-i Şu'ur ve Antakya kazaları kurâ ve kasahatında sâkin Ermenilerin vilâyât-ı cenûbiyeye sevkine bi'l-ibtidar Van vilayetiyle hem-hudûd olan kısım-ı şimâlisi müstesna olmak üzere Musul vilâyetine ve Zor sancağına ve nefsi Urfa müstesnâ olmak üzere Urfa sancağının kısım-ı cenubisine ve Halep vilâyetinin Şark ve Şark-ı cenubî kısmına ve Suriye vilâyetinin kısım-ı şarkisinde taraf-ı hükümetten tayin ve tahsis edilen mahallere nakl ve iskânına mübâşeret ve devam edilmekte bulunmuş olduğundan menfâat-ı esâsiyye-i devlete muvâfık. telakkî edilen bu cereyanın bir usûl kaide-i mutarrideye rabtı zarurî görülerek nakli icab edenlerin mahall-i mürettibeye iskâniyelerine müreffehen sevk ve irsâlleriyle güzergâhlarında temîn-i istirahat ve muhafaza-i can ve malları ve muvâsalatlarında keyfiyyet-i îvâlarıyla sûret-i kat'iyede iskânlarına kadar muhâcirin tahsîlâtından iâşeleri ve ahvâl-ı sâbika-ı mâliye ve iktisâdiyeleri nisbetinde kendilerine emlâk ve arazi tevzîi ve içlerinden muhtaç olanların taraf-ı hükümetten mesâkîn inşâsı ve zürra' ve muhtâcîn erbâb-ı san'ata tohumluk ve âlât v edevât tevzîi ve terk ettikleri memlekette kalan emvâl ve eşyalarının veyahut kıymetlerinin kendilerine sûret-i münâsebe ile iâdesi ve tahliye edilen köylere muhâcir ve aşâ'ir iskânıyla emlâk ve arazinin kıymeti takdir edilerek kendilerine tevzîi ve tahliye edilen şuhur ve kasabatıta kâin olup nakledilen ahâlîye ait emvâl-ı gayr-i menkûlenin tahrir ve tesbit-i cins ve kıymet ve mikdârından sonra muhâcirine tevzîi ve muhâcirinin ihtisas ve iştigalleri haricinde kalacak zeytinlik, dutluk, bağ ve portakallıklarla dükkân, han, fabrika, depo gibi akarâtın bi'l- müzayede bey' veyahut îcârî ile bedelât-ı bâliğesinin suver-i münâsebe ile kendilerine ita etmek üzere ashâbı namına emâneten mal sandıklarına tevzîi ve muamelât ve icra'ât-ı mesrûdenin îfâsı zımında vuku' bulacak sarfiyyatın muhâcir tahsisâtından tesfiyesi tensîb edilerek bu bâbda bir talimât-nâme-i mahsus tanzim edilmiş ve talimât-nâmenin tatbik-i ahkâmıyla emvâl-ı metrûkenin temin-i muhafaza ve idâresi ve mu'âmelat-ı umûmiyye-i iskâniyenin tesrî ve tanzîmi ve tedkîk ve teftîşi ve bu hususta talimât-nâme ahkâmı ve nezâretten ahz ve telakki edilecek evâmir dairesinde mukarrerât ittihaz ve tatbîki ve tâlî komisyonlar teşkîli ile maaşlı memur istihdamı vazife salâhiyetlerini haiz olmak ve doğrudan doğruya Dahiliye Nezareti'ne merbûd bulunmak ve bir reis ile biri me'murin-i dahiliyeden ve diğeri me'murin-i maliyeden intihab ve tayin edilen iki azadan mürekkebe olmak üzere komisyonlar teşkîl edilerek mahallerine izamı mukarrer bulunmuş ve komisyonla

gönderilmeyen mahallerde işbu talimât-nâmenin icrâ-yı ahkâmı valilere tevdi edilmiş olmakla keyfiyetin Meclis-i Vükelâca bir karara iktirân ettirilmesi mütevakkıf-ı re'y-i sâmi-i fahimâneleridir. Ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l emrindir.

Fî 12 Recep 1333 ve Fî 13 Mayıs 1331, Dâhiliye Nazırı Talat

IV. Sonuç

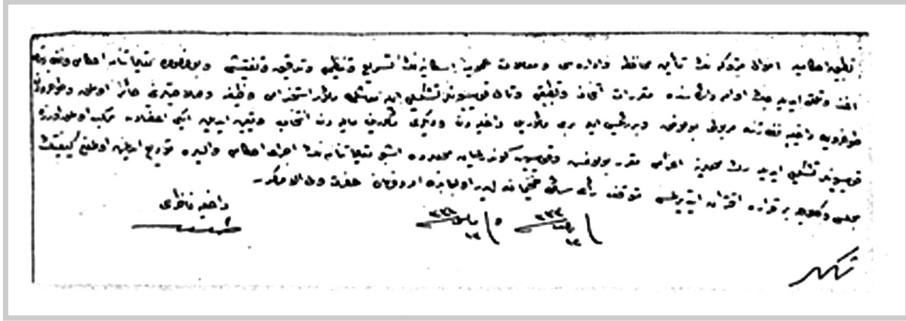
Yukarıdaki metinden hareketle; Osmanlı Devleti bünyesinde oldukça özgür ve eşit yaşam alanı bulmuş olan Ermenilerin I. Dünya Savaşı'nın en hararetli aşamalarında, dış ve iç düşmanlara alet olarak başlattıkları geniş çaplı isyan karşısında Osmanlı Devletinin yürürlüğe koymak mecburiyetinde kaldığı sevk ve iskân yasasının esaslarının ne denli insancıl olduğu somut şekilde karşımızdadır.

Arşiv belgelerimizde de açıkça görüleceği üzere; binlerce insanın sevkî, iskânları, âsâyişlerinin temini, menkul ve gayrimenkullerinin korunması ve ibâte ve iâşelerinin sağlanması savaş halinde bulunan devlete çok ağır maddî külfet getirmiştir. Ancak bütün bu olumsuzluklara rağmen, Osmanlı Hükümeti'nin Tehcir'i uygularken hiçbir fedakârlıktan kaçınmadığı, gerekli tedbirleri almayı ihmal etmemiş olduğu da açıktır. Belgelerimizde ifade edildiği üzere, göç ettirilen Ermenilere tehcirden evvelki durumlarına uygun emlak ve arâzî temin edilerek iskânlarının yapılmış olduğu, içlerinde ihtiyaç sahibi olanlara ev tahsis edildiği, çiftçilere tohum yardımı ile sanatkârlara da alet ve edevat imkânı sağlanmış olduğu da görülmektedir. Ayrıca, Ermenilerin geldikleri yerlerde bıraktıkları mal ve eşyaların muayyen bedelleri de devlet tarafından güvence altına alınarak, kendilerine defaten ödenmiştir. Osmanlı Devleti'nin bahsi geçen sevk ve iskan yasası ekseninde sergilediği tutumu ve uygulamaları ortaya konan binlerce belgenin varlığı ortada iken, ulusal birlikteliğimizin ve bütünlüğümüzün sarsılmasını hedefleyen, gelişmiş ve modern dünyanın gereklerine adapte olmuş bir Türkiye Cumhuriyeti görmekten huzursuzluk duyan bir kısım güçlerin güdümlü yıpratma politikalarının altında yatan hakikatler de gün gibi meydandadır.

Fransızların Cezayir'de yapmış olduğu soykırım, Amerika'da Kızılderililerin maruz kaldığı vahşet, II. Dünya Savaşı'nda binlerce Yahudi'nin layık görüldüğü fırınlar, tartışma götürmez birer gerçekken, özellikle Fransa'nın liderliğini yaptığı bir kısım Ermeni Diasporası temsilcilerinin sadece görmek istediklerini görmeye çalışmaları ve tarihin gerçekleri ile karşılaşmaktan ne denli uzak durmaya gayret sarf ettikleri de gözümüzden kaçmamaktadır.

Netice itibariyle; sınırsız sayıda bilgi, belge ve dokümanla kimin kime ne yaptığı açıkça ortadadır. Çalışmamıza kaynak teşkil eden belgelerde de görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin kati suretle bir katliam veya soykırım politikasından uzak durduğu hatta bir zamanlar millet-i sadıka adını verdiği Ermenilere karşı elinden gelen her türlü kolaylığı, güvenliği ve merhameti esirgemediği de meydandadır. Konumuzla alakalı binlerce belge arşivlerimizde tarihe gözlerini kapatanları beklemekte, her şeyin gün gibi meydana çıkacağı ana kadar, en muteber tanıklar olma vasfıyla tek söz sahibi olmaya devam edecektir.

Ek: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO)
No: 326758, s.2

SİYASET, LAİKLİK VE GÖÇ: FRANSA'DAKİ TÜRK VE ERMENİ TOPLUMLARI ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ÇALIŞMA

(THE POLITICS, THE LAÏCITÉ AND THE IMMIGRATION: A COMPARATIVE
STUDY OF TURKISH AND ARMENIAN COMMUNITIES IN FRANCE)

Metin ATMACA

Freiburg Üniversitesi,
Felsefe Fakültesi Doktora Öğrencisi,
metin.atmaca@neptun.uni-freiburg.de

Özet: Türk göçmenler, Ermeni ve diğer Müslüman göçmenlerle karşılaştırıldığında Fransa'da daha yeni sayılırlar. He ne kadar Fransa'daki Türk ve Ermeni göçmenlerin nüfusu aynı oranda olsa da ülkenin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında eşit oranda bir etkiye sahip değildirlir. Fransa'daki Türk toplumu Türklerin ve Müslümanların bu ülkedeki imajını değiştirmeye adaydırlar. Fransa'daki Türkler, hala Türkiye ile güçlü bağlara sahip olmakla beraber kendi ülkeleri adına Fransa'da rol almak da istemektedirler. Türkiye ise Fransa'daki Türk toplumunu bir problem olarak görmekten ziyade gurbette olan vatandaşlarına, hem kendisi hem de onların yararına, el uzatmak zorundadır.

Anahtar Kelimeler: Türkler, Ermeniler, Fransa, Göç, Müslümanlar, Laiklik.

Abstract: Turkish immigrants, compared to Armenian and other Muslim immigrants are relatively new in France. Although France hosts almost equal number of Armenians and Turks, their effect on social, political and economic life of the country is very disproportionate. Turkish community in France is enthusiastic for changing the images of Turks and Muslims in this host country. They still maintain strong ties with Turkey and want to play a role on behalf of their country of origin. Turkey needs to change its mentality of seeing the Turkish community in France as a problem and extend a hand to its expatriates, both for the sake of them and itself.

Key Words: Armenians, Turks, France, Immigration, Muslims, Secularism.

Giriş

Lyon'nun bir kenar mahallesinde yürürken, Marsilya'da doğup büyümüş bir Türk arkadaşım ansızın beni durdurup önümüze çıkan bir anıtı göstererek: “*Şu anıta bir bak. Onlar (Ermeniler) hepsini öldürdüğümüzü iddia ediyorlar. Bu doğru mu?*”, sorusunu sormuştu. Bu iddia, son otuz-kırk yıldır Ermeni diasporası tarafından dile getiriliyor ve gün geçtikçe bu iddia yoğunluk kazanarak artıyor. Doğru ya da değil, biz bu makalede tartışmaların doğruluğunun sınanmasından ziyade tartışmaların doğurduğu sonuçlar üzerinde yoğunlaşacağız.

Avrupa'nın en büyük ikinci Türk göçmen nüfusu ki 400 bin ile 500 bin arasında olup, Fransa'da yaşamaktadır. Çoğunlukla Türk nüfusu göz önünde bulundurulduğu için bu rakam biraz şaşırtıcı olabilir. 1960'lardan bu güne kadar Fransa farklı amaçlar için Türk göçmenlerin ilgi odağı haline gelmiştir. Her 10 yılda bir buradaki Türk nüfusu iki katına çıkmıştır. Diğer Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında, Fransa'daki Türkler daha yerleşik ama aynı zamanda toplumda daha az görünür durumdadır. Bu durum Türk göçmenlerin Fransa'da dağınık bir şekilde yaşamalarından ve Paris, Lyon gibi büyük metropoller yerine daha çok küçük şehirleri tercih etmiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Yakın zamana kadar, bu “dağınıklık” Fransa'daki Türklerin ulusal politikaya katılmalarını ve bu şekilde kendi toplumlarına yönelik çıkarları savunmayı zayıflatıyordu. Son birkaç yıl içinde, bilhassa Ermeni diasporası tarafından Fransız parlamentosuna sunulan yasa tasarısından sonra, Türk toplumu Fransa'daki varlığından ve rolünden daha haberdar olmaya başladı.

Şimdilerde Fransa'daki Türkler her zamankinden daha fazla ulusal siyasete katkıda bulunuyorlar. 2008'deki seçimler sırasında Lyon'daki Türk organizasyonları Sarkozy'nin UMP(Halkçı Hareket Birliği) partisi'nden adayların kendilerini daha geniş bir kitleye tanıtmaları için birer merkez haline gelmişti. Göçmenlere, bilhassa Kuzey Afrikalı Müslümanlara, ve Türkiye'nin AB üyeliğine karşı olan Sarkozy'nin partisinden Uğur Demirkol gibi Türk adayların seçime girmesi biraz sürpriz gibi olabilir. Oysa Türk adaylara göre, onlar bu tercihleriyle “daha az kötü olanı” seçmiş oluyorlardı. Ségolène Royal'ın Sosyalist Partisi'ni “daha kötü” yapan sebep sorulduğunda, Türk adaylar hemen “Ermeni Soykırımı” yasa tasarısının Sosyalist Parti milletvekilleri tarafından Fransız parlamentosuna sunulduğunu hatırlatıyorlar.

Bugün, Türk göçmenlere yönelik Fransız politikası, Türk politikacılardan ziyade Ermeni politikacıları tarafından şekillendirilmektedir. Bu iddiayı destekleyen bir olay akademisyen ve yazar olan Baskın Oran'ın kızı Sırma Oran'ın Sosyalist Parti'den Villeurbanne Belediye Meclisi'ne adaylığı sırasında çıkan tartışmalardır.¹

1 *Le Monde*, 31 Ocak 2008.
<http://istanbul.blog.lemonde.fr/2008/01/31/a-villeurbanne-clientelisme-et-chasse-aux-sorcieres/>

Lyon'daki Ermeni topluluğu Sayın Oran'ın ya şartsız olarak "Ermeni Soykırımı"nın tanınmasını yahut adaylığını bırakması hususunda seçim yapması için zorlamış, ki o da ikincisinde tercih kılınıyordu.

Fransa'daki Ermeniler yaklaşık 400.000 kişilik bir nüfustan oluşuyor; genel olarak Türk emsalleriyle karşılaştırıldığında Fransız toplumuna daha entegre olmuş ve Fransız politikasında çok daha aktifler. Bu yüzden Fransız politikacılarının ülkedeki Türk toplumundan ziyade Ermeni toplumuna ilgi duyması bir sürpriz değildir. Fransa'daki Türk politikacılar çoğunlukla Ermeni toplumunun Türkiye'nin imajını zedeleyen çalışmaları durdurmakla meşgul olmaktadır. Bu ülkedeki Türk göçmenlerin ve onların Fransa'daki Müslüman toplumu içindeki yeri üzerine ayrıntıya girmeden önce, İslam'ın buradaki seyri ve 4-5 milyonu bulan Müslüman göçmenler üzerine biraz bilgi vermek faydalı olacaktır.

Fransa'daki Müslüman Göçmenler

Fransa, Kuzey Afrika'daki birçok ülkeyi 19'uncu ve 20'nci yüzyıllarda işgal etmiş olmasından ötürü Müslümanlarla olan ilişkilerinde önemli bir bilgi birikimine sahip olmasına rağmen Fransa'daki Müslüman göçmenler daha ziyade yeni sayılırlar. 1950'ler ve 60'lar başlıca Müslüman göçünün başladığı dönemlerdi, bilhassa geçici işçilerin Cezayir, Fas ve Tunus gibi Kuzey Afrika ülkelerinden Fransa'ya göçleri bu süreci daha da hızlandırdı.

1970'lerin başında dahi, Fransızlar Müslümanlara renkli elbiseleri, farklı meyveleri ve baharatlı yiyecekleriyle fazlasıyla Oryantalist bir gözle görüyorlardı. Daha sonraki dönemlerde, özellikle 80'ler ve 90'larda Fransa'da yaşayan Müslümanların imajı daha çok "barbarlık" ve "diğeri" olarak değişmiş ve bu "anlayış" bilhassa geçici işçilerin ailelerini Fransa'ya getirmesiyle oluşan göçmen nüfusundaki büyük artışla daha da pekişmiştir. Kuzey Afrikalı Müslümanlar "kibirli" ve "hoşgörüsüz" gibi yaftalamalarla genel önyargıların kurbanı oldular. Dahası, Kuzey Afrika'daki baskıcı hükümetlere karşı muhalif grupların verdiği mücadele terörizm ve İslamcı fundamentalizmle ilişkilendirildi. Göçmenlik meselesinin dile getirildiği her mahfilde Müslümanlar ve entegrasyon kelimeleri her zaman beraber telaffuz edilir oldu.² Çoğunlukla Kuzey Afrikalı göçmenlerin oturduğu Banliyöler (büyük şehirlerin çevresine konuşlandırılmış siteler) fundamentalizmin ve Fransız toplumuna entegrasyona karşı olanların merkezleri olarak kabul edildiler. Son on yıl içindeki birçok ayaklanma bu banliyölerde gerçekleşti, ki bu durum buraların

2 Malcom D. Brown, "Comparative Analysis of Mainstream Discourses, Media Narratives and Representations of Islam in Britain and France Prior to 9/11", *Journal of Muslim Minority Affairs*, Cilt 26, Sayı 3, Aralık 2004

entegrasyon karşıtı olarak görülmesine sebep oldu. Oysa gerçekte sorunun temelinde işsizlik, ekonomik yoksulluk, eğitim imkânları gibi çok daha büyük sorunların olduğu bir gerçektir. Yazar Jason Burke “Birçoğu Batılılaştırılmış... üçüncü kuşak göçmenler sabah namazına kalkmaktan daha ziyade hafif uyuşturucular ve rap müziğiyle ilgili”³ olduğunu söyleyerek ayaklanmacıların Müslümanlardan ziyade Kuzey Afrika kökenli Fransızlar olduğu vurgusunu yapar.

Müslümanlar ve Fransız Laikliği

Fransızların laiklikle ilgili Müslümanlara yönelik politikaları farklı teorilerle açıklanıyor. Gilles Kepel gibi bazı teorisyenler olaya daha çok merkezci ve “asimilatif” (assimilative) laiklik olarak yaklaşıyorlar, ki bu yaklaşıma göre devlet yeni gelen göçmenleri laik devlet eğitimiyle asimile eder. Ahmet Kuru gibi diğer teorisyenler, kamu alanında dinin dışarıda bırakılmasını “asertif laiklik” (assertive secularism) olarak açıklıyorlar. Her iki durumda da, Fransa din ve devlet ayrımının sıkı bir şekilde ve zorla uygulandığı ve dinsel değer taşıyan her şeye karşı şüphe duyulan, militan laikliğin dayatıldığı ülkelere emsal teşkil eder. Kilise ve devletin bu kadar sıkı bir şekilde ayrılmasından dolayı Fransa’nın, bilhassa Müslüman nüfusunun aleyhine işleyen, “militan” bir laikliğe sahip olduğunu söylemek yanlış olmaz.⁴ Avrupalı devletler arasında Müslümanlara en dezavantajlı politikalara sahip ülke Fransa’dır.⁵ İngiltere ve Almanya ise dini organizasyonlara karşı daha ılımlı bir yaklaşım sergilemektedirler. Her ne kadar Nikolas Sarkozy Fransa’daki militan laikliği yumuşatma işaretleri vermişse de hükümetindeki bakanlar bu tür fedakarlığı, özellikle Müslüman azınlıklar için yapmaya yanaşmamaktadırlar. Sarkozy hükümetinin bu isteksizliğine iyi bir örnek teşkil edecek olan olay Ayaan Hırsi Ali’nin hızlı bir şekilde Fransız vatandaşlığına geçirilmesi ve hükümet tarafından kendisine koruma güvencesinin verilmesidir. 12 Şubat 2008’de Le Monde gazetesinde çıkan bir haber Hollanda’da daha önce bir parlamenter olan ve İslama hakaret ettiği için fundamentalistler tarafından hedef gösterilen Somali kökenli Ayaan Hırsi Ali’nin Fransız elitleri tarafında ne kadar iyi karşılandığından bahsediyordu. Sarkozy tarafından özgürlük yolunda verdiği mücadeleden dolayı “gazi” olarak anılacak ve Fransa’da daha önce yaşamamasına rağmen ve ülkenin dilini bilmemesine rağmen Fransa hükümeti tarafından hemen vatandaşlık verilecektir.⁶

3 Jason Burke, *The Observer*, 13 Kasım 2005.

4 Ahmet Yükleen ve Ahmet Kuru, *Avrupa’da İslam, Laiklik ve Demokrasi: Fransa, Almanya ve Hollanda*, İstanbul: TESEV Yayınları, 2006.

5 Joel S. Fetzer ve J. Christopher Soper, *Muslims and the State in Britain, France, and Germany*, New York, Cambridge University Press, 2005.

6 *Le Monde*, 12 Şubat 2008.

Her ne kadar laik cumhuriyetçilerin kiliseye karşı olan mücadeleleri 19'uncu yüzyılda başlamışsa da, Fransız parlamentosu ancak 1905 yılında çıkardığı bir kanunla devlet ve kilise erkinin ayrılığını hukuka dayatmış oldu. Bu kanunla eğitim sistemi tamamen laikleştirildi. Fransa artık kiliselere değil sadece çoğunluğu Katolik olan özel okulların çeşitli masraflarını karşılayacak şekilde finansal yardım yapmaktadır.

Fransa devlet okullarında dini eğitime izin vermediği için birçok Müslüman öğrenci bu açığı cami gibi özel kurumlar vasıtasıyla telafi etmektedir. Müslüman topluluklar bu sorunlarını çözebilmek için özel İslami okullar (normal Fransız okullarındaki müfredata ek olarak İslam dini dersleri veren okullar) açma ısrarına karşın başarılı bir sonuç elde edememişlerdir. Bunun yanında, Fransa'daki türban sorunu Müslümanlar arasında çok tartışılan bir konu olmuştur. Mart 2004'te devlet eğitim sisteminin laikleştirilme tartışması, başörtüsü dâhil, bütün dini sembollerin devlet okullarında yasaklanmasıyla sonuçlanmıştır. Müslümanların 4-5 milyon gibi önemli bir nüfusa sahip olduğu Fransa'da Katolik ve Protestanlara ait dini kurumlarla Müslümanlara ait cami sayısı karşılaştırıldığında cami sayısının az oluşu dikkat çekmektedir. Mesela, Almanya'da 3 milyonluk bir Müslüman nüfusu için 2,500 İslami merkez ve cami varken, bu sayı Fransa'da yukarıda bahsettiğimiz Müslüman nüfus için sadece 1,685 olarak kalmaktadır.⁷

Fransız hükümeti Müslüman nüfusu daha iyi kontrol edebilmek için Nicolas Sarkozy'nin İçişleri bakanı olduğu 2003 yılında "Fransız Müslüman Konseyi" (*Conseil Français du Culte Musulman* [CFCM]) isminde bir merkez kurdu. Hâlihazırda bu konsey Müslüman organizasyonların %60'ını temsil etmektedir. Bu organizasyon cami, mezarlık, dini bayramlar için toplanma yerleri kurma, hastane, cezaevi ve askeri kurumlara imam atamalarında Fransız hükümeti tarafından resmi temsilci olarak kabul edilmektedir.

Avrupa'daki Müslümanlar artık etnik kimliklerinden daha ziyade dini kimlikleriyle anılmaktadır. Bu yaklaşım Avrupa'da ikinci kuşak Müslüman nüfusun burada doğmasıyla daha da belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. İkinci kuşak artık Türk, Faslı, Pakistanlı ya da Tunuslu olarak değil Müslüman olarak görülmektedir. Müslüman olmayanlar tarafından bu tür düşünceler daha yüksek bir sesle dillendirilse de, Fransa'da doğmuş bir Türk kendini ilk önce bir Türk olarak görür, sonra Müslüman veya Fransızlığını kimliğinin bir parçası olarak dillendirir. Bir görüşmemizde Fransa'nın farklı şehirlerinde dünyaya gelmiş yirmi üniversite öğrencisinin hemen hepsi kendilerini Fransız'dan ziyade daha çok bir Türk olarak gördüklerini söylediler. Niçin böyle düşündüklerini sorduğumuzda, genel olarak aldığımız cevap Fransız toplumunun hayatlarının farklı dönemlerinde kendilerine

7 Ahmet Yükleyen ve Ahmet Kuru, *Avrupa'da İslam, Laiklik...*, s. 23.

“gerçek” bir Fransız olmadıklarını hatırlattıklarıydı. İhtimal o ki Türk göçmenlerinin ve onların çocukları olan ikinci kuşağın önelerine sürülen en büyük engel Müslüman kimlikleridir. Fransız kimliği, destek görsün veya devlet tarafından karşı çıkılsın, fazlasıyla Katolik kilisesi ve Hıristiyan inancıyla şekillendirilmiş durumdadır.

Fransa Ermenileri

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Fransa'ya yerleşmiş 4.000 kişi civarında küçük bir Ermeni nüfusu mevcuttu. Bunların çoğu 17'inci yüzyıldan itibaren Fransa'ya tüccar olarak geldiler.⁸ Birinci Dünya savaşından sonra, 65.000 Ermeni daha(Avrupa'ya gelen Ermenilerin yaklaşık %30'u) Fransa'ya göç etti. Türkiye'den Fransa'ya göç eden Ermenilerin çoğu kırsal bölgelerden ve çiftçilerden oluşuyordu. Ataerkil, ailetemelli, belli ekonomik yapıya dayalı olan Ermeni toplumu çözülürken, fabrikatemelli kent proletaryası olma yolunda hızlı bir dönüşüm geçirdi. Göçmen Ermeniler kendilerine böyle bir hayatı kurarken kilise, diasporadaki siyasi partiler, gençlik kulüpleri ve milliyetçi organizasyonların etrafında şekillenen bir kimlik oluşturmayı da başardılar.⁹

Fransa, Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra Ermeni topluluğuna kapısını açan ikinci ülkeydi. Birinci Dünya Savaşı'nın bir sonucu olarak Fransa'nın ekonomisi çökmüş ve bu sebeple her türlü yolla yabancı işçi çekmeye çok hevesliydi. Fransız kolonilerinden gelenlerle merkez ve Doğu Avrupa'dan gelen yeni çalışanlar bir araya getirildiğinde 1931'deki işgücü yüzde 11'e çıktı. Fransa'nın liberal göç politikaları ve Amerika'nın 1924'ten sonraki sıkı göçmen politikaları da düşünüldüğünde Fransa'ya gelenlerin sayısı daha da artarak devam etmiş ve ülke Avrupa'nın “göçmen milleti” olma eğilimine girmiştir.¹⁰

Bu yerleşme ve Fransız toplumuna entegrasyon döneminde, Ermeniler geleneksel aile ve toplumsal yapılarını muhafaza ettiler. Bu yapısal bağları çoğunlukla Ermeni Apostolik Kilisesi vasıtasıyla devam ettirdiler. Fransa'daki Ermeni kilisesi “bir taraftan ibadethane görevini görürken, öbür taraftan bütün bu toplum üyelerinin katıldığı, farklı sosyal hizmetler sunan bir kurum haline geldi.”¹¹

8 Gloria Pilar Totoricagüena. *Basque Diaspora: Migration and Transnational Identity*, Reno: University of Nevada Press, 2005, s. 403.

9 Maud Mandel, *In the Aftermath of Genocide: Armenians and Jews in Twentieth Century France*, Durham: Duke University Press, 2003, s. 8.

10 Maud Mandel, *In the Aftermath of Genocide...*, s. 20.

11 Maud Mandel, “Faith, Religion Practice and Genocide: Armenians and Jews in France following World War I and II”, Omer Bartov ve Phyllis Mack (Ed.), *In God's name: Genocide and Religion in the Twentieth Century*, New York: Berghahn Books, 2001, s. 302.

Kilise'nin 1970 öncesi Fransa'sındaki Ermeni toplumunun diasporadaki kimliğinin oluşumu üzerindeki etkisinin görülmesi gerekir. Mandel'in işaret ettiği gibi, Ermeni toplumunun Fransa'daki ilk dönemlerinde, Ermeni kilisesi İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesine benzer bir şekilde yapılanmış ve buna göre diasporadaki topluluğu siyasi ve dini kurumlar vasıtasıyla etkisi altına almıştır. Kilise ve toplumsal yönetim "yüksek düzeydeki dini bir liderin idaresindeki geniş bir organizasyon altında sivil ve dini liderleri bir araya getiren bölgesel meclis ve konseyler (askain miut'iun) vasıtasıyla birbirine bağlıydı."¹² Bu birlikler kiliseyi kontrol altında tutuyor ve göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılıyordu. Paris'te Jean Goujon caddesindeki Ermeni kilisesi gibi kiliseler, etrafındaki yerleşik topluluğun çocuklarına öğleden sonraları eğitim ve dini bayramları kutlama partileri veriyorlardı. Aynı zamanda Fransa'nın diğer bölgelerinde bulunan Ermenilerin dini ihtiyaçlarını karşılamak için küçük kiliseler kuruyorlardı. Bütün bu olanlara rağmen Ermeni Apostolik kilisesi Fransız Ermenilerinin hayatında çok fazla bir etkiye sahip değildi. Amerika'daki Ermenilerle karşılaştırıldığında Fransız Ermenileri dine daha az önem veriyorlar ve sadece önemli dini günlerde kiliseye gidiyorlar. Bu ayırımın bir sebebi her iki ülkedeki laikliğin tanımındaki farklılıktan kaynaklanıyor. Bunun yanında, Fransa'daki Ermeni kilisesi çoğunlukla Ermenistan doğumlu rahipleri piskopos olarak atıyor. Bu durum Ermeni kilisesinin her zaman bir "göçmen kilisesi" olarak kalmasına ve bu nedenle Doğu Ermeniceyi bilmeyen dindarların gün geçtikçe kiliseye yabancılaşmasına sebep oldu.¹³ Bu durum kiliseye karşı "soğumanın" bir sonucu olarak, birçok Fransız Ermeni'sini dini olmayan organizasyonlar kurmaya yöneltti. Bir süre sonra, farklı sosyal organizasyonlar kiliseyle ya da kilise dışında faaliyet göstermeye başladı. Mesela, Ermeni Kızıl Haç'ı kilise vasıtasıyla fonksiyonunu yerine getirirken, Marsilya'daki Hayırsever Ermeni Kadınlar Cemiyeti (*Association de bienfaisance des dames Armeniennes*) kiliseden bağımsız olarak fakir, dul, güçsüz ve yetim kimselerin ihtiyaçlarına cevap veriyordu.

Fransa'ya sığınan Ermenilerin bir kısmı Taşnak Partisinin üyeleri idi. Bunlar Sovyetler Birliğindeki Kızıl Ordunun yeni kurulmuş Ermenistan Cumhuriyetini lağvetmesiyle birlikte ilk başta İran'a daha sonra da Fransa'ya kaçtılar. Taşnak'ın liderleri Ermenilerin asıl temsilcileri oldukları iddiasıyla Fransa'daki sürgünleri sırasında aktif olmaya devam ettiler. Taşnak üyelerinin varlığı Fransız Ermenilerinin daha militan bir diasporaya dönüşmelerine sebep oldu. Taşnaklar uluslararası topluma sürgündeki hükümetin hala "zayıf da olsa yönetim ve askeri güce" sahip olduğunu şiddet ve terör yoluyla hatırlatmaktan çekinmedi.¹⁴ Ermeni

12 Maud Mandel, "Faith, Religion Practice...", s. 303.

13 Hratch Tchilingirian, "In Search of Relevance: Church and Religion in Armenia since Independence" Bayram Balci ve Raoul Motika (Ed.), *Religion et politique dans le Caucase post-soviétique*, Paris: Maitonneuve & Larose, 2007, s. 305.

14 Yossi Shain, *Kinship & Diasporas in International Affairs, Uluslararası İlişkilerde Akrabalık ve Diaspora*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 2007, s. 145.

toplumu üzerindeki etkilerini devam ettirebilmek için devamlı “soykırım” iddialarını dile getirdiler. Shain’in bahsettiği gibi Taşnaklar “Ermeni bağımsızlığının uzak bir hayal olduğunu ve diasporadaki hayatlarının uzun bir süre devam edeceğini” biliyorlardı. Bu yüzden “diaspora faaliyetleri buradaki (diasporadaki) kimlik muhafazasını (temelde soykırım hafızası üzerine bina edilerek) oradaki (Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ndeki) milli duygulara feda etme şeklinde yer değiştirdi.”¹⁵

1970’lerin sonunda, Sovyet Ermenistan’ı ve diasporanın iyi ilişkilere sahip oldukları dönemde, Taşnaklar başlıca düşman olarak hedefini anti-Sovyetizmden Türkiye düşmanlığına çevirdi. Taşnaklar tarafından yürütülen Ermeni terörizmi diasporanın desteğini kazanmak için bir yol olarak izlendi. Bununla, soykırımın uluslararası olarak tanınması için diplomatik bir gayret içine girdiler. Uyguladıkları terörün kurbanları Türk diplomatlarıydı fakat “gerçek hedefleri” “yıpranmış kültürlerini olağanüstü bir şekilde eski hikâyelerle destekleyerek” Ermeni diasporasını ayakta tutmaktı.¹⁶

Bu derece organize olmuş Fransa’daki Ermeni diasporasına rağmen “soykırım” iddiaları Fransız Parlamentosu (*l’Assemblée*) tarafından ancak 18 Ocak 2001 yılında tanınabildi ki Uruguay, Arjantin, Rusya, Yunanistan, İsveç, Lübnan ve İtalya gibi ülkeler bu iddiayı daha önce tanımışlardı.¹⁷ Fransız Parlamentosu 12 Ekim 2006’da Ermeni soykırımının inkar edilmesini suç sayan bir yasa tasarısı kabul etti. Fakat bu tasarı hiçbir zaman senatodan geçmedi.

Ermenilerin çoğu Paris ve çevresi ile Marsilya ve Lyon şehirlerinde yerleştiler. Bazı Ermeniler Fransa’ya Birinci Dünya savaşından önce göç etmiş olmakla birlikte İstanbul, Kahire ve Lübnan’daki Ermeniler de Fransız kültürünün etkisi altında idiler.¹⁸ Bir başka deyişle, 1915’te zorunlu muhacerete tabi tutulan Ermeniler Fransa’ya yerleşmeden önce bu ülkenin kültürel ve siyasi temellerine belli bir oranda vakıflardı. Bugün, Fransa’da bulunan Ermenilerin çoğunluğu, “evrensel kurumlar vasıtasıyla yabancı nüfusu entegreye devam” politikası sonucu Fransız vatandaşlığına sahiptir.¹⁹

15 Yossi Shain, *Kinship & Diasporas...*, s. 146.

16 Yossi Shain, *Kinship & Diasporas...*, s. 146.

17 Yair Auron, *The Banality of Denial: Israel and the Armenian Genocide*, New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers, 2004, s. 102.

18 Edmund Herzig ve Marina Kurkchyan, *The Armenians: Past and Present in the Making of National Identity*, New York: Routledge, 2005, ss.135-136; Anne Elizabeth Redgate, *The Armenians*, Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2000, s. 275.

19 Dominique Schnapper, *La France de l’intégration: Sociologie de la nation en 1990*, Paris: Gallimard, 1995, s. 353. Ayrıca bkz. Edmund Herzig ve Marina Kurkchyan, *The Armenians: Past and Present...*, s. 136.

Fransa'da Taşnaklar gibi aşırı milliyetçi Ermeni grupların dışında kültürel temelli organizasyonlar da mevcuttur. Bunlardan bir tanesi de Batı'da Ermenice yayınlanan tek günlük gazete olan Haraç'tır. Her ne kadar Ermeni kökenli çok sanatçı bulunsa da, bunların bir çoğu ismini değiştirip Fransız toplumuyla bütünleşmiştir.²⁰ Bu gerçeğe rağmen Avrupa'daki Ermeni toplumunun üç kuşağı üzerinde etnografik bir çalışma yapan Martine Hovannisian'a göre devletlerin ideolojik yaklaşımları o kadar da başarılı olmamış, bilhassa 1988'de Ermenistan'daki deprem ve 1980'lerden sonra Sovyet Ermenistan'ındaki olaylar “Fransa'daki (Ermeni) toplumunu harekete geçirerek sarsıcı düzeyde, beklenmedik bir etki yapmıştır.”²¹

Bugün itibarıyla, Fransa'daki Ermeni nüfusu 300.000 ile 400.000 kişi arasında tahmin ediliyor.²² 2003 ile 2006 arasında OECD tarafından hazırlanan istatistiklere göre Fransa'dan siyasi sığınma talebi isteyenler dâhil olmak üzere halen önemli bir Ermeni nüfus mevcuttur.²³ Ayrıca, Fransa Ermenistan vatandaşlarının bu tür talepleri için Avrupa'daki başlıca mercii konumundadır. Bu Ermenilerin Fransa'yı “soykırım” iddialarının güçlü bir destekçisi olarak gördüğüne iyi bir örnek teşkil etmektedir. Her ne kadar bu sığınma taleplerinin ayrıntılarına sahip değilssek de, bu başvuruların halen ikinci ya da üçüncü kuşak “soykırım kurbanı” oldukları iddiasına sahip olup olmadıklarının araştırılması gerekmektedir. Ayrıca şunu da hatırd tutmakta fayda var, 2001'de Fransız parlamentosundan geçen “soykırım yasası” çok kolay bir şekilde sığınmacılar tarafından iddialarını desteklemesi için kullanılabilir.

Ermeni diasporası “soykırımı” hafızalarda şu ana kadar canlı tuttu ve bu iddiaları Ermenistan'ın Kafkaslarda yalnız kalması pahasına devam ettireceğe benziyor. Kısa vadede, bu tür politikalar hem diaspora hem de Ermenistan devleti için hem uluslararası medya, hem akademik dünya hem de yabancı hükümetlerle ilişkilerde daha faydalı gibi görünebilir. Ter-Petrosyan hükümeti Ermeni diasporasının baskılarına karşı koyma cesaretine sahipti. Fakat bu siyasi gücün elinden kaymasına ve en sonunda 1998'de istifa etmesine neden oldu.²⁴ Koçaryan diaspora üzerinde etkili olan Taşnakların yardımıyla gücü eline geçirdi ve bu yeni hükümetle “Ermeni dış politikası Türk karşıtı ve daha militan bir yöne doğru kaydı.”²⁵

20 Edmund Herzig ve Marina Kurkchian, *The Armenians: Past and Present...*, s. 137.

21 M. Hovannisian, *Le Lien communautaire: trois générations d'Arméniens*, Paris: Armand Colin, 1992, s. 278; Edmund Herzig ve Marina Kurkchian, *The Armenians: Past and Present...*, s. 137.

22 Edmund Herzig ve Marina Kurkchian, *The Armenians: Past and Present...*, s. 136; Gloria Pilar Totoricaguena, *Basque Diaspora: Migration and Transnational* adlı eserinde 500.000 ile 700.000 arasında bir rakam verse de herhangi bir kaynak göstermiyor. Buna rağmen birçok araştırmacı buna Ermeni olanları dâhil- 400.000 civarında bir rakam veriyorlar.

23 Sırayla, 1106 (2003), 1292 (2004), 1642 (2005) ve 1684 (2006) Ermenistan vatandaşı Fransa'da siyasi sığınma için başvurmuştur. OECD *International Migration Outlook: Annual Report*, Paris: OECD Publishing, 2008, s. 317.

24 Yossi Shain, *Kinship & Diasporas...*, s. 148.

25 Yossi Shain, *Kinship & Diasporas...*, s. 152.

Fransa'daki Türk Göçmenler

Avrupa'daki İslam ve Müslümanlar üzerine her geçen gün artarak devam eden akademik çalışmalar var. Bu çalışmaların çoğu "Arap" ve "Güney Asyalı" Müslümanlardan ibaret olup Türkler gibi diğer Müslüman milletler göz ardı edilmektedir. Her ne kadar Avrupa'daki en büyük Müslüman milletlerden birini Türkler oluştursa da henüz üzerinde yeterince çalışma yapılmamıştır. yapılan çalışmalar da genellikle Almanya'daki Türkler üzerinedir. Fransız Türkleri üzerine çok az yazılmış eser mevcuttur. Bunun bir sebebi de Türklerin Kuzey Afrikalı Müslüman göçmenlere göre Fransa'ya daha geç bir dönemde gelmiş olmalarıdır.

Birçok Türk göçmen Fransa'da doğan çocuklarına Türkçe yazılışıyla Türkçe isimleri koymayı tercih ediyorlar ki bu bazen yanlış telaffuza sebep oluyor. Öbür taraftan, Kuzey Afrikalı Müslümanların isimleri Arapçadan Fransızcaya çevirilerken sonradan Latinize edildiği için böyle bir problem yaşamıyorlar, üstelik Fransızca telaffuzu da (mesela Fas kökenli Fransız komedyen Djemel Debbouze) ekleniyor. Türkçe isimlerdeki bu farkın nedeni, bazılarının da orijinali Arapça (Mesela Cemal) olan isimlerin modern Türkçede yazılırken zaten önceden Latinize edilmiş olmalarıdır. Her ne kadar küçük bir mesele gibi görünse de, yaygın olarak Türkçe yazılmış isimlerin yanlış telaffuz edilmesi genel olarak Fransa'daki çoğunluk ikinci kuşak Türk'ün topluma yabancılaşmasına sebep oluyor. İkinci kuşak için isim çok önemli çünkü hayatın farklı kademelerinde kendilerine karşı yapılan ayırımcılığın temelindeki sorunlardan birisini bunda görüyorlar. Her ne kadar Fransızca'yı mükemmel bir şekilde, hatta Marsilya, Britanya bölgesi veya Paris aksanıyla, konuşsalar bile bu onlara pek yardımcı olmuyor. Lyon'dan Emre Yazıcı örneğinde, muhasebe bölümünden mezun olduktan sonra iş için başvurduğu bütün şirketlerden ret alıyor. En sonunda bu şirketlerden birisine bu sefer bilinen bir Fransız isimle başvuruyor. Sayın Yazıcı'nın söylediği kadarıyla bu şirket kendisiyle hemen kontağa geçiyor, ama gerçeği ve kendisinin daha önce yaptığı başvuruyu söylediğinde bir kez daha ret cevabı alıyor.²⁶ Bu tür göçmenleri işe almadaki isteksizlik Fransa'daki Türk kökenli kadınları daha çok etkilemektedir. Jane Freedman'ın dediği gibi " Kuzey Afrika ve Türk kökenli kadınların işe alınma oranı asıl ülkelerindeki adetlerden ve Fransız işverenin göçmen kadınları işe almadaki isteksizliğinden dolayı işe girmede en düşük orana sahiptirler."²⁷ Freedman Türk nüfusuna karşı yapılan bu ayırımcılığın temelinde "bunların çoğunun Müslüman olması ve bundan dolayı diğer Afrika kökenli Müslüman nüfusla ilişkilendirilmeleri sebebiyle olabileceğini" savunuyor.²⁸ LeSaout ve Kadri buradaki Türk kadınlarından sadece

26 Lyon'da Emre Yazıcı ile şahsi bir görüşmem, Metin Atmaca, 3 Mart 2008.

27 Jane Freedman, *Immigration and Insecurity in France*, Burlington, V.T.: Ashgate Publishing, Ltd., 2004. s. 108.

28 Jane Freedman, *Immigration and Insecurity...*, s. 148.

%19'unun bir işte çalıştığını belirtir.²⁹ Bunlardaki yüksek işsizliğin bir sebebinin de dil engelinden kaynaklanabileceğidir ki olgun Türk kadınlarının Fransa'da eğitim imkânları olabildiğince kısıtlı durumdadır.³⁰

Müslümanlar Fransa'da önemli bir azınlık teşkil etseler de, hala iyi organize edilmiş bir siyasi organizasyon veya lobiye sahip değildir. Onun yerine, Müslüman göçmenler çoğunlukla kendilerini diğerlerinden ayıran, etnik veya milliyet temelli organizasyonlar kurmayı tercih ediyorlar. Buna en iyi örnek Türk göçmenlerin kurduğu dini kurumlardır. Lyon'un şehir merkezi ve çevresindeki Türk göçmenlerin büyük çoğunluğu Cuma günleri Türkçe vaaz veren camilere gitmeyi tercih ediyorlar. Lyon'daki Türk göçmenler kendi Türk topluları için ve hatta Ülkücü, Milli Görüşçü, Süleymancı gibi kendi dini ideolojilerine göre camiler kurmuşlar. Bu yüzden, Fransız Müslümanları arasındaki ayrımcılık sadece millet bazında değil, ideoloji ve hatta il bazında (Lyon'daki Türkler çoğunlukla Yozgat, Isparta ve Kayseri illerinden Fransa'ya göç etmişler) bile olabiliyor.

Merkez ve güney Fransa'daki Türk nüfusu hala Fransız toplumuna entegre olmaya direniyor ve 1970'ler ile 80'lerde kendisiyle birlikte buraya taşıdığı kimliğine sıkıca sarılmayı tercih ediyor. Fransa'daki Türkler diğer göçmen milletlere göre daha genç sayılır ki %40'ı 25 yaşın altındayken sadece %10'u 55 yaşında veya daha yaşlı.³¹ 2005 yılında Paris'teki Türkler arasında yapılan bir araştırmaya göre %80'den fazlası kendini Fransız ya da Fransız Türkü yerine sadece Türk olarak tanımlamıştır.³² Yine Ayhan Kaya ve Ferhat Kentel tarafında yapılan bir araştırmaya göre Fransa'daki Türklerin çoğunluğu kendilerini etnik-dini arka planlarına göre tanımlamışlar ki bu durum Türklerin %56 gibi bir çoğunluğunun kendini "Müslüman Türk" olarak algıladığını gösteriyor.³³ Bu sonuçtan hareketle diyebiliriz ki din Fransa'daki Türk azınlığı için büyük bir önem arz etmektedir. Düğün, cenaze, doğum günü ve dini bayramlar gibi bir çok önemli faaliyet "Türk" camilerinde yapılmakta ve bu da -dindar olsun veya olmasın- birçok Türk göçmeni ortak bir dini kimlik şemsiyesi altında bir araya getirmektedir.

29 Didier LeSaout ve Aissa Kadri, "Immigration Policies and Education in France" Gajendra K. Verma, Devorah Kalekin-Fishman ve Pirkko Pitkänen (Ed.), *Education and Immigration: Settlement Policies and Current Challenge*, London: Routledge, 2002, s. 87.

30 Alec G. Hargreaves. *Immigration, 'Race' and Ethnicity in Contemporary France*, New York: Routledge, 1995, s. 100.

31 Didier LeSaout ve Aissa Kadri, *Immigration Policies and Education...*, s. 87.

32 Ahmet Yükleken ve Ahmet Kuru, *Avrupa'da İslam, Laiklik ...*, s. 27.

33 Ayhan Kaya ve Ferhat Kentel, *Euro-Türkler; Türkiye İle Avrupa Birliği Arasında Köprü mü, Engel mi?*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 215; Kaya ve Kentel'in bulgularını destekleyen daha önce yapılmış çalışmalar da var: Kastoryano Türk göçmenlerin çocuklarına dinlerinin ne olduğunu sorduğunda bir çoğu "Türk" diye cevap veriyor. R. Kastoryano, *Etre Turk en France: Réflexions sur Familles et Communauté*, Paris: CIEMI/L'Harmattan, s. 89.

Milli Görüş, Süleymancı, Gülen Hareketi ve Ülkücü gibi din-temelli Türk organizasyonları dini ve bazı sosyal hizmetler sunmaktadırlar. Bu gruplar cami kurma, hafta sonu okullarında Kur'an ve temel bir Türkçe öğretme gibi faaliyetler yürütüyorlar.³⁴ Bu nedenle, bu tür organizasyonlar iş bulma, ev kiralama, eğitim, gelir veya siyasi temsil gibi Fransa'ya yeni gelen Türk göçmenlerin ihtiyaç duyduğu hizmetleri sunmakta yetersiz kalıyorlar. Bu organizasyonların bazıları Fransız toplumuna daha açık olmakla birlikte, çoğu zaman dil problemi ya da kültürel farklılıklar bu ilişkilerin sürdürülmesinde büyük engel teşkil etmektedir. Fransız toplumu tarafından "etiketlenme" Türk toplumunun en çok şikâyet ettiği problemlerin başında geliyor. Bazı Türk camileri Türklerin ve genel olarak Müslüman toplumun buradaki kötü imajını yıkabilmek için Müslüman olmayan diğer dini gruplarla diyalog kurmaya çalışıyorlar. Daha yaşlı olan Türk göçmenler ile İslam'ın daha geleneksel bir yorumuna sahip Türkiye'nin kırsal kesimlerinden gelen işçiler Fransız toplumu tarafından toplumdaki soyutlandıklarını ve de etiketlendiklerini düşündüklerinden çoğunlukla bu yerli toplumla kantağa geçmede problem yaşıyorlar. Demir şöyle diyor: "Bu Türk toplumundaki mikro düzeydeki gerginlik doğru okunduğunda, İslam konseptini 'kültürün' bir parçası haline getirmiş olanla 'evrensel' bir yorumunu yapan arasındaki çatışmayı doğru bir şekilde yansıtmaktadır."³⁵ Bu yüzden, 1970'lerde Fransa'ya göç etmiş Türk ile karşılaştırıldığında yeni gelmiş bir Türk göçmenin daha toleranslı olması ve Fransız toplumuna daha açık olması sürpriz değildir.

Dini organizasyonların dışında Fransa'daki Türk toplumunda pek fark edilmese de birkaç dini olmayan organizasyon da mevcuttur. Bunlardan bir tanesi 1984 yılında kurulmuş ve o dönemden beri kendini göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılamaya adanmış olan Elele Türkiye Göç ve Kültür (Elele Migrations et Cultures de Turquie) derneğidir. Göçmenlere sosyal hizmetler ve hukuki yardım sağlayan organizasyon hem toplum üyeleri hem de devlet tarafından finanse edilmektedir.³⁶ Organizasyon hem Türk hem de Fransız üyelere sahiptir. Elele sosyal, eğitsel, kültürel faaliyetler ve çoğunlukla kadınlar için iş edinme kursları düzenlemektedir. Her ne kadar bu organizasyonun web sitesi sadece Fransızca olarak düzenlenmişse de, Türk göçmenlerinin çocuklarına Türkçe ve tarih dersleri de vermektedirler.³⁷ Bu organizasyon her ne kadar 1915 olaylarını açıklayan alternatif bir tarih anlayışı geliştirememişse de, öyle görünüyor ki bu grubun üyeleri Türkiye'yi "gönüllü elçiler" olarak temsil etmek ve Temmuz 2009 - Mart 2010 arasında düzenlenen "Fransa'da Türk Mevsimi"ni (la saison turque en France) Fransa ile "diyalog

34 Emre Demir, *Emergence of a Neo-communitarian Movement in Turkish Diaspora in Europe*, SOAS Konferansı, University of London, 26 Ekim 2007, s. 220.

35 Emre Demir, "Emergence of a Neo-communitarian Movement...", s. 226.

36 Yasemin Nuhoğlu Soysal, *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe*, Chicago: University of Chicago Press, 1994, s. 105.

37 <http://www.elele.info>

başlatma ya da geliştirme” fırsatı olarak değerlendirmek istiyorlar.³⁸ Fransa-Türkiye Göçmen Dernekleri Konseyi (Conseil Français des Associations d’Immigrés de Turquie) gibi ve daha birçok sosyal, kültürel ve eğitim amaçlı organizasyonlar olmasına rağmen söz konusu faaliyetler Fransa’da daha az fark edilmektedir.

Sonuç

Fransa’daki Türk ve Ermeni topluları karşılaştırıldığında, her iki toplumun nüfusu hemen hemen eşit olmasına rağmen, Türklerin bu ülkenin sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarında çok daha az fark edildiğini görüyoruz. Türklerin Fransa’ya gelişi yarım yüzyılı geçmeyecek kadar yeni ve “Fransız Türkü” olarak çağrılacak ikinci kuşak daha yeni Fransız toplumuna karışmaktadır. İlk kuşak çok eğitilmiş ve bu durum ikinci kuşak üzerinde olumsuz etkilere sahiptir. Bu yüzden, Fransız dili, kültürü ve değerleri yeni göç etmiş bu topluma çok daha yabancı gelmektedir. Oysa Fransa’ya göçü neredeyse bir yüzyılı bulan Ermeni toplumunun göç alan Fransız toplumuna çok daha fazla entegredir. Ermeniler, Türklerle oranla daha eğitilmiş olduklarından ülkenin siyasi ve ekonomik hayatına daha fazla girmiştir. Ermeni toplumu Fransız toplumuna ne kadar entegre olmuşsa o kadar da laiklik anlayışını benimsemiştir. Ermeni toplumunun bir kısmı ne kadar Ermeni Kilisesinden uzaklaşsa da Ermeni kimliği ile temellendirilmiş sosyal ve kültürel organizasyonlarla kendi varlığını korumayı başarmıştır. Bu değerlerin ayakta kalmasında Osmanlı topraklarında meydana gelen 1915 olaylarının rolü büyüktür.

Türk toplumu Türkiye’deki yerel kimliklerini (şehir, siyasi parti, dini grup v.s.) kendileriyle birlikte olduğu gibi Fransız şehirlerine taşımışlar ve bunları canlı tutmakta da ısrar etmektedir. Bu polarize olmuş kimlikler Fransa’daki Türk toplumunun ortak bir “Türklük” oluşturmasına engel teşkil etmektedir. Birçok dini grup bu kimlikleri İslam’a getirdikleri kendilerine ait yorumlarla izole etmeye çalışsalar da bu tür çabalar buradaki Türk toplumunun daha da parçalanmasına sebep olmuştur. Yine de, Ermeni lobisinin Fransa’daki faaliyetleri- her ne kadar niyetleri bu olmasa da- buradaki Türk toplumunun milliyetçi hislerini canlandırmış ve bu lobiye karşı ortak bir şekilde mücadele etmek için bir araya gelmelerine zemin hazırlamıştır.

Kısacası, Fransa’daki Türk toplumu hala Türkiye ile bağlarını sıkı tutmaktadır ki buna vatandaşlıkla kurulmuş bağlar da dâhildir.. Bu topluluk her ne kadar tamamen Fransız olamamışsa da Avrupa vatandaşı olma eğiliminde olduğundan Türkiye

38 <http://www.elele.info/La-saison-turque-en-France>

adına ve de Fransa'daki Müslümanlar adına burada bir rol üstlenmek gayretindedir. Bu konuda Fransız politikasına şekil verebilecek dolayısıyla gelecekte çıkacak kanunları şekillendirebilecek bir lobi potansiyeline de sahiplerdir. Türkiye, Avrupa'daki Türk göçmenleri Avrupa'nın bir problemi olarak görmekten vazgeçip kendi politikalarını yeniden gözden geçirmek ve dışarıda yaşayan vatandaşları için daha iyi politikalar geliştirmek zorundadır.

ERMENİ OLAYLARINI ANLAMAK: HOLOKOST İLE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ

(UNDERSTANDING THE EVENTS OF 1915:
A COMPARISON WITH THE HOLOCAUST)

Sevin ELEKDAĞ

AVİM İnsan Hakları Uzmanı
selekdag@gmail.com

Özet: *Ermeni olayları pek çok yazılı esere konu olmuştur. Ancak bu tür araştırmaların büyük bir çoğunluğu tarafsız bir bakış açısından yoksundur. Bu makale, Ermeni olayını Holokost ile karşılaştırarak, Ermenilerin 1915'te yaşadığı olayları daha fazla anlamaya katkıda bulunmayı ve yapıcı bir tartışma ortamına destek vermeyi hedeflemektedir. Bu noktadan hareketle, söz konusu trajedilerin gerçekleşmesine yol açtığı ileri sürülen ideolojilere olduğu kadar, her iki olaydaki siyasi ve askeri yöneticilerin niyetlerine ve sorumluluklarının boyutuna da odaklanmaktadır. Böylelikle bu makale, ağırlıklı olarak yabancı kaynaklara ve arşiv belgelerine dayanarak, 1915 olaylarının gerçek niteliğini ve kapsamını ortaya koymayı amaçlamaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *Turancılık, Nazi İdeolojisi, Nihai Çözüm, Nüremberg Uluslararası Askeri Mahkemesi, Divan-ı Harbi Örfi.*

Abstract: *The events of 1915 have been the subject of much literature. However, the great majority of such studies have lacked a discerning, impartial voice. This article seeks to encourage positive discussion, and contribute to a greater understanding of the events that befell the Armenians as of 1915 by way of comparing the Armenian case to that of the Holocaust. To this end, the ensuing analysis focuses on the ideologies purported to have facilitated the said tragedies as well as the intentions and responsibility of the respective ruling civilian and military elites in both cases. In doing so this article seeks to reveal the true nature and scope of the events of 1915 by way of utilizing archival documents and sources written predominantly by non-Turkish authors.*

Key Words: *Turanism, Nazi ideology, Final Solution, International Military Tribunal, Ottoman courts-martial.*

Giriş

R. Hrair Dekmejian'ın çok doğru bir şekilde belirttiği üzere, “insan ilişkilerinin karmaşıklığı göz önüne alınınca iki ayrı tarihi olayın birbirine tamamen benzemesi mümkün değildir.”¹ Bu nedenle, Holokost² ve 1915 olayları gibi ortak özellikleri bulunan tarihi olayların veya trajedilerin, aynı zamanda farklılıkları da bulunacaktır. Farklılıkların ortaya konulması, Holokost ile karşılaştırılan olaylara hak ettiklerinden daha az önem atfedildiği anlamına gelmemektedir. Aynı şekilde, olaylardaki benzerliklerin vurgulanmasının, İkinci Dünya Savaşı'nda Yahudi halkının çektiği acıyı hafife almak anlamına geldiği de söylenemez. Bu nitelikteki çabaların, yapıcı bir tartışma ortamını beslemeyi amaçlayan ve bu olayları tam olarak anlamayı teşvik eden teşebbüsler olarak görülmesi doğru olur.

Bu bakış açısıyla, 1915'te Ermenilerin maruz kaldıkları olayların Holokost ile karşılaştırılmasıyla, bu insanların çektikleri acının ardındaki nedenlerin ortaya çıkarılabileceği ve bu olayın gerçek niteliğinin anlaşılabilmesine kanaat getirilmiştir. Bu makale, “Ermeni olayını” Holokost ile karşılaştırırken okuyucuda bir önyargı oluşturmayı veya okuyucunun önceden belirlenen sonuçlara yöneltilmesini amaçlamamaktadır.

Ermenilerin 1915'te yaşadıkları olaylarla ilgili ahlaki tepkilerin yansıtılması ve çektikleri acıların ortaya koyulması amacıyla Holokost ile benzerlik kurulmasına ve bu maksatla “soykırım” sözcüğünün kullanılmasına çeşitli yazarlar tarafından sıklıkla başvurulmuştur. Bununla birlikte, birçok bilim insanı soykırım teriminin, Osmanlı Ermenilerinin maruz kaldığı tehcir³ ve ölümleri tanımlamak için kullanılmasının, terimin hukuki niteliğini göz ardı ettiğini kabul eder; zira bu terimi kodifiye eden 1948 tarihli B.M. Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi geriye dönük olarak uygulanamaz.

Söz konusu sözleşmenin yürürlüğe girmesinden evvel gerçekleşen olayları tanımlamak için soykırım terimini kullanmanın uygun olup olmadığı veya kullanılmasının tehlikeli bir emsal oluşturup oluşturmayacağı yönündeki bir tartışmadan kaçınmak ve incelenen konunun tarafsız bir bakış açısıyla ele alınmadığı gibi önyargılı görüşleri bertaraf etmek amacıyla; bu tartışma, çok sayıda insanın kaybına yol açan tarihi olayların karşılaştırılmasının soykırım terimine

1 R. Hrair Dekmejian, “Determinants of Genocide: Armenians and Jews as Case Studies,” *The Armenian Genocide in Perspective*, ed. Richard G. Hovannisian içinde (New Brunswick, New Jersey: Transaction Inc., 1986), s. 95.

2 Bu makalede Holokost terimi sadece Naziler tarafından Yahudilerin fiziksel olarak ortadan kaldırılmasına yönelik girişim için kullanılacaktır.

3 Ermeni olayı ile ilgili incelemelerde, İngilizcede sınırışı edilme anlamına gelen “deportation” terimi yaygın bir şekilde kullanılsa da, bu çalışmada “relocation” teriminin Türkçe karşılığı olan tehcir kelimesi uygun görülmüştür; nitekim Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yer değiştirmeye zorlanmış, ancak İmparatorluk topraklarının dışına sürülmemiştir.

odaklanmayan bir analiz çerçevesinde ele alınmasının daha sağlıklı olacağı görüşünü benimsemektedir.⁴ Süregelen tartışmayı tek bir terime indirgemekten, adeta sabit bir fikir haline gelmiş tek bir kavramla sınırlamaktan kaçınan bu makale, her iki olayın gerçekleşmesinde rol oynadığı ileri sürülen ideolojilere ve bu olaylarda rol oynayan siyasi ve askeri yöneticilerin niyetleri ile sorumluluklarına odaklanmaktadır.

İdeolojik Zorunluluk

Diğer kitlesel katliamlarla karşılaştırıldığında, Holokost'un değerlendirilmesinde büyük ölçüde Nazi ideolojisine ağırlık verildiği görülür. Holokost'u yorumlayan çeşitli ekoller bulunmasına ve konuyu açıklamak amacıyla çeşitli nedenler ileri sürülmüş olmasına rağmen, karşılaştırmalı çalışmalarda egemen olan yaklaşım ideolojiye vurgu yapandır. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'nda Yahudilerin katledilmesinde Nazi ideolojisinin rol oynadığı ve bu ideolojinin ana unsurunun da anti-semitizm olduğu yaygın kabul görmektedir. Benzer şekilde çeşitli yazarlar, Osmanlı hükümetinin Ermenileri tehcir etme kararını, Ermenilerin grup kimliğine dayanan ve ayrımcı bir niteliği olan ideolojik hedeflere ulaşmak için verdiğini iddia etmektedir. Holokost ve 1915 olaylarının varoluş nedeni (yani *raison d'être'si*) R. Hrair Dekmejian'ın ifade ettiği üzere "ilgili siyasi elit kesimlerin desteklediği resmi ideolojilerden kaynaklanmaktadır."⁵ Her iki olayda da, mevcut ideolojilerin kurbanları yabancılaştırdığı ve bu şekilde kurbanların katledilmesine gerekçe oluşturduğu ileri sürülmüştür.

Bazı tarihçilere göre, Ermenilerin başına gelen trajedinin temelindeki neden, sosyolog Ziya Gökalp'ın benimsediği Turancılık hareketiyle aynı doğrultudaki Türk milliyetçiliği ideolojisinde bulunabilir. Robert Melson'un açıklamasına göre, 1908–1915 yılları arasında meydana gelen askeri ve siyasi felaketlerin, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC)⁶ veya Jön Türklerin ideolojik perspektifinde yarattığı "yeni milliyetçilik deneyimi", "Ermenilerin imajını sadık bir milletten tehlikeli bir yabancı bir azınlığa"⁷ dönüştürdü. Melson buna ek olarak şunu söyler: "Jön Türkler, ülkedeki azınlıkların varlığına meşruiyet kazandıran Osmanlılık ideolojisine tutunmaya devam etmiş olsalardı, jeopolitik bağlamda yaşanan askeri felaket ve değişimler otomatik olarak Osmanlı-Ermeni ilişkilerinde bir değişim yaşanmasına yol açmayacaktı."⁸

4 Zira, soykırım teriminin duygusal ve siyasi etkileri o kadar büyük ki, ancak özgün kaynakların bulgularını kullanarak salt hukuki bir yaklaşımın benimsenmesiyle bu terimin suiistimal edilmesinin önleyebileceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

5 R. Hrair Dekmejian, "Determinants of Genocide...", s. 88.

6 İTC, 1908–1918 yılları arasında iktidarda olan ve Sultan II. Abdülhamid'e karşı ihtilali başlatan parti idi.

7 Robert Melson, "Provocation or Nationalism: A Critical Inquiry into the Armenian Genocide of 1915", *The Armenian Genocide in Perspective*, ed. Richard G. Hovannisian içinde (New Brunswick, New Jersey: Transaction Inc., 1986), s. 62.

Bu bağlamda, Turancılık ideolojisi ile kökleri ırkçılık ve anti-semitizime dayanan Nazi ideolojisinin yarattığı sonuçlar arasındaki paralellikleri belirlemeye yönelik çeşitli teşebbüsler olmuştur. Alman ırkının üstünlüğünü beyan eden Nazi ideolojisi, “Untermenschen (yani insanlık düzeyinde olmayanlar) arasında ırka dayalı çeşitli kategoriler belirlemişti ve açıkça ortadan kaldırılmak üzere etiketlenen ‘Ari olmayan’ Yahudiler de bunların arasındaydı.”⁹ Yine iddialara göre, “ağır dozda Avrupalı otoriter ve ırkçı düşünce akımıyla büyük ölçüde kaynaşmış olan aşırı Pan-Germen miliyetçiliğin bir kopyası”¹⁰ olan Turancılık ideolojisi “Osmanlı Türkleri arasında Türkçülük duygusunu arttırmayı amaçlıyordu.”¹¹ Bunun sonucu olarak da, azınlıkların dışlandığı ve bu ideolojinin Ermenilerin imha edilmek üzere hedef olarak seçilmelerini kolaylaştıran bir gerekçe oluşturduğu ileri sürülmüştür.

Bu çerçevede R. Hrair Dekmejian, Gökalp’i “Jön Türkler partisinin sosyo-politik hareketlerine Pan-Turancılık kapsamında rasyonel bir gerekçe kazandıran”¹² ideologlardan biri olarak tanımlamıştır. Robert Melson ise, “Gökalp’in geliştirdiği Turancılık anlayışının, Türklerin Ermenilerle yabancılaşmasını kolaylaştırdığı ve imha edilmeleri için bir zemin hazırladığını”¹³ belirtmiştir.

Ancak, dikkate alınması gerekir ki, herhangi bir ideolojinin, kurban grubun ve ona mensubiyet nedeniyle kişilerin imha edilmesine zemin hazırlayabilmesi için, bazı toplumsal ve tarihsel faktörlerin önceden şekillenmiş olması gerekmektedir. Örnek olarak, Robert G.L. Waite’in açıkladığı gibi, Holokost’un gerçekleşmesi, “büyük ölçüde, Alman tarihinin sürekli şekilde şiddetli bir antisemitizimi vurgulamış olması nedeniyle mümkün olabilmisti.”¹⁴ Waite bu değerlenmesine ek olarak şu hususun da altını çizerek: “Dünyada hiç bir ülkede, bu kadar çok etkili lider, Yahudi halkına karşı bu kadar uzun süre, bu denli gaddar bir nefret beslememiştir.”¹⁵ Christopher R. Browning’in deyişiyle, Hitler’in antisemitizmi,

8 Robert Melson, “Provocation or Nationalism....”, s. 73.

9 R. Hrair Dekmejian, “Determinants of Genocide....”, s. 90.

10 R. Hrair Dekmejian, “Determinants of Genocide....”, s. 89.

11 Roderic H. Davison, *Turkey* (Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 1968), s. 112, Robert Melson, “Provocation or Nationalism,” 75’ten alıntılanmıştır.

12 R. Hrair Dekmejian, “Determinants of Genocide....”, s. 92.

13 Robert Melson, “Provocation or Nationalism....”, s. 78.

14 Robert G.L. Waite, “The Holocaust and Historical Explanation” *Genocide and the Modern Age, Etiology and Case Studies of Mass Death*, eds. Isidor Walliman and Michael N. Dobkowski, içinde (Syracuse University Press, 2000), ss. 163-164. Almanya tarihi, ırkçı antisemitizmin devam ettiğine tanık olsa da, (Richard Levy, Robert Wistrich ve Uwe Lohalm gibi) çok sayıda araştırmacının 1870 ile 1940 yılları arasında antisemitizmin düzeylerinde dalgalanmalar yaşadığına dikkat çektikleri unutulmamalıdır; bkz: William I. Brustein, *Roots of Hate, Anti-Semitism in Europe before the Holocaust*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), ss. 42-43. Özellikle 1920’lerin başlarından 1930’ların başlarına kadar yaşanan antisemitik etkinlikler ve propagandaların bir incelemesi için bkz: Oded Heilbrunner, “German or Antisemitism?,” *The Histiography of the Holocaust*, ed. Dan Stone içinde (New York: Palgrave Macmillan, 2005): ss. 9-23.

15 Robert G.L. Waite, “Historical Explanation....”, ss. 163-164.

“nihai bir çözüme ulaşma arayışına ivme kazandıran ideolojik bir baskı unsuru yarattı.”¹⁶

Hitler ve Nazi Partisi iktidara gelir gelmez, ırkçı anti-semitizm ideolojisine dayanan bir dizi önlem aldılar. Bunlar, Uluslararası Askeri Mahkeme'nin Alman Savaş Suçluları Duruşması'nda verdiği hükümde şöyle belirtilmiştir:

1933'te Yahudilere yapılan zulüm resmi devlet politikası olmuştur. 1 Nisan 1933'te Nazi İmparatorluğu Kabinesi, Yahudi işyerlerinin boykot edilmesini onaylamış ve ilerleyen yıllarda Yahudilerin kamu görevinde, hukuk mesleğinde, gazetecilik ve orduda etkinlik göstermelerini kısıtlayan antisemitik bir dizi yasa kabul edilmiştir. 1935 Eylül'ünde sözde Nüremberg Yasaları kabul edilmiştir ki, bunların en önemlisi Yahudilerin Alman vatandaşlığından çıkarılmasını öngörendir.¹⁷

Böylece, Leo Kuper'in belirttiği gibi “Yahudiler o kadar çok kötüleminin ve yoğun bir nefretin hedefi oldular ki, sosyal açıdan toplumdan soyutlanmış hale gelmeleri”¹⁸ Nüremberg yasalarının kabulünden önce oldu.¹⁹

Buna mukabil, Almanya ve Avrupa'da ayrımcılıkla aşağılanma öznesi olan Yahudilere karşın, Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'nda dikkate değer ölçüde hoşgörü ve saygıya muhatap oldukları çeşitli kaynaklarda sıklıkla belirtilmiştir. “Millet-i sadıka” veya “sadık millet” olarak tanınmanın sonucunda, Ermeniler kamu hizmeti alanı da dâhil olmak üzere her türlü meslek alanında yükselmişlerdir. Bütün tebaanın eşit hak ve özgürlüklere sahip olduğunu belirten 1876'da Kanun-i Esasi'nin ilanını takiben 1876–1915 yılları arasında 29 Osmanlı Ermenisinin paşa ünvanı ile en yüksek sivil yönetici konumunda hizmet verdiği biliniyor. Ayrıca 22

16 Christopher R. Browning, *The Origins of the Holocaust, The Evolution of Nazi Jewish Policy, September 1939-March 1942* (Lincoln: University of Nebraska Press, 2004), s. 10. Holokost, yalnızca Hitler'in iktidara geçmesi veya Yahudilere karşı beslenen güçlü nefreti besleyen Alman tarihi ve siyasi kültürünün kaçınılmaz bir sonucu değildir; Holokost'un kaynağı, diğer etkenlerin yanı sıra, bu iki temel unsurun bileşkesi olarak görülmelidir.

17 Judgment of the International Military Tribunal for the Trial of the German Major War Criminals, Bkz.: “Judgment,” *The American Journal of International Law*, 41, no.1 (Ocak,1947): ss. 172-333, s. 181; (Alman Savaş Suçlularının Duruşması için oluşturulan Uluslararası Askeri Mahkeme Hükümü'ne www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/prov/judcont.htm adresinden ulaşılabilir Yahudilere karşı uygulanan ırk ayrımcılığına sahte bir bilimsel temel kuran Nürnberg Yasaları iki kanundan oluşmaktaydı: Alman Kanı ve Alman Onurunu Koruma Kanunu (“Almanlar” ile - “Aryan olmayanlar” ifadesi yerine resmi olarak kullanılan-“Yahudiler” arasında evliliği ve evlilik dışı cinsel ilişkiyi yasaklayan yasadır) ile Reich Vatandaşlık Kanunu (yukarıda değinilmiştir). Bkz: Jeremy Noakes and Geoffrey Pridham, *Documents on Nazism 1919-1945* (New York: Viking Press, 1974), 463-467. Yahudilere karşı uygulanan ırksal ayrımcılığın ve soruşturmanın öz bir anlatımı için bkz.: Christian Gerlach, “Holocaust,” *Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity*, vol. 1, ed. Dinah L. Shelton içinde (Macmillian, 2005), ss. 453-461.

18 Leo Kuper, *Genocide: Its Political Use in the Twentieth Century* (New Haven: Yale University Press, 1981), s. 126.

19 Bu çerçevede olayların doruğuna ulaşması, Alman Savaş Suçlularının Duruşması için oluşturulan Uluslararası Askeri Mahkeme'nin aldığı Hüküm'de belirtildiği gibi “Nazilerin Yahudilere karşı yürüttükleri politikaların, Yahudilerin Almanların yaşamından tamamen çıkarılmasına kadar vardığı” 1938 sonbaharında gerçekleşmiştir (Bkz: “Judgment,” *The American Journal of International Law...*, s. 244).

Ermeni, dış işleri, maliye, ticaret ve posta gibi bakanlıklara getirilmiştir. Yine bu dönemde, 33 Ermeni Osmanlı Meclisi'nde üyelik yaparken, 7 Ermeni büyükelçilik, 11 Ermeni başkonsolosluk, 11 Ermeni de üniversitede profesörlük görevlerinde bulundular. Bunlara ilaveten 41 Ermeni de diğer üst düzey görevler üstlendiler.²⁰ İlginç bir olay da, 1914'te Mısırlı Ermenilerin lideri Boghos Nubar Paşa'ya zamanın sadrazamı tarafından resmen bakanlık teklif edilmesidir. Bu olaya atıfta bulunan Norman Stone, Hitler'in benzer bir teklifi Chaim Weizmann'a önerebileceğinin düşünülemediğini vurgular.²¹

Bu gerçekler ışığında, Ermenilerin en "sadık millet" olarak edindikleri bu çok uzun ömürlü imajın, ırkçılık bazında bir tehdit olarak algılanmaya dönüşmesini açıklamak oldukça zor görünüyor. Esasen, Robert Melson'un belirttiği gibi, İTC yöneticileri ile üyeleri köklü ırkçı inançlara sahip kişiler değillerdi ve Ermenilere, Nazilerin Yahudilerin baktıkları gözle bakmamışlardır. Melson'un aktardığı üzere, "Türkçeyi akıcı şekilde konuşan ve Müslüman olmuş kimi Ermeniler kendilerini kurtarabildi veya kendilerine sempati duyan Türkler tarafından kurtarılabildiler. Oysa, böyle 'istisnalar' ırkçı kurama ters düşen bir yaklaşım oluşturacağından, Naziler tarafından hoş karşılanmazdı."²²

Ermenilere yönelik bir ırkçılık mevcut değilken, Turancılığın uzantısı Türk milliyetçi ideolojisinin, İmparatorluğun diğer azınlıkları içinde neden Ermenileri hedef olarak seçtiğini açıklamak da zor görünüyor. Ermenilerin, Holokost'ta olduğu gibi, sadece kimliklerinden dolayı imha edilmelerinin, özellikle bu gruba yönelik ırkçı bir saik veya nefret saiki olmaksızın tasarlanmış olması olası görünmüyor.

Taha Parla bu konuyla bağlantılı olarak, Ziya Gökalp'ın milliyetçiliğinin "ırkçı ve yayılmacı olmayan, çoğulcu bir milliyetçilik" olduğunu ve "kesin surette dil ve kültüre dayandığını" belirtir.²³ Yani, bu ideolojiye göre Türk milleti ırksal veya etnik bir gruba değil, Ziya Gökalp'ın kelimeleriyle, "eğitim ve kültürün paylaşılmasına"²⁴ dayanmaktadır. Gökalp'ın düşüncelerini ve Turancılık ideolojisini, azınlıklar veya belirli bir grubun yok edilmesini kolaylaştıran felsefi bir temel (veya eylem planı) olarak değerlendirmenin aksine, Türk kültürüne

20 *Türk Ermenilerden Gerçekler* (İstanbul: Jamanak Yayınları,1980), s. 4.

21 Norman Stone, "Vote Turkey This Year", *Spectator*, 18 Aralık 2004. Boghos Nubar Paşa'ya Türk Meclisi'nde görev alması için yapılan teklif çeşitli kaynaklarda geçmektedir; örneğin bkz: Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt 2, Kısım 3 (Ankara: TTK, 1983), s. 181.

22 Robert Melson, *Revolution and Genocide, On the Origins of the Armenian Genocide and the Holocaust* (Chicago: University of Chicago Press, 1996), ss. 251- 252.

23 Taha Parla, *The Social and Political Thought of Ziya Gökalp, 1876-1924* (Leiden: E. J. Brill, 1985), 25-26, 120; Guenter Lewy, *The Armenian Massacres...*, s. 45'ten alıntı.

24 Ziya Gökalp, *Principles of Turkism*, translated by Robert Devereux, (Leiden: Brill, 1968) s. 28; Guenter Lewy, *The Armenian Massacres...*, s. 45'tan alıntı.

duyulan gururun yeniden canlandırılmasına yönelik bir arzuyu ifade ettiği şeklinde yorumlamak yanlış olmayacaktır.

Buna göre, Nazilerin savunduğu ideolojinin içeriği ile Turancılığın savunduğu ideolojinin içeriği açıkça birbirinden farklıdır. Esasen Melson, “Avrupa’daki antisemitizmle eşdeğerde olan bir anti-Ermeni ideolojisinin, Osmanlı İmparatorluğu’nda veya Türkiye’de hiç bir zaman görülmediğini”²⁵ kabul etmektedir.

Kesin bir ideolojik yönelim üzerinde hiçbir zaman anlaşamamış olan Genç Türk liderleri açısından, Turancılığın, “fazla önemsenmeyen bir kenar eğilimi”²⁶ teşkil ettiğini de belirtmek gerekiyor.²⁷ Buna mukabil, Nazi partisi ortaya çıktığı andan itibaren net bir ideolojik yönelime sahip olmakla kalmamış,²⁸ Browning’in de belirttiği üzere, “Hitler’in ideolojik ve duygusal nitelikteki antisemitizm önceliği ve tarihi ırkçı bir mücadele olarak algılayan anlayış, Parti’nin ve Nazi liderlerinin çoğu tarafından paylaşılan bir görüş oluşturmıştır.”²⁹

Tüm bu nedenler birlikte ele alınıp değerlendirildiğinde, Holokost’un aksine, 1915’te yaşanan olayların “varoluş nedeninin” bir ideolojik görüşle açıklanamayacağı ve bunun Türk Milliyetçi İdeolojisinden veya Turancılıktan başka bir yerde aranması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Tasarlanan Nihai Amaç

Yahudi halkının fiziki olarak yok edilmesinin, büyük ölçüde merkezi liderliğin isteği doğrultusunda gerçekleştirildiği ve önceden planlanmış tasarımlara dayandığı yaygın bir şekilde kabul görmüştür.³⁰ Bu bakış açısı isabetli

25 Robert Melson, *Revolution and Genocide...*, s. 256.

26 Guenter Lewy, *The Armenian Massacres...*, s. 35.

27 Bkz: Ronald G. Suny, *Looking toward Ararat: Armenia in Modern History* (Bloomington: Indiana University Press, 1993), 108; Guenter Lewy, *The Armenian Massacres...*, s. 35’ten alınmıştır. Bu gözleme paralel olarak, Eric J. Zürcher, İTC liderlerinin ne kadar “ideolojik açıdan eklektik olduğunu ve bu kişilerin ortak paydasının da ortak bir ideolojik programdan ziyade, bir dizi ortak tavır olduğunu” belirtmiştir. Bkz: Erik J. Zürcher, *Turkey: A Modern History* (London: I.B. Tauris, 1997), s. 137.

28 Anti-semitizmin Nazi Partisi’nin doğuşundan itibaren düşünce ve propagandalarında önemli bir yere sahip olduğu, Münih’te 24 Şubat 1920’de halka açık ilk toplantısında duyurusu yapılan Nazi Partisi’nin programında yer alan (ve Parti dağılmaya kadar değişmeden kalan) 4. Maddede açıkça görülmektedir: “Sadece bu ırkın üyesi olanlar vatandaş olabilirler. Bu ırk sadece Alman kanından gelen üyeleri kapsar, hangi dine mensup olduğu önemli değildir. *Bunun sonucu olarak da, hiçbir Yahudi bu ırkın üyesi olamaz*”. Bkz: Alman Savaş Suçlarının Duruşması için oluşturulan Uluslararası Askeri Mahkeme’nin aldığı Hüküm (alıntı: “Judgment”, *The American Journal of International Law*, s. 175); italikler eklenmiştir.

29 Christopher R. Browning, *The Origins of the Holocaust ...*, s.10.

30 Yahudi soykırımının daha önceden tasarlandığına ilişkin tartışmalar olayın özüne değil zamanlamaya yönelik tartışmalardır. Yani, Avrupa’daki Yahudileri yok etme kastının var olduğu konusunda tarihçiler uzlaşmıştır ancak bu kastın kesin olarak ne zaman şekillendiği konusunda fikir ayrılığına düşülmüştür. Nihai Çözüm ile sonuçlanan karar verme sürecine ilişkin genel bir tarihçe için bkz: Christopher R. Browning, “The Decision Making Process,” *The Hystography of the Holocaust*, ed. Dan Stone içinde (New York: Palgrave Macmillan, 2005): ss. 9-23.

görülmektedir; zira bir grubu fiziksel olarak yok etme niyetini gerçekleştirebilmek için, her halükarda, belli bir dereceye kadar planlamaya ve özel kastın amacına uygun sonuçları ortaya çıkarmakla görevli olan bir örgütte ihtiyaç vardır. Bu unsurlar, Osmanlı Ermenilerinin tehciri esnasında yaşanmış olan trajik olayların, önceden tasarlanmış devlet destekli bir imha planıyla açıklanıp açıklanmayacağını ve/veya bunun kasıtlı olarak yapılıp yapılmadığını anlamak açısından çok önemlidir; nitekim sonuçların tek başına olayın böyle bir nitelik taşıdığını muhakkak surette ortaya koymasını mümkün değildir.

İkinci Dünya Savaşı'nın, Nihai Çözümü uygulamaya koymak açısından elverişli koşullar sağladığı sıklıkla belirtilir. Christopher Browning'ın deyişiyle 1941'den itibaren "Yahudi politikasının fikir bazında daha fazla gelişmesi mümkün değildi. Geriye sadece uygulamaya konulması kalmıştı." Yani bu tarihle birlikte nihai amaç net olarak tasarlanmıştı. İmha kamplarının yeri seçilmiş ve zehirli gazla farklı öldürme yöntemleri test edilmişti. Bu aşamadan sonra Nihai Çözüm, Koruma Timi (Schutzstaffel-SS), Alman İstihbarat Servisi (Sicherheitsdienst-SD), Gestapo ve Nazi Partisinin Liderlik Kıtaları yoluyla gerçekleştirilecekti.

Avrupalı Yahudileri imha etme planını uygulamaya koymak için görevlendirilmiş belirli örgütlere benzer şekilde, Ermeni örneğinde de Teşkilat-ı Mahsusa'nın, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından amaçlarını gerçekleştirmek üzere birincil araç olarak kullanıldığı çeşitli yazarlar tarafından ileri sürülmüştür. Hrair Dekmejian'ın belirttiği üzere, tehcir kararını icra etmekle görevlendirilen örgüt "etkisiz" eyalet valileri ve yerel parti yetkililerine danışmadan çalışan Teşkilat-ı Mahsusa'ydı.³¹ Vahakn Dadrian da Ermenileri yok etme yönünde bir planın uygulamaya konulması için İTC tarafından kullanılan birincil araç olarak yine Teşkilat-ı Mahsusa'dan söz etmektedir.³²

Bununla birlikte, pek çok bilim insanı bu iddialara oldukça ikna edici nedenlerle karşı çıkmaktadır. Guenter Lewy, Dadrian'ın tehcir esnasında meydana gelen ölüm olayları ile Teşkilat-ı Mahsusa arasında bir bağlantı olduğu iddiasını desteklemek için başvurduğu Alman belgelerini aktarma yönteminin güvenilirliğini sorgulamaktadır. Bu bağlamda en çarpıcı örneği vermek gerekirse, bu belgelerden biri Alman Subayı Albay Stange tarafından yazılmış 23 Ağustos 1915 tarihli bir rapordur. Şaşırtıcıdır ki, bu raporda "Teşkilat-ı Mahsusa" terimi hiçbir şekilde yer almamaktadır.³³ Aynı şekilde, Edward Erickson de özgün belgelerin Dadrian'ın iddialarının güvenilirliğine katkıda bulunmadığına ışık

31 R. Hrair Dekmejian, "Determinants of Genocide..." s. 87.

32 Vahakn N. Dadrian, *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to the Caucasus* (Providence, RI: Berghahn, 1977), s. 237.

33 Guenter Lewy, *The Armenian Massacres...*, s. 84.

tutar.³⁴ Bu konuyu ayrıntılı bir şekilde incelemiş olan Philip Stoddard'ın da aralarında bulunduğu çeşitli diğer bilim insanları da Teşkilat-ı Mahsusa'nın tehcir sürecinde yer almadığını ortaya koymuşlardır.³⁵

Ancak bu durum, tehcir esnasında ortaya çıkan kötü sonuçların Osmanlı Hükümeti tarafından amaçlandığı ve teşvik edildiği fikrini mutlak surette geçersiz kılmaz. Bu çerçevede birçok araştırmacı, 30 Mayıs 1915'te Türk Bakanlar Kurulu tarafından onaylanan (ve resmi tehcir kararının verilmesinden önce yayımlanan) yönetmeliğe dikkat çekerler. Buna göre tehcir edilecek Ermeniler taşınabilir tüm mallarını ve hayvanlarını alma hakkına sahiptirler (madde 2); yolculuk sırasında yerel yöneticilere Ermenilerin canlarını ve mallarını korumaları ve seyahatleri esnasında yiyecek ve yatacak yer temin etmeleri (madde 3) ve yerleştirilecekleri yerlerin sağlığı korumaya uygun ve tarım ile inşaat yapmaya elverişli alanlar olması için özen gösterilmesi gerektiği (madde 4) yolunda talimat verilmişti.³⁶

Buna göre, Osmanlı Hükümeti'nin tehcir edilen Ermenilerin hayatlarını güvence altına almayı amaçladığı ve dolayısıyla tehcir esnasında yaşanan can kayıplarına yol açmak gibi bir niyeti olmadığı söylenebilir. Ancak, Lewy'nin de işaret ettiği üzere tehcire ve yeniden iskân sürecine ilişkin uygulama “yasalarda belirtilen usullere pek benzemiyordu.”³⁷ Buradan hareketle, sözü edilen yasal düzenlemelerin Osmanlı Ermenileri imha etmeyi amaçlayan bir planı gizlemek için yapıp yapılmadığı sorusu akla gelebilir.

Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw'a göre “Osmanlı Bakanlar Kurulunun o zamanki gizli kayıtları dikkatle incelendiğinde herhangi bir İTC lideri veya merkezi hükümetteki herhangi bir yetkilinin toplu katliam emri verdiklerine dair hiçbir kanıt bulunmamaktadır.”³⁸ O dönemde İçişleri Bakanı olan Talat Paşa anılarında şu

34 Edward J. Erickson, “Armenian Massacres: New Records Undercut Old Blame, Reexamining History”, *Middle East Quarterly*, (Yaz 2006): s. 6 [makale için: <http://www.meforum.org/article/991>] Edward Erickson Osmanlı Ermenilerinin tehcir görevine kimlerin karıştığına ilişkin alternatif bir olasılık sunmaktadır:

Osmanlı Erkanı Harbi, 21 Kasım 1914 tarihinde, Yedek Süvari Birliklerinin görevine son vermiştir ve toplam yirmi-dokuz yedek süvari alayından yalnızca yedisi 3. Ordu'da kalmıştır. Diğer alaylar feshedilmiş ve ‘10.000 yedek süvari bütün bölgeye dağıtılmış ve köylerine dönmüşlerdir’. Bunların çoğu aşiret mensubu Kürt veya Çerkes idi ve terhisin ardından işsiz kalmışlardı. Bu kişilerin çoğu 1915 yılının sonbaharında Ermenileri tehcir etme görevine yönelmiş olabilirler.

35 Bkz: Philip H. Stoddard, “The Otoman Government and the Arabs, 1911 to 1918: A Preliminary Study of the Teşkilat-ı Mahsusa” Doktora tezi, (Princeton University, 1963). Ayrıca bkz: Guenter Lewy, *The Armenian Massacres...*, s. 83.

36 Bkz: Osmanlı Dâhiliye Nezâreti, Göçmenleri ve Aşireti İskân Müdürlüğü, “30 Mayıs 1915 Tarihli Savaş Durumu ve Olağanüstü Siyasi Zorunluluklar Nedeniyle Başka Yerlere İskân Olunan Ermenilerin Yerleşme, İlaş ve Diğer Konular Hakkında Yönetmelik”, ATASE A. BDHK., Klasör: 361.Dosya:1030 (1445), Fihrist:1, *Türk-Ermeni İhtilâfı Belgeler*, eds. Prof. Dr. Hikmet Özdemir ve Doç. Dr. Yusuf Sarıay içinde (Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No 126, Nisan 2007), Belge no. 23, ss. 78-79.

37 Guenter Lewy, *The Armenian Massacres...*, s. 155.

38 Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Volume II: Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975* (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), s. 316.

sözlere yer veriyor: “Doğu eyaletlerimizdeki birçok Ermeni’yi sınır dışı ettiğimizi kabul ediyorum; ancak bu olayda asla önceden hazırlanmış bir plana dayanarak hareket etmedik.”³⁹ Bu hususlar dikkate alındığında, Ermeni devrimci örgütlerin sadece liderlerinin ve önde gelen üyelerinin tehcir edilmesini öngören 24 Nisan 1915 tarihli emrin, daha geniş çapta Ermeni topluluğunu kapsamasına kaynaklık eden nedenler önem kazanıyor.

Bu amaçla alınan resmi karar, 26 Mayıs’ta Van eyaletinde gerçekleşen Ermeni isyanından ve orada yaşayan Müslüman nüfusun katledilmesinden sonra alınmıştır. Belirtilen tarihte, Richard Hovannisian’ın da aktardığı üzere, İçişleri Bakanı Talat Paşa, Sadrazam’a aşağıdaki iletiyi göndermiştir:

Son zamanlarda savaş bölgelerine yakın yerlerde oturan Ermenilerden bir kısmının Osmanlı sınırını devlet düşmanlarına karşı korumakla uğraşan ordunun harekâtını güçleştirme ve erzak ve askeri mühimmatın ulaştırılmasını zorlaştırma ve düşman ile emellerini ve faaliyetlerini birleştirme ve özellikle düşman saflarına katılma ve ülke içerisinde askeri kuvvetlere ve masum halka silahlı saldırı ve Osmanlı şehir ve kasabalarına musallat olarak öldürme, yağma, çapul ve düşman deniz kuvvetlerine erzak sağlayarak müstahkem mevkiileri bildirme cesaretleri bu gibi ihtilal unsurlarının harekât sahasından uzaklaştırılmasını ve asilere harekât üssü ve sığınak olan köylerin boşlatılmasını gerektirerek, merkezi hükümet ve yerel memurlar ile danışılarak askeri amirlerce icraata da başlayıp, Van, Bitlis, Erzurum Vilâyetleri ile Adana’nın merkezi, Sis’in merkezi ve Mersin’in merkezi dışında Adana, Mersin, Cebelibereket, Kozan Livaları ve Maraş’ın merkezi dışında Maraş Sancağı ve Halep Vilayeti’nin merkez kazaları dışında İskenderun, Bilan, Cısr-i Şugur ve Antakya kazaları, köyleri ve kasabalarında oturan Ermeniler’in güney vilâyetlerine gönderilmesine süratle başlanarak, Van Vilâyeti’yle sınırdış olan kuzey kısmı ayrı olmak üzere Musul Vilâyeti’ne ve Zor Sancağı’na ve Urfa’nın merkezi dışında Urfa Sancağı’nın güney kısmına ve Halep Vilâyeti’nin doğu ve güneydoğu kısmına ve Suriye Vilâyeti’nin doğu kısmında hükümet tarafından belirlenen ve ayrılan yerlere gönderilme ve yerleştirilmesine başlanılmış ve devam edilmekte[dir].⁴⁰

39 “Posthumous Memoirs of Talaat Pasha,” *Current History*, 15 (Kasım 1921), s. 295.

40 Richard G. Hovannisian, *Armenia on the Road to Independence, 1918* (Berkeley: University of California Press, 1967), 50. Tam metin için bkz: “Dâhiliye Nezâreti’nden Sadâret’e, Göçmenler ve Aşiretler İskân Müdürlüğü, 26 Mayıs 1915”, *Türk-Ermeni İhtilâfı Belgeler...*, s. 55.

Bahsi geçen iletideki nedenlere paralel olarak, Ovannes Kaçaznuni (Ermenistan Cumhuriyeti’nin ilk Başbakanı), 1923 tarihli Taşnak Partisi Kongresi’ne sunulan Konferans Raporu’nda şöyle demektedir: “Biz kayıtsız şartsız Rusya’ya yönelmiş durumdaydık. Herhangi bir gerekçe yokken zafer havasına kapılmıştık; sadakatimiz, çalışmalarımız ve yardımlarımız karşılığında Çar Hükümeti’nin (Güney Kafkasya Ermenistanı ile Türkiye’nin

Standford Shaw'ın ifade ettiği üzere, silahlı Ermeni Komita liderlerinin açıkça ülkenin düşmanlarına destek verdiklerini ilan ettikleri bir zamanda, hangi Ermeninin Osmanlı İmparatorluğu'na sadık kalacağını ve liderlerinin çağrısına kimin cevap vereceğini belirlemek mümkün olamazdı.⁴¹ Dolayısıyla, Ermenilerin savaş alanından ve diğer stratejik yerleşimlerden uzaklaştırılarak zarar vermeyecekleri yerlere götürülmeleri zorunluydu.

Yukarıdaki tarihi gerçekler, Ermeni olayını Holokost'tan oldukça belirgin şekillerde ayırır. Leo Kuper'in belirttiği üzere, Nazi ideolojisinin uygulanmaya konulması sonucunda "elde edilecek hiçbir askeri hedef olmadığı gibi, Alman sömürgesi olarak işgal edilecek hiçbir toprak da yoktu." Kuper, Yahudilere yapılan zulmün "öncelikli amaç" haline geldiğini ve bu amaç uğruna askeri önceliklerin bile feda edildiğini belirtiyor (1944'te Macaristan'dan sınır dışı edilen Yahudilerin, yenik Alman kuvvetlerinin geri çekilme hatlarında tıkanmaya neden oldukları gibi). Bu nedenle, Kuper, Holokost'un "bir halkın sırf grup aidiyeti nedeniyle yok edilmesinin en kapsamlı biçimde gerçekleştirilmesi olduğunu" ifade etmektedir.⁴² Aynı şekilde Robert Waite, Hitler'in Yahudileri fiziksel olarak imha etme politikasının, Alman devletine karşı bir tehdit teşkil eden yıkıcı unsurları ortadan kaldırmak için tasarlanmadığını belirtir; Hitler 1933'te iktidara geldikten sonra bile Yahudiler ülkelerine sadık kalmışlardır. Waite, Yahudilerin "bir şey yaptıkları için değil, sadece var oldukları, doğmuş oldukları için öldürüldüklerini" belirtir.⁴³

Ermeni eyaletlerinden oluşan) Ermenistan'ın bağımsızlığını bize armağan edeceğine emindik." [Ovanes Kaçaznuni, *Taşnak Partisinin Yapacağı Bir Şey Yok* (İstanbul: Kaynak Yayınları, Nisan 2006), s. 38].

Benzer şekilde, *The Times of London* gazetesine yazdığı bir mektupta Boghos Nubar (1919 tarihli Paris Barış Konferansı'nda Ermeni Delegasyonu Başkanı) şunları söylemiştir: "Maalesef birkaç kişi dışında bilinmeyen bir gerçeğin altını çizmek zorundayım; savaş başladığı günden itibaren Ermeniler tüm cepheelerde Müttefik Kuvvetlerin yanında savaşmışlardır ve... Ermeniler de-facto muharip olmuşlardır, zira öfkeli bir şekilde Türkiye'yle aynı tarafta olmayı reddetmişlerdir." [Boghos Nubar Paşa, *The Times of London* gazetesine yazısı, 30 Ocak 1919, s. 6]

Aynı şekilde, Türkiye'de ikamet etmekte olan çok sayıda Amerikalının ifadeleri, Sadrazam'a iletilen yukarıdaki yazışmada bahsedilen nedenlerin ne kadar da gerçeklik içerdiğine tanıklık etmektedir. Örneğin bkz: Arthur Tremaine Chester, "Angora and the Turks," *New York Times Current History Journal*, Şubat 1923, ss. 758-764 (özellikle s. 763) ve John Dewey, "The Turkish Tragedy", *The New Republic*, sayı 40, 12 Kasım 1928, ss. 268-9. Belirtilen bu ikinci kaynaktaki John Dewey gözlemlerini şöyle aktarır:

Ermenilerin yaşadıkları acılara hakikaten de üzülen ve yas tutan birkaç Amerikalı zaten olayın farkındaydı... ve Dünya Savaşı'nda Ermenilerin ihanet edip yaşadıkları Türk kentlerini Rus işgalcilere nasıl teslim ettiklerini; iç savaş için nasıl yüz elli bin askerden oluşan bir ordu kurduklarıyla ve en az yüz Türk köyünü yakarak o köylerdeki nüfusu yok ettikleriyle nasıl övündüklerini biliyorlardı.

Arthur T. Chester ve John Dewey gibi olaylarla ilişkisi olmayan kişilerin gözlemleri çok büyük önem taşımaktadır çünkü o sırada "Ermenistan ile Türkiye'deki durum hakkında yanlış bilgiler ve doğru olmayan raporlar" dolaşıma girmişti (bu husus ile ilgili olarak bkz: İstanbul'daki A.B.D. Yüksek Komiseri Amiral Mark Bristol'dan, Dr. James Barton'a, 28 Mart 1921; U.S. Library of Congress: Bristol Papers, Geneneral Correspondance, Container no. 34; ve AmerikaYabancı Misyona İdare Heyeti Yabancılar Dairesi Sekreteri Dr. James L. Barton tarafından Amiral Mark Bristol'a yazılan mektup, 6 Mayıs 1921; U.S. Library of Congress: Bristol Papers, General Correspondance, Container no. 34).

41 Standford ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire*, s. 315.

42 Leo Kuper, *Genocide: Its Political Use...*, s. 124

43 Robert G.L. Waite "Historical Explanation..." s. 165.

Buna karşılık, Ermeni örneği bağlamında alınmış olan tehcir kararı, askeri zorunluluklar nedeniyle başvuru bir tedbir olarak karşımıza çıkmaktadır. Tehcirin, Ermenileri ölüme sürüklemek için değil, İmparatorluğu ölümün kapısından geri döndürmek için gerçekleştirildiği söylenebilir.⁴⁴ Steven T. Katz'ın belirttiği gibi “sınır dışı etme politikası mantıksal olarak yolculuk sonunda insanların hayatlarına devam etmelerini öngördü ve gerçekten de yüz binlerce Ermeni bu yolculuktan sonra hayatta kalmayı başardı. Aksine, Nazilerin niyeti Yahudileri hiçbir kaçış yolunun olmadığı Auschwitz'e sürmek oldu.”⁴⁵

Buna ilaveten, Yahudilere karşı yürütülen dehşet eylemi sadece Almaya'daki Yahudilerle sınırlı kalmayarak tüm Avrupa'yı da kapsamıştır. Aslında Leo Kuper'in belirttiği gibi, “Nazi doktrini diğer kıtalardaki ülkeler tarafından da ihraç veya ithal edildi.”⁴⁶ Oysa tehcir kararı, İmparatorluk sınırları dâhilinde yaşayan Ermenilerle sınırlıydı ve İstanbul, İzmir ve Halep gibi çeşitli şehirlerdeki geniş topluluklar tehcire dâhil edilmeden ve savaştan büyük ölçüde zarar görmeden kurtuldular.⁴⁷

Bu bakımdan, yukarıda izah edilen tehcir kararının temelindeki nedenler, Holokost'un arkasındakilerden çarpıcı biçimde farklılık gösterir. Osmanlı yetkilileri, Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'nun düşmanlarına açık destek vermeleri üzerine, onları işgalci Rus ordularının ilerleme hattının uzağına yerleştirmiştir. Yine de bu durum hayatını kaybeden pek çok sayıdaki Osmanlı Ermenisinin ölümünü açıklayama yetmez; bu ölümler, gerekli tarihsel ortam ve koşullar dikkate alınarak değerlendirilmelidir.

Leo Kuper'in haklı olarak aktardığı üzere, “Türk yöneticiler savaşa girerken taşıdıkları büyük umutları artık kaybetmiş, sınırlarını ve dağılan İmparatorluklarını çaresizce savunma derdine düşmüşlerdi.”⁴⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nun dağıldığı ve son günlerini yaşadığı bu dönemde ve çok kısa bir süre içerisinde bu sayıdaki insanı tehcir etme işi hükümet kapasitesinin oldukça ötesindeydi.

Tehcirin gerçekleştiriliş tarzı ve vuku bulan can kaybı, ne savaşan taraf olarak katılan bir dünya savaşının koşullarından, ne de ulusal güvenlik ortamından soyutlanabilir. Osmanlı Ermenilerinin tehcir edilme sürecinin, Osmanlı İmparatorluğu'nda sadece sivil halkı değil, muharip silahlı kuvvet mensuplarını da

44 Unutulmamalıdır ki, Ermenilerin yeniden yerleşim için götürüldükleri yerler bir zamanlar “Verimli Hilal” olarak bilinen bölgenin bir parçasıydı.

45 Steven T. Katz, “The ‘Unique’ Intentionality of the Holocaust”, *Modern Judaism*, Vol. 1, No.2 (Sept. 1981), ss. 174-175..

46 Leo Kuper, *Genocide: Its Political Use...*, s. 120

47 Lewy'ye göre bu istisnalar, Adolf Hitler'in, Berlin, Köln ve Münih'teki Yahudileri Nihai Sonuç'a dâhil etmemesine benzetilebilir; bkz: Guenter Lewy, *The Armenian Massacres...*, s. 251.

48 Leo Kuper, *Genocide: Its Political Use...*, s. 118.

olumsuz yönde etkileyen had safhada kıtlık, yoksulluk ve yaygın durumda olan tifüs gibi sâri hastalıkların yaşandığı bir dönemde gerçekleşmiş olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle, o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun her tarafında hâkim olan bu koşullar altında, tehcir sırasında ölü sayısının oldukça yüksek olması, önceden hesaplanmış bir imha planı ve/veya bu yönde bir sonucun ortaya çıkması amaçlanmamışsa da mümkündür. Yukarıda sözü edilen (Türk siviller ve askerler arasında da eşit derecede yüksek can kaybına neden olan) faktörleri, Osmanlı Ermenilerine yönelik böyle bir politika ve amaçla bağdaştırmak son derece zor görünmektedir. Ancak, 1915 olayları hakkında yazan çok sayıda yazar, çoğu zaman, bir gruba mensup kişilerin bir yerden başka bir yere zorla nakledilmeleri (veya zorla yerlerinden edilmeleri)⁴⁹ ile grubun taammüden yok edilmesi arasındaki önemli farkı görmezden gelmek veya dikkate almamak gibi bir hataya düşmektedirler.⁵⁰

Yine de, Ermenilerin çektikleri sıkıntılar göz ardı edilemez. Hatta I. Dünya Savaşı'nın ertesinde İstanbul'da kurulan (ve Peter Balakian'a göre "II. Dünya Savaşı sonrasında gerçekleştirilen Nüremberg Mahkemelerinin önceli"⁵¹ olan) Divan-i Harbi örfilerin bir ölçüde bu görüşü nedeniyle kurulduğu ileri sürülebilir.

Kanıtlar ve Suçluluk

Bazı bilim insanları, II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Nüremberg mahkemesi ile 1919–1920 yılları arasında İstanbul'da kurulan askeri mahkemelerin duruşmalarının, her iki olayda yönetici çevrelerin suçluluklarını ortaya koyar nitelikte olduğunu ve tarihi gerçeklerin keşfedilmesine katkıda bulduklarını belirtmiştir. Nazi liderlerini kovuşturması ile dikkat çeken Nüremberg duruşmalarının ilki ve en çok bilineni, Nüremberg Uluslararası Askeri Mahkemesi'nde Öndegelen Savaş Suçlularının Duruşması olmuştur.⁵² Ana duruşma sırasında, II. Dünya Savaşı'nda suç işlemekle itham edilen 24 kişinin 21'i yargılanmış ve toplam on iki sanık ölüme, üçü müebbet hapse, dördü de on ile yirmi

49 Zorla nakil İngilizcedeki "forcible transfer" teriminin karşılığı olarak kullanılmış, zorla yerinden etmek ise İngilizcedeki "forced displacement" teriminin karşılığı olarak kullanılmıştır.

50 Örneğin, Aron Rodrigue, Ermenileri yok etme niyetinin var olduğunu sorgulamadan kabul eder ve Ermenileri tehcir etme kararının, katliam anlamına geldiğini belirtir. Bkz: Aron Rodrigue, "The Mass Destruction of Armenians and Jews in the 20th Century in Historical Perspective", *The Armenian Genocide and the Shoah*, eds. Hans-Lukas Kieser ve Dominik J. Schaller içinde (Zürich, Chronos Verlag, 2002), s. 309.

Bu bağlamda Uluslararası Adalet Divanı (26 Şubat 2007 tarihinde aldığı Hükümde) "bir grubun üyelerinin sınır dışı veya yerinden edilmesinin, zorla olsa bile, o grubun yok edilmesi anlamına gelmeyeceği ne de yaşanan tahribatin yerinden etmenin otomatik sonucu olacağı"nı belirtmiştir. Bkz: *Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)* (Judgment) General List No. 91 [2007] ICJ 1 (26 Şubat 2007), para. 190.

51 Peter Balakian, *The Burning Tigris: A History of the Armenian Genocide* (London: Random House, 2005), s. 331.

52 Bu duruşmaları takiben ABD Nüremberg Askeri Mahkemelerinde Kontrol Konseyi Yasası No.10 kapsamında daha düşük öneme sahip savaş suçlularının yargılandığı ikinci bir dizi duruşma gerçekleşmiştir.

yıl arasında değişen hapis cezasına çarptırılmıştır.⁵³ Ayrıca, SS, SD, “Gestapo” ve Nazi Partisinin Liderlik Kıtaları olmak üzere dört grup, organize suç örgütü ilan edilmiştir.⁵⁴

Öte yandan İTC hükümeti liderlerini yargılamak ve cezalandırmak amacını güden Divan-ı Harb-i Örfi 22 Temmuz 1919 tarihindeki esas duruşmasında⁵⁵ sanıkların pek çoğunu, kuvvet kullanmak suretiyle hükümeti devirmek ve anayasal rejime son vermekten suçlu ve ülkenin çeşitli bölgelerindeki can kayıplarından sorumlu bulmuştur. Üst düzey İTC liderleri olan Mehmet Talat, İsmail Enver, Ahmet Cemal ve Dr. Nazım gıyabî idam cezasına, diğer sanıklar da uzun süreli hapis cezalarına çarptırılırken,⁵⁶ başka sanıklar da diğer kovuşturmalar sonucunda çeşitli suçlardan mahkûm olmuşlardır.

Her iki olayla ilgili duruşmaların, özellikle de gerçeklerin ortaya çıkarılması ve işlenen suçlardan doğan sorumluluğun saptanması açılarından taşıdıkları önem arasında paralellikler kurulmuştur. Hiç şüphesiz, karşılaştırma konusu olan bu hususlar, Nüremberg duruşmalarının en tartışmasız yönlerini oluşturmaktadır. Ermeni örneğine gelince, bazı yazarlar, 1915 olaylarının Osmanlı Ermenilerini yok etme niyetinin gerçekleştirilmesini simgelediği görüşünün, Divan-ı Harbi Örfilerin bulguları tarafından desteklendiğini ileri sürmüştür.

Öte yandan, birçok bilim insanı bu görüşe karşı çıkıp, söz konusu mahkemelerde yapılan duruşmaların saygınlığını sorgulamaktadırlar. Duruşmaların saygınlığı, yahut, dürüst ve âdil bir yargılama kavramları bağlamında önemli olan ve Robert Melson tarafından da vurgulanan bir husus, bu duruşmaların yapılmasını talep eden İtilaf ve Hürriyet Fırkası yetkililerinin kendilerinden önce iktidarda bulunan İTC’yle dost olmamalarıydı⁵⁷ ki, bu gerçek, sözü edilen kovuşturmaların arka planındaki önemli etkenlerden birini oluşturmaktaydı.⁵⁸ Askeri mahkemelerin kurulmasının ardında yatan asıl etken ise, galip devletlerin bu yoldaki baskıları olmuştu. Böylelikle hem iç ve hem dış siyasi müdahaleler, yargılamaların dürüst ve adil bir şekilde sürdürülmesini engellemiştir. Bu çerçevede, 1919–1920 yılları arasındaki askeri mahkemelerdeki duruşmalarda hukuka uygunluk açısından temel koşulların eksik olduğu göze çarpmaktadır. Bu konuda Lewy şunları belirtiyor:

53 Öndegelen Alman Savaş Suçluları Duruşması için Uluslararası Askeri Mahkeme tarafından alınan Hüküm (bkz: “Judgment,” *The American Journal of International Law...* s. 333.

54 Nüremberg Duruşmaları’nın kısa ve öz anlattımı için bkz: David J. Scheffer, “Nuremberg Trials”, *Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity*, vol. 2., ed. Dinah L. Shelton içinde (Macmillan, 2005), ss. 764-772.

55 Türk Bakanlar Kurulu’nun divan-i harbi örfi kurma kararı 14 Aralık 1918’de alınmıştır. Mahkemelerinin statüleri ise 8 Mart 1919’da belirlenmiştir. Mahkemenin temel görevi katliamlar ve yasadışı, kişisel kar edinme suçlarının soruşturulmasıydı. Bkz: *Takvimi Vekayi*, no: 3540, 5 Mayıs 1919.

56 Guenter Lewy, *The Armenian Massacres...*, ss. 74,-76.

57 Robert Melson, *Revolution and Genocide...*, s. 150.

58 Savaş sonrasında ülkeye verdikleri zarardan ötürü Jön Türkler eleştiri yağmuruna tutulmuşlardır.

Osmanlı yargılama usullerine uygun olarak 1919–1920 yıllarındaki davalarda divan-ı harp mahkemelerindeki savunma avukatlarının ön duruşmalardaki soruşturma dosyalarına erişimi engellendi ve duruşmalardan önce yapılan soruşturmalarda müvekkillerine eşlik etmelerine izin verilmedi. 6 Mayıs 1919’da ana duruşmanın üçüncü celsesinde, savunma avukatı, mahkemenin iddianameye sanki kanıtlanmış bir gerçekmişçesine tekrar tekrar atıfta bulunmasına itiraz etti, ancak mahkeme itirazı kabul etmedi... Mahkeme kararı, hiçbir şekilde çapraz sorgulamaya tabi tutulmayan, sadece duruşmalar sırasında sözü edilen veya okunan belgelerle ifadelere dayanıyordu.⁵⁹

Hukuka uygunluk açısından ciddi ihlallerin yanı sıra, duruşmalara ait özgün belgelerin mevcut olmaması nedeniyle, divan-ı harplerce elde edilen bulguların güvenilirliği ve delil olarak değeri de şüpheli duruma düşmüştür. Mahkemelerin bulgularının ve verdikleri hükümlerin dayandığı özgün belgeler elde mevcut değildir; bu belgelerin sadece çoğaltılmış ve doğruluğu şüpheli olan kopyaları bulunmaktadır.⁶⁰

Karşılaştırma yapmak amacıyla, Nüremberg duruşmalarının “kalıcı bir saygınlık” kazanmasının, bunların hukuka uygun olarak gerçekleştirilmesinden kaynaklandığı belirtilmelidir.⁶¹ Nüremberg Askeri Ceza Mahkemesi Tüzüğü tüm sanıklar için adil bir duruşma düzenlenmesini şart koşmuş ve bu amaçla temel yasal usuller belirlenmiştir.⁶² Söz konusu yasal usullere uygun olarak, 28 Alman avukat her bir sanık için savunma görevini üstlenmiş, 11 avukat ise suç sayılacak davranışlarla suçlanan altı örgüt için savunma görevini yerine getirmiştir. Ayrıca, 61 tanık (sanıkların 19’unun haricinde) sözlü olarak savunma makamı adına ifade vermiş, ayrıca 143 kişi yazılı ve sözlü ifade yoluyla tanıklıkta bulunmuştur. Bunlara ilaveten, Askeri Mahkeme, suç oluşturan eylemlerden ötürü suçlanan örgütler için 22 tanığın ifadesini dinlemiştir. Tüm bunlara ek olarak, savcılık adına delil ve ifade olarak kayda geçen tüm belgelerin kopyaları, savunma makamına sunulmuştur.⁶³ Bütün bunlar, Nüremberg mahkemesinin, sanıklar için adil bir yargılama gerçekleşmesini sağlayabilmek amacıyla tüzüğünde öngörülen yasal usullere büyük ölçüde sadık kaldığını göstermektedir.

59 Guenter Lewy, *The Armenian Massacres...*, ss. 79–80.

60 Guenter Lewy, *The Armenian Massacres...*, s. 80.

61 David J. Scheffer, “Nuremberg Trials...”, s. 766.

62 Nürmberg Askeri Ceza Mahkemesi Yasası, “IV Sanıklar İçin Adil Duruşma”, Madde 16, (a)-(e).

63 Bkz: David J. Scheffer, “Nuremberg Trials...”, 766–770 ve Judgment of the International Military Tribunal for the Trial of German Major War Criminals (bkz.: “Judgment,” *The American Journal of International Law*, ss. 173-174).

Nüremberg Mahkemesi'nin dikkate değer bir başka özelliği ise mahkemeye sunulan kanıtların miktarı ve niteliğinin yanı sıra, bu belgelerin korunması ve duruşmaların gelecek için referans teşkil etmelerini sağlamak için gösterilen çaba olmuştur. Savcılara sunulanlar arasında Almanlara ait 100.000 belge, milyonlarca metre video film ve 25.000 fotoğraf bulunmaktadır. Buna ilaveten, Mahkeme'nin atadığı stenograflar 17.000 sayfalık zabıt düzenleyerek tüm ifadeleri kayda geçirmişler, ayrıca tüm duruşmaların ses kayıtları arşivlenmiştir.⁶⁴ Bu gerçekler dikkate alındığında, Mahkemeye sunulan belgelerin özgünlüğünün sorgulanması güç görünmektedir. Bu bağlamda Guénaél Mettraux'nun da işaret ettiği üzere, "Nüremberg Mahkemesi'nin Holokost'u ele alma biçiminin ve titiz belgeleme çalışmalarının, bu olayların kamuoyu tarafından algılanmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuş ve konunun histografisini şekillendirmiş olduğunu" kaydetmek gerekmektedir.⁶⁵ Gary J. Bass, "Nüremberg hukuka saygı açısından en büyük zaferlerden biri olarak kalacaktır. Bu nedenle savaş suçlarının yargılanmasını destekleyenler tarafından o denli övülmüştür ki, [Nuremberg duruşmalarını] methetmeyen her beyanın, eleştiri olarak algılandığını" belirtmektedir.⁶⁶ Bunun aksine, 1919–1920 askeri mahkemelerindeki yargılama usulleri, hukuken yetersizdi ve tarihi gerçeklerin saptanmasına olan katkıları, en iyimser ifadeyle, kısıtlıydı.

Divan'ı Harplerin kararları hakkında yapılan eleştiriler günümüze özgü değildir. İTC liderlerinin duruşmaları görülmekteyken, yargı usullerine ilişkin eksiklikler, Ermeniler arasında da yaygın olarak dile getiriliyordu. Ayrıca İngiliz yetkililer sıklıkla duruşmaların bir "maskaralık" olduğunu söylemişlerdir.⁶⁷ Tüm bu kuşku ortasında, İstanbul'daki İngiliz kuvvetleri 28 Mayıs 1919'da tutukluları Malta'ya nakletmiş ve Kraliyet Savcısından olaylar hakkında kovuşturma başlatmasını talep etmiştir. Bu arada, Türk yöneticilerinin 1915 olaylarına ilişkin suçluluğunu kanıtlayacak delil arama çalışmasına da devam edilmiştir.

Ancak, İngiliz Başsavcısının gözaltına alınan ve kovuşturulması önerilen Türklere yönelik kanıtların hazırlanması yolundaki talebi üzerine, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği yöneticisi olan Sir Harry Lamb, Malta'ya sürülen sanıkların "hukuki geçerliliği olan hiç bir kanıt olmaksızın tutuklandıklarını" belirtmiştir. Dosyalarda bulunan bilgilerin büyük bir kısmının sadece Ermeni kaynaklarından elde edilmiş olması güvenilirliklerini yitirmelerine yol açmıştı: "Hukuksal açıdan

64 Bkz.: David J. Scheffer, "Nuremberg Trials"... ss.766-770 and "Judgment"... ss. 173-174 .

65 Guénaél Mettraux, *International Crimes and the Ad Hoc Tribunals* (Oxford: Oxford University Press, 2005), s. 198.

66 Gary Jonathan Bass, *Stay the Hand of Vengeance The Politics of War Crimes Tribunals*. (Princeton: Princeton University Press, 2000), 203 Nüremberg duruşmalarının bütünlüğü ve engin belgeleri hakkında bkz: Telford Taylor, "The Nuremberg Trials", *Columbia Law Review*, Cilt 55, no.4 (Nisan 1955), ss.521–525.

67 Örneğin, İngiliz yüksek komiseri Calthorpe bu duruşmalar için "maskaralıktan daha beter" tanımını uygun görmüştür; bkz: FO 371/4174/88761, Calthorpe'dan Curzon'a, 30 Mayıs 1919. Akabinde, Calthorpe ile aynı görevi üstlenecek olan J.M de Robeck "Askeri Mahkemenin başarısızlığının çok büyük olduğunu ve bulgularının hiçbir şekilde kayda bile alınmayacağını" kaydetmiştir; bkz: FO 371/4147/136069, J.M. de Robeck'ten Curzon'a, 21 Eylül 1919.

dosya mevcut değildi. Pek çok kez sadece farklı değerlerde Ermenilere ait ifadeler vardı.”⁶⁸

Kanıt arayışında olan İngiliz İşgal Kuvvetleri, bir Ermeni olan Haigazn Kazarian’ı Osmanlı devlet arşivlerinde derinlemesine bir araştırma ve inceleme yapmakla görevlendirmişlerdir. Ancak Kazarian’ın derlediği belgelerin hiçbirisi, Osmanlı devletinin katliamlarda yardım ve yataklık yaptığına dair İngiliz mahkemelerince kabul edilebilir nitelikte bir yasal delil olarak değerlendirilmemiştir.⁶⁹

Suçluluğu kanıtlayacak delilleri bulmakta zorlanan İngiliz Dışişleri Bakanlığı, bunun üzerine ABD Dışişleri Bakanlığı’ndan yardım talebinde bulunmuş ve 31 Mart 1921’de Lord Curzon Washington’daki İngiliz Büyükelçisi A. Geddes’e telgraf çekerek “Amerika Birleşik Devleti’nin kovuşturma bakımından değer taşıyacak delillere sahip olup olmadığını tespit etmesini” istemiştir.⁷⁰

Sir Harry Lamb, Amerikan Büyükelçiliği ile ona bağlı Anadolu’daki konsolosların 1916 yılına kadar görev yaptıklarını dikkate alarak, “Amerikalıların yüklü miktarda ve paha biçilmez nitelikte malzemeye sahip olması gerektiği”⁷¹ tahmininde bulunmuştur. Ne var ki, 13 Temmuz 1921’de İngiliz Büyükelçisi, Londra’ya gönderdiği şu telgrafla, ABD Dışişleri Bakanlığı’nda bulunan çok sayıdaki belge arasında Ermeni olaylarını tam olarak gözler önüne seren kayda değer hiçbir belge bulamadığını belirtmiştir:

Malta’da mahkeme edilmek üzere gözaltında tutulan Türklere karşı delil olarak kullanılabilecek hiçbir belgenin bulunmadığını Lord Hazretleri’ne üzülererek bildirmek zorundayım (...) Dışişleri Bakanlığı’nda bulunan raporlar hiçbir şekilde söz konusu Türkler’in mahkumiyeti için kanıt niteliğinde görünmüyor, hatta bu belgeler hâlihazırda Majestelerinin Hükümeti’nde bulunan bilgileri kuvvetlendirmek ve tamamlamak açısından da faydalı görünmüyor (...) Korkarım ki, Amerika Birleşik Devletleri hükümetinden bu konu hakkında daha fazla bilgi talebinde bulunmanın bir faydası olmayacaktır.⁷²

68 FO 371/6500/E3554: Inclosure, Sir H. Lamb zaptları, Veli Nejdet, 8 Kasım 1920 dosyası.

69 Guenter Lewy, *The Armenian Massacres...*, ss. 124–126.

70 FO 371/6500/E3552: Curzon’dan Geddes’e, 31 Mart 1921 tarihli 176 nolu tel.

71 FO 371/6500/E3554: Inclosure, Sir H. Lamb tarafından tutulan zaııtılar, Veli Nejdet 8 Kasım 1920 dosyası. Lamb büyük bir olasılıkla bu sonuca Amerikan Büyükelçiliği ile ona bağlı Anadolu’daki konsolosların 1916 yılına kadar açık kalması yüzünden varmıştır.

72 FO 371/6504/E8515: Craigie, Washington İngiliz Maslahatgüzarı’ndan Lord Curzon’a, No.722 13 Temmuz 1921 tarihli yazışma.

Kısa bir süre sonra, İngiliz Kraliyet Başsavcısı, “suçlanan sanıklara yöneltilen suçlamaların, bir mahkemede hukuken kanıtlanmasını olasılıksız gördüğünü”⁷³ belirtmiş ve çok geçmeden de Malta’daki tüm tutuklular serbest bırakılmıştır.⁷⁴

Yukarıda belirtilen gerçeklerin, Ermeni örneğinin Holokost’tan çok belirgin bir şekilde farklı olduğunu ortaya koyduğunu söylemeye gerek yoktur. Buna karşılık, genel anlamda “Ermeni olayı”nın niteliği ve özellikle de 1915 yılında yaşanan olaylarda Osmanlı yönetici çevrelerinin sorumluluğu ile ilgili tartışmalar günümüzde de devam etmektedir.

Sonuç

Holokost’un ayırıcı özelliği, grup aidiyeti nedeniyle Yahudi nüfusunun kasti olarak yok edilmesi niyetinde yatmaktadır. Yahudilerin imha edilmesi öncelikli bir amaç teşkil etmekteydi. Holokost’u gerçekleştirebilmek için gerekli olan toplumsal ve tarihi unsurların yanı sıra, bu amaca odaklanmış zihniyet, ırkçılık ve anti-semitizme dayanan Nazi ideolojisinde ifadesini bulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nda ise, buna tekabül eden bir anti-Ermeni ideolojisi, Ermenilere gösterilen (ve uzun bir geçmişe sahip olan) hoşgörü nedeniyle, asla oluşmamıştır. Bu nedenle, Osmanlı Ermenilerinin çektikleri acılar ile tehcir kararının arkasında yatan nedenler, ideolojik bir zorunluluk veya ırkçı bir saik temelinde açıklanamaz.

Tehciri savaş bölgelerinin yakınında ve stratejik noktalarda yaşayan Ermeni halkını kapsayacak şekilde genişletme yönündeki resmi karar, Van isyanının ardından gerekli ve meşru bir milli güvenlik önlemi olarak alınmıştır. Bu karar, savaş zamanında ve askeri zorunluluklar çerçevesinde uygulanmıştır. Ayrıca, tehcire tâbi tutulanlar, etnik, ırksal, milli veya dinsel kimlikleri nedeniyle değil, Ermeni milliyetçilerin çete harbi başlatarak Müslüman halkı katletmeleri ve Osmanlı ordusuna arkadan saldırmak amacıyla düşmanla işbirliğine girmeleri sonucunda bu önlemin konusu olmuşlardır.

Bütün bunlar, elbette Ermenilerin o tarihlerde yaşadıkları sıkıntıları ve büyük acıları göz ardı etmeyi gerektirmez. Buna karşılık, sadece hayatlarını kaybedenlerin sayısının yüksekçe olması, olayların önceden tasarlanmış veya kasten yapıldığı iddiasına geçerlilik kazandırmaz. Bundan da önce, önemli miktardaki müslüman

73 FO 371/6504/E8745: Başsavcılık Dairesi’nden Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığına, 29 Temmuz 1921.

74 Malta’daki tutukluların serbest bırakılmasının ardında yatan nedenlerden biri de 1920 yılındaki parlamento seçimlerinde (Mustafa Kemal liderliğindeki) milliyetçilerin zafer kazanmasını takiben tutuklanan İngiliz subayların serbest bırakılması karşılığında bir anlaşma için baskı uygulamak istenmesidir. Ancak, bu durum Ermenilerin yaşadığı trajediye karıştığı iddia edilenlere karşı İngilizlerin delil sunamadıkları gerçeğini değiştirmez.

Osmanlı tebasının ayaklanmacı Ermeniler tarafından katledilmiş olması gerçeğinin görmemezlikten gelinmesini de gerektirmez.

Olayları tek taraflı ve seçici bir şekilde inceleyerek aksini iddia etmek, o döneme ilişkin genel ve özel koşulları görmezden gelmek, sosyal bilimlerin yöntemi olamaz. Yaşanan can kaybının büyük bir kısmının tehcir veya silahlı çatışmalarla ilgisi olmayan -örneğin sert iklim, gıda tedarikindeki kıtlık, yaygın görülen tifüs ve açlık gibi- unsurlardan kaynaklandığını, nüfus azalmasının önemli bir nedeninin de dış göçler olduğunu kabul etmemek mümkün değildir. Sonuçta, çok fazla sayıda insanın hayatını kaybetmesine neden olan bu olaylar, müslüman Osmanlı tebasını, hatta savaştan ordu mensuplarını da aynı derecede etkilemiştir. Bütün bu olgular, her halde, Osmanlı Devletinin önceden tasarladığı ve desteklediği bir yok etme planı temelinde açıklanamaz. Bütün bu nedenlerle, tehcir esnasında yaşanan çok sayıdaki ölümlerin, Osmanlı İmparatorluğu tarafından planlı ve kasıtlı olarak gerçekleştirildiği iddiasının inandırıcı olduğunu söylemek güçtür.

Osmanlı yöneticilerinin, 1915 yılında vuku bulan trajik olaylardan sorumlu olduklarına yönelik iddialar, yeterli belge ve kanıtlarla halen doğrulanamamıştır. Bu nedenle, mevcut koşullarda, dönemin sorumlu Osmanlı liderlerinin Ermenileri yok etme niyetini taşıdıkları ve bu doğrultuda harekete geçmiş olduklarını var saymak adil olmayacaktır.

1915 yılındaki olaylara ilişkin, bilimsellik adı altında yapılan çalışmalar, tek yanlılık ve seçicilik nedeniyle eksik ve sonuçları hatalı çalışmalar olmuştur. Bu çerçevede, tarihi gerçeklere dayanmak yerine, önyargılı hareket egemen olmuştur.⁷⁵ Richard G. Hovannisian'ın belirttiği üzere, "geçmiş değişirmek veya silmek suretiyle, tarihsel dürüstlüğe özen gösterilmeden bugünün durumu yaratılır ve geleceğe dönük projeksiyonlar yapılır."⁷⁶ 1915 Ermeni olayları ile ilgili olarak, tarihsel dürüstlük henüz akademik özgürlüğün ve saygınlığın ayrılmaz bir parçası haline gelmemiş görünmektedir. Bu hedefe ulaşıldığında, dünya kamuoyu ağırlıklı olarak 1915 olaylarının Hitler'in Nihai Sonucu ile aynı kategoride yer alamayacağı görüşünü paylaşacaktır.

75 Caroline Finkel'in da belirttiği gibi, İkinci derecede veya dolaylı bulgular, kanıt oluşturamaz ve yargıya ulaşmak için araştırmanın tamamlanmasını beklemek gerekir: Anadolu ve Suriye'de Birinci Dünya Savaşı sırasında halklar arasında yaşanan şiddetin öyküsünün ağırlıklı olarak tek taraflı -Ermeni tarafından- anlatılmış olması ile sonuçlanan "Osmanlı Ermeni tarihindeki anlatımcı boşluğun" doldurulmaya ve kesinlikle doğrulanmaya ihtiyacı vardır. Bkz: Caroline Finkel, *Osman's Dreams, the Story of the Ottoman Empire 1300-1923* (London: John Murray, 2005), ss. 535-536.

76 Richard G. Hovannisian, "Denial of the Armenian...", s. 202.

ERMENİ MESELESİ'NDE BİLİMSEL ETİK VE YÖNTEM

(THE ARMENIAN QUESTION:
SCHOLARLY ETHICS AND METHODOLOGY)

Erman ŞAHİN

Araştırmacı-Yazar
erman.sahin4@gmail.com

Özet: *Ermeni gazeteci Hrant Dink'in trajik bir suikast sonucu hayatını kaybetmesinin ardından, Temel Demirer ve Sibel Özbudun tarafından "1.500.001'inci Ahbarik" başlığı altında Ermeni Meselesini ele alan bir makale kaleme alındı. Dink gibi önemli bir şahsiyetin öldürülmesine ahlaki olarak tepki göstermek anlaşılır ve gerekli ise de, yazarlar makalelerinde bunun çok ötesine gitmekte ve trajik 1915 olayları üzerine polemige girmektedirler. Ayrıca makalede kullanılan alıntılar ve atıfta bulunulan kaynaklarla ilgili olarak bazı etik sorunlar öne çıkmaktadır. Nitekim yazarların dipnotları dikkatle kontrol edildiğinde aslında yazarların referans verdikleri eserleri görmedikleri ancak bunlara atıfta bulunan başka yazarlardan (referans hatalarıyla birlikte) kopyaladıkları görülmektedir. Bu makale spesifik örnekler vererek bu konulara değinecektir.*

Anahtar Kelimeler: *Temel Demirer, Sibel Özbudun, Ermeni Meselesi, Etik.*

Abstract: *Following the assassination of the renowned Turkish Armenian journalist Hrant Dink, two Turkish authors, Temel Demirer and Sibel Özbudun, published an article dealing with the Armenian question entitled "1,500,001st Ahbarik". While it is understandable and necessary to express moral outrage over the murder of an important intellectual as Dink, the authors' article goes beyond this point, and engages in polemics over the tragic incidents of 1915. Moreover, the quotations and footnote citations presented by the authors in their article raises certain ethical questions since on close inspection, these reveal that the authors have not actually seen or checked the sources they cite. Rather the two authors copied the references from different authors with citation errors and hence without proper acknowledgment. This article will discuss these points by presenting specific examples.*

Key Words: *Temel Demirer, Sibel Özbudun, Armenian Question, Ethics.*

Giriş

Ermeni gazeteci ve yazar Hrant Dink'in trajik bir suikast sonucu hayatını kaybetmesinin ardından, Temel Demirer ve Sibel Özbudun tarafından "1.500.001'inci Ahbarik" başlığıyla bir makale kaleme alındı. Çeşitli ideolojik dergilerde yayımlandıktan sonra makale son olarak bu iki yazarın makalelerinin toplu olarak yayımlandığı, *Hayır Evet'ten Önce Gelir, Hukuk(suzluk) Yazıları* başlığını taşıyan ve Ütopya Yayınevi (2008) tarafından basılan kitapta yer aldı.¹ Ermeni ve Türk toplumları arasında bir köprü olan Dink, Türkiye'nin değerli bir gazetecisi ve düşünürü idi. Öldürülmesi gibi üzücü ve çirkin bir olaya ahlaki olarak tepki göstermek anlaşılır ve gerekli ise de, yazarlar makalelerinde bununla sınırlı kalmamakta konuyu çok daha farklı bir boyutta tartışmaktalar. Yazarların makalelerinin başlığının, İngiliz gazeteci ve yazar Robert Fisk'in formüle ettiği "1,5 milyon + 1" ifadesine paralel bir şekilde verildiği gözlenmektedir. Böylece durum öyle bir boyut kazanmaktadır ki Hrant Dink soykırım tartışmalarına alet edilmektedir.

"Soykırım" olarak tanımladıkları 1915 Ermeni tehcirine değinen yazarlar, bahse konu makalede bazıları oldukça tartışmalı olan çeşitli sonuçlara varmaktadırlar. Yalnız bunu yaparken yazarların tutumu ve makaleleriyle ilgili oldukça ciddi bazı "teknik ve etik" sorunlar öne çıkmaktadır. Esas olarak söz konusu makaledeki bu tür "teknik ve etik" sorunlar üzerine eğilen bu kısa yazı, "1915 olaylarının" kapsamlı bir değerlendirmesini yapmayı hedeflememektedir.

Teknik Sorunlar

Makale yakından incelendiğinde, yazarların "Ermeni soykırımı" olarak tanımladıkları 1915 olaylarına yeterince hâkim olmadıkları ve konuya ideolojik ve oldukça dar bir çerçeveden yaklaştıkları göze çarpmaktadır. Makale ayrıca kullanılan alıntılar ve atıfta bulunulan kaynaklar bakımından da oldukça sorunlu görünmektedir. Buna ilaveten, yazarların adını andıkları çeşitli kişiler üzerinde de yeterince bilgi sahibi olmadıkları anlaşılmaktadır.

Haklı bir şekilde konunun insani boyutunun daha ön planda olması gerektiğini vurgulayan yazarlar, 1915 olayları için "her şeyden evvel, ahlaki ve vicdani bir üslup oluşturmak gerekiyor" sözlerini başkasından alıntılıyarak (s.178) konuya bu doğrultuda yaklaşılması gerektiğine inandıklarını belirtiyorlar. Ne var ki yazarların kendi makalelerinde sergiledikleri üslup, kendilerinin bu konudaki samimiyetine

1 Sibel Özbudun, *Temel Demirer, Hayır Evet'ten Önce Gelir: Hukuk(suzluk) Yazıları* (Ankara: Ütopya Yayınevi, 2008), ss.161-179. Makalenin ilk sayfası olan 169. sayfada makalenin daha önce yayımlandığı dergilerin listesi verilmektedir.

gölge düşürmektedir. Örneğin Ahmet Refik (Altınay)'ın Van vilayetinde Ermenilerin Müslümanlara yaptığı katliam için kullandığı “Ermenilerin Van kıtâli” (katliamı) ifadesini yazarların “Ermenilerin Van kıtâli (savaşı)” (s.164) şeklinde sadece “savaş” olarak sunmaları ve yaşanan katliamın üstünü örtme girişimleri bu bakımdan dikkat çekmektedir. Konu ile ilgili bilgisi sınırlı olan okurların, yazarların bu açıklaması nedeniyle Ahmet Refik'in Van vilayetinde Müslümanlara yapılan katliamdan bahsettiğinin farkına varmaları mümkün olmayacaktır. Yazarların, bu şekilde Müslümanların maruz kaldığı katliamların üstünü örtme girişimleri, maalesef 1915 olayları için “ahlaki ve vicdani” bir üslup oluşturulmasına katkıda bulunmamaktadır.

Yazarların, “Savaş alanına ne kadar yakındı ki Ankara eyaletindeki 63 bin Katolik Ermeni'nin –ki bunlar Gregoryen Ermenilerden kültür ve politika bakımından farklılaşmış, apolitik bir toplum idi– 61 bini tehcir edildi?” (s.175) şeklinde okuyuculara yönelttikleri soru ise, kendilerinin konu üzerindeki araştırmalarının derinliğinin ne seviyede olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Yazarların var olmayan Ankara “Eyaletindeki” Katolik Ermeni sayısı olarak ileri sürdükleri 63 bin rakamı, gerçekte Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamındaki Katolik Ermenilerin sayısını oluşturmaktadır (63,967). Bu sayının tamamının, yazarların yanlışlıkla eyalet olarak bahsettikleri, Ankara Vilayeti'nde olamayacağı da açıktır.

Yazarlar, çizdikleri soykırım portresine uygun olarak çeşitli aktarımlarda bulunmaktadırlar. Ancak, yazarların yaptığı kimi alıntı ve aktarımlar gerçeği yansıtmamakta ve orijinal eserlerde yer alan metinlerden oldukça farklı olarak kullanılmakta ve sunulmaktadır. Bu doğrultuda yapılan aktarımlardan biri Trabzon Mebusu (Hafız) Mehmet Emin Bey'in Meclis-i Mebusan'da yaptığı ve Ermeni meselesine değinen konuşmasıdır:

Meclis-i Mebusan üyesi sıkı İttihatçı Hafız Mehmet, ‘Gözlerimle gördüm. Samsun'da kayıklara bindirip denize döküp öldürüyorlardı. Talat'la konuştum, engel olamadım’ diyor. Zaten bütün işi koordine eden Talat Paşa'dır. (s.168).

Yazarların bu şekilde aktardığı ve Trabzon Mebusu olan (Hafız) Mehmet Emin Bey'e atfettikleri bu konuşma, Taner Akçam'ın 2005 yılında *Radikal* gazetesinde Neşe Düzel'e verdiği mülakattan aynen alınmıştır.² Fakat alıntı Mehmet Emin Bey'in Meclisi Mebusan'daki konuşmasından oldukça değişik olarak aktarılmıştır. İlk olarak, olay Samsun'da değil, Ordu'da gerçekleşmiştir. Bahsedilmesi gereken ikinci ve daha önemli husus ise, Mehmet Emin Bey'in “gözleri ile gördüğü” olayla

2 Neşe Düzel, “Atatürk 'katiller' diye bağıırıyordu,” *Radikal*, 30.05. 2005. Mülakatın tamamına şu web adresinden ulaşılabilir: <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=154213>.

İlgili anlattıklarının aslında yazarların sunduğu alıntının tersini söylüyor olmasıdır:

Ordu kazasında bir Kaymakam vardı. Ermenileri kayığa doldurarak Samsun'a göndermek bahanesi ile denize döktürdü. Vali Cemal Azmi'nin de aynı muameleyi yaptığını işittim. Oraya kadar gidemedim. Ordu kazasından dönmeye mecbur oldum. Buraya gelir gelmez meşhudatımı [gözlerimle gördüklerimi] Dâhiliye Nazırına [Talat Paşa'ya] söyledim. O vakit müfettiş gönderdiler ve Kaymakamı azl ettiler. Tahtı muhakemeye aldılar.³

Buradan anlaşılacağı üzere, yazarların iddiasının aksine, Mehmet Emin Bey "gözleri ile gördüğü" ve Talat Paşa ile konuştuğundan sonra engel olamadığı bir olaydan söz etmemektedir. Tersine, Mehmet Emin Bey'in aktardıklarına göre, kaymakam görevinden alınmış ve mahkemeye verilmiştir. Bu bakımdan, yazarların kullandıkları kaynakların güvenilirliği ve sundukları alıntılarının doğruluğu konusunda dikkatli davranmadıkları gözlenmektedir.

Yazarlar ayrıca savaş sırasında salıverilen hükümlüler üzerine de bazı iddialar ortaya koymaktadırlar. Yazarlara göre bu kişiler aslında Ermeni kabilelerini imha etmek için çıkarılmışlardır:

İstanbul ve diğer illerin hapisanelerdeki binlerce azılı suçlu dâhiliye ve adalet bakanlığından çıkarılan ayla katliamda kullanılmak üzere serbest bırakılmış, alınan askeri eğitimden sonra çeteler hâlinde Ermeni sorununu ortadan kaldırmak üzere "görev" yerlerine gönderilmişlerdi. Görevleri sürgün edilen Ermeni kabilelerini pusuya düşürüp imha etmekte ve bu görevi hakkıyla yerine getirdikleri söylenebilir. (s.173).

İleri sürülen bu iddialar için hiçbir kaynak gösteremeyen yazarlar, Birinci Dünya Savaşı'nda hükümlülerin savaş için salıverilmesi uygulamasının, savaşa müdahil olan başka ülkelerce de gerçekleştirildiğini bilmedikleri izlenimini vermektedirler.⁴ Ayrıca yazarlar, isimlerini övgüyle zikrettikleri kişilerin de bu iddiayı reddettiğinden habersiz görünmektedirler. Örneğin, söz konusu makalede yazarların "Çılgınlaşmayan Gerçek Türkler" arasında saydıkları ve kendisinden

3 Konuşmasının devamında Mehmet Emin Bey, Vali Cemal Azmi Bey'e ilişkin şunları söylemektedir: "Fakat Vali hakkında bir şey yapamadım. Belki üç sene de uğraştım fakat olmadı." Burada şahit olunmuş bir olay ile söylenti arasındaki fark da gözetilmelidir. Bunun dışında, Mehmet Emin Bey aynı oturumdaki konuşmasında, Samsun'da Rumlara karşı şiddet eylemlerine girişen bir mutasarrıf hakkında, Rum mebus Kofidi Efendi ile birlikte Talat Paşa'ya şikâyetinde bulduklarını ve Talat Paşa'nın mutasarrıfı ertesi günü azlettğini aktarmaktadır: "Kofidi efendi ile beraber buraya gelip Talat Paşa'ya söyledik. Bunun üzerine mutasarrıfı ferdası [ertesi] günü kaldırdı." *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, İçtima senesi 5, Cilt 1. (Ankara: TBBM Basımevi, 1992), s. 300.

4 Örneğin ABD'de ciddi suçlardan hüküm giymiş 8.000 mahkûm, orduya katılmaları şartıyla serbest bırakılmıştır. Guenter Lewy, "Revisiting the Armenian Genocide," *Middle East Quarterly*, Cilt: 12, Sayı: 4 (2005), s. 8.

Türklerin “yüz akı” olarak bahsettikleri “Yozgat Mutasarrıfı Cemal Bey”, Yozgat Davası'nda vermiş olduğu ifadeyle bu iddianın doğru olmadığını belirtmiştir. Yozgat Davası'nın 11. oturumunda, savcının “Harb-i Umûmî'ye girdiğimizde habshânelerden eli silah tutanlardan bir çete teşkil edilmişti. Bunun Ermeniler hakkında olması ihtimali vardır, acaba böyle midir?” şeklinde yönelttiği sorusuna, Cemal Bey, “Bunlar Ermeniler için çıkarılmış değildir, hatta bu katillerden tekrar edebisizlik edenlerin telgraf direklerine asıldığını işidiyordum” şeklinde cevap vermiştir.⁵

Etik Sorunlar

Yazarlar, ileri sürdükleri savları desteklemek için tırnak içerisinde bazı alıntılar verirken birtakım kaynaklara atıfta bulunmakta iseler de, bu dipnotlar dikkatle kontrol edildiğinde, referans verilen eserlerin kendileri tarafından görülmediği, ancak bunlara atıfta bulunan başka yazarlardan kopyalandıkları anlaşılmaktadır. Aşağıda sunulan örnekler okurlara bu konuda fikir vermek açısından yararlı olacaktır.

İntihal: Eşref Kuşçubaşı ve Rakamlar

Temel Demirer ve Sibel Özbudun, 1914 yılında Ege bölgesindeki Hıristiyanlara yönelik uygulamalara değinirken şu bilgiyi vermekteler:

Teşkilâtı Mahsusa'nın şeflerinden olan Eşref Kuşçubaşı sadece 1914 içinde ve harbin ilk aylarında “Ege mıntıkasında ve bilhassa sahillerde yuvalanmış ve kümelenmiş olan... Rum-Ermeni nüfus(un)”, sürülen miktarının 1.115.000 olduğunu söylemektedir (s.172).

Yazarlar, bu alıntı için Cemal Kutay'ın Eşref Kuşçubaşı ile yaptığı mülakatları içeren *Birinci Dünya Harbinde Teşkilat-ı Mahsusa ve Hayber'de Türk Cengi* başlıklı eserin 6. sayfasına atıfta bulunmaktalar. Ancak, yazarlar söz konusu kitabın adını eksik olarak “Birinci Dünya Harbinde Teşkilat-ı Mahsusa” şeklinde nakletmektedirler. Yukarıda gösterilen ve yazarların kendilerine aitmiş gibi sundukları cümlelerin genel akışı, maalesef yazarların atıfta bulunmadığı başka bir eserden aynen kopyalanmıştır. Taner Akçam, *Ermeni Tabusu Aralanırken Diyalogdan Başka Çözüm Var mı?* başlıklı kitabında, Ege bölgesindeki uygulamalara değinirken şu ifadeyi kullanmaktadır:

5 Nejdet Bilgi, *Yozgat Ermeni Tehciri Davası* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006), s.256; “İkdam Versiyonu”.

Kuşçubaşı sadece 1914 içinde ve harbin ilk aylarında “Ege mıntıkasında ve bilhassa sahillerde yuvalanmış ve kümelenmiş olan... Rum-Ermeni nüfus(un)”, sürülen miktarının 1.150.000 olduğunu söylemektedir.⁶

Akçam yukarıdaki pasajda tırnak içersinde verdiği alıntı için Cemal Kutay’ın *Birinci Dünya Harbinde Teşkilat-ı Mahsusa ve Hayber’de Türk Cengi* eserinin 6. sayfasına atıfta bulunmaktadır. Yalnız söz konusu eserin 6. sayfasında bu rakamın ya da bilginin geçtiği herhangi bir cümle yer almamaktadır. Cemal Kutay’ın söz konusu kitap için yazdığı önsözün son sayfasını oluşturan 6. sayfa, Eşref Kuşçubaşı’ya ait herhangi bir ifade de içermemektedir. Söz konusu rakam Cemal Kutay’ın eserinin 60. sayfasında yer almaktadır:

Ege mıntıkasında ve bilhassa sahillerde yuvalanmış ve kümelenmiş olan 1.150.000 Rum-Ermeni nüfus, daha harbin başlamasından kısa zaman evvel ve harbin ilk aylarında içeri alınmamış olsa idi, Çanakkale müdafaasının bile mümkün olamayacağı gün gibi aşikâr idi.⁷

Taner Akçam 60. sayfada yer alan yukarıdaki bu cümleye atıfta bulunurken, yanlışlıkla sayfa numarasını “6” olarak vermektedir. Taner Akçam, Eşref Kuşçubaşı’ya atfettiği söz konusu sayıyı kullandığı diğer tüm eserlerinde de bu referans hatasını tekrar etmektedir.⁸ Söz konusu alıntıyı ve referansı Taner Akçam’dan bire bir kopyalayan Temel Demire ve Sibel Özbudun ise Akçam’ın yanlış referansının peşine takılarak Cemal Kutay’ın eserinin “6.” sayfasına referans vermekteler. Bununla birlikte yazarlar, Cemal Kutay’ın eserinde ve bu esere atıfta bulunan Akçam’ın çalışmasında “1.150.000” olarak geçen sayıyı kopyalarken, bu rakamı yanlışlıkla “1.115.000” olarak vermektedirler. 1914 yılı için gösterilen “1.150.000” sürgün sayısı oldukça abartılıdır. Bu tarihte bu çapta büyük bir nüfus hareketini teyit eden başka bir kaynak bulunmamaktadır. Akçam’ın ve sözkonusu makalenin yazarlarının bu iddiayı Eşref Kuşçubaşı’ya atıfta bulunarak ileri sürmeleri de bu durumu değiştirmemektedir.

6 Taner Akçam, *Ermeni Tabusu Aralanırken Diyalogdan Başka Çözüm Var mı?* (İstanbul: Su Yayınları, 2002), s.225.

7 Cemal Kutay, *Birinci Dünya Harbinde Teşkilat-ı Mahsusa ve Hayber’de Türk Cengi* (İstanbul: Tarih Yayınları, 1962), s. 60.

8 Taner Akçam, *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu, İttihat ve Terakki’den Kurtuluş Savaşı’na* (Ankara: İmge Kitabevi, 2002), s.191 dipnot 452. Taner Akçam, *Armenien und der Völkermord: Die Istanbul Prozesse und die türkische Nationalbewegung* (Hamburg: Hamburger Edition, 2004), s.43; s.373, not 102. Taner Akçam, *From Empire to Republic: Turkish Nationalism and the Armenian Genocide* (London: Zed Books, 2004), s.147, s.156 not 120. Taner Akçam, *A Shameful Act: The Armenian Genocide and the Question of Turkish Responsibility* (New York: Metropolitan Books, 2006), s.106, s. 403 not 150. Taner Akçam, *Ermeni Meselesi Hallolunmuştur* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), s.100 dipnot 77.

İntihal: Celal Bayar ve Rakamlar

Yazarlar yukarıda incelenen Eşref Kuşçubaşı'ya dair yazdıkları cümlelerin hemen ardından şu ifadeye yer vermektedirler:

Kuşçubaşı'nın anılarından ayrıntılı aktarmalar yapan Celal Bayar da tek tek şehirlere ilişkin bazı sayılar verir. Bunların toplamı yukarıdaki toplam sayıyı vermektedir. (s.172).

Bu bilgiyi veren yazarlar referans olarak (yine görmedikleri anlaşılın) Celal Bayar'ın *Ben de Yazdım*, adlı eserinin 5. cildinin 1576. sayfasına atıfta bulunmaktadırlar. Ne var ki, bu cümle de Taner Akçam'ın yukarıda anılan eserinden kaynak gösterilmeden aynen alınmıştır. Akçam, Eşref Kuşçubaşı'ya attığı cümle için verdiği dipnotta, Cemal Kutay'ın kitabına (yanlış) atıfta bulunup, şu bilgiyi eklemektedir:

Kuşçubaşı'nın anılarından ayrıntılı aktarmalar yapan Celal Bayar da tek tek şehirlere ilişkin bazı sayılar verir. Bunların toplamı yukarıdaki toplam sayıyı vermektedir.⁹

Taner Akçam yukarıdaki bu ifade için kaynak olarak Celal Bayar'ın *Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Giriş* adlı eserinin 5. cildinin 1576. sayfasını göstermektedir. Akçam bu esere daha önce atıfta bulunmuş olduğundan, dipnotunda eserin başlığını kısaltarak “Ben de Yazdım” şeklinde vermektedir. Bunun farkına varmayan Temel Demirer ve Sibel Özbudun, bahsi geçen eserin başlığını (Akçam'ın dipnotunda verdiği şekliyle) eksik yazarak atıfta bulunmaktadırlar. Yazarların söz konusu referansı Akçam'dan aldıklarının bir başka göstergesi ise, Akçam'ın bir hatasını tekrar ediyor olmalarıdır. Akçam'ın iddiasının aksine, Celal Bayar'ın eserinde verilen söz konusu sayıların toplamı (yukarıda bahsi geçen) 1.150.00 rakamını vermemektedir. Bayar'ın eserinde verilen sayıların toplamı 760.000'dir:

Ayvalık körfez mıntıkasında 120.000, Çanakkale (dahil) mıntıkasında 90.000, Nefsi İzmir'de 190.000, Urla Yarım adası ile İzmir'in güney batısında Çeşmeye kadar 130.000, Aydın havalisinde 80.000, Akhisar, Manisa, Alaşehir, Uşak ve havalisinde 150.000 Rum teksif edilmiştir [toplanmıştır].¹⁰

9 Taner Akçam, *Ermeni Tabusu...*, s.205 dipnot 251.

10 Celal Bayar, *Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Giriş*, Cilt: 5, (İstanbul: Baha Matbaası, 1967), s. 1576

Temel Demirer ve Sibel Özbudun, referans verdikleri kaynağı görmedikleri için, bu durumu fark etmeyip, Akçam'ın hatasını tekrar etmekte ve bu sayıların toplamının, yukarıda geçen 1.150.000 sayısına eşit olduğunu ileri sürmektedirler. Bu çerçevede, bir diğer hususa dikkat çekmekte yarar vardır. Bayar'ın eserinde yukarıda aktarılan rakamların hemen ardından şu bilgi verilmektedir: “Yunanistan’dan devamlı olarak yapılan muhacerat sonunda, Midilli’de 150.000, Sakız’da 70.000, Sisam’da 100.000’ni bulan nüfus toplanmıştı.”¹¹

Akçam muhtemelen adalar için aktarılan bu sayıları da diğerlerine ekleyerek “1.150.000” rakamına yakın bir sayıya ulaşmaktadır. Buradan hareketle Akçam, Bayar'ın eserindeki sayıların Kuşçubaşı'nın verdiği rakamı teyit ettiği sonucuna varmaktadır. Ancak, burada dikkat edilmesi gereken bir husus 1912’de kaybedilen bu adalardan hiçbirinin 1914 yılında Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde olmadığıdır. Dolayısıyla “1914 yılı içinde” Osmanlı'nın kontrolü altında bu adalarda sürgün veya benzeri bir nüfus hareketinin gerçekleştirilmesi söz konusu değildir. Kaldı ki Celal Bayar'ın eseri dikkatli bir şekilde okunduğu takdirde nakledilen sayıların sürgünler için değil belli bölgelerdeki toplanan nüfus miktarları için verildiği görülmektedir. Celal Bayar, abartılı olduğu gözlenen sayılar için, dipnot düşerek “bu rakamlar tarafımdan kontrol edilmemiştir” uyarısında bulunmaktadır.¹² Ayrıca, bu sayıları dinleyen İsmail Canbolat'ın gülerken, “Nasıl olur? Midilli’ye bunun dörtte biri insan gelse yatacak yer bulamaz” dediği nakledilir.¹³

Rakamların asıl kaynağına dair Cemal Kutay'ın farklı bir eserinde daha aydınlatıcı bilgiler verilmektedir. Buna göre söz konusu rakamlar, Yunanistan'ın Atina Üniversitesi'ne hazırlattığı, *Ege’de Rumluk* başlıklı bir kitaptan alınmıştır. Kutay'ın eserinde “Yunan makamları neden mübalağalı?” başlığı altında şu bilgiler verilmektedir:

Elimizde bir de Atina’daki ajanlarımızın Yunan Hariciye arşivinden aktardığı malumat vardı. Bu, Yunanlıların, Atina Üniversitesine hazırlattıkları Ege’de Rumluk isimli eserden alınmış malumattı. Burada verilen rakamlara göre:

Ayvalık körfez mıntıkasında 120.000, Çanakkale (dahil) mıntıkasında 90.000, İzmir’in içinde 190.000, Urla Yarım adası ile İzmir’in güney batısından Çeşmeye kadar 130.000, Aydın havalisinde 80.000, Akhisar, Manisa, Alaşehir, Uşak ve havalisinde 150.000 Rum yaşıyordu.

11 Celal Bayar, *Ben de Yazdım...*, s. 1576

12 Celal Bayar, *Ben de Yazdım...*, s. 1576, dipnot 1.

13 Cemal Kutay, *Etniki Eteryadan Günümüze Ege’nin Türk Kalma Savaşı* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980), s.213.

Aynı eser, sadece son iki senede Yunanistan'dan devamlı olarak adalara nüfus iskânı yapıldığını, bunun Midilli'de 150.000, Sakız'da 70.000, Sisam'da 100.000'i aştığını kaydediyordu.¹⁴

Alıntıdan net olarak görüldüğü üzere, verilen sayılar, Celal Bayar'ın eserinde verilenlerle bire bir örtüşmektedir. Buna ilaveten, söz konusu (abartılı) rakamların çeşitli bölgelerdeki nüfus miktarları için verildiği ve sürgün edilen miktar ile bir ilgisi bulunmadığı anlaşılmaktadır. Tabii, Temel Demirer ve Sibel Özbudun, verdikleri referansa hiç görmeden atıfta buldukları için, bu hususları fark etmeleri de mümkün olmamıştır.

İntihal: Miralay Seyfi, İsmail Canbolat ve Teşkilatı Mahsusa

Teşkilat-ı Mahsusa'nın, tehcirde Ermeni kabilelerine karşı imha operasyonları yürüttüğünü ileri süren yazarlar, bu imha operasyonlarından sorumlu oldukları iddia edilenler arasında aşağıdaki isimleri saymaktalar:

Miralay Seyfi (bir süre sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde Tuğgeneral olan Seyfi Düzgören), Emniyet Müdürü Canpolat da Teşkilât-ı Mahsusa'nın imha faaliyetlerindeki önde gelen sorumlulardı. (s.172).

Yazarlar bu iddialarına destek olarak (gene muhtemelen hiç görmedikleri) iki farklı kaynak göstermektedirler. Bu kaynakların biricisi, yazarların "Britanya Dışişleri Arşivi, FO 371/4173 Dosya 345" kaydıyla atıfta buldukları, ancak kimin tarafından yazıldığı, kime yollandığı ve tarihi kendileri tarafından belirtilmeyen bir İngiliz belgesi.

Yazarların başvurduğu diğer kaynak ise, aslında var olmayan bir eser: Fuat Balkan'ın *Hatıralar* başlıklı hatıratının 2. cildinin, 297. sayfası. Konu hakkında ön bilgisi olmayan ve yazarların yanlış referansını takip eden okurlar, Fuat Balkan'ın hatıratının var olmayan 2. cildini bulma çabası içine girebilirler. Yazarların atıfta bulunmaya çalıştıkları hatırat, *Yakın Tarihimiz* adlı derginin 2. cildinin 23. sayısı (2 Ağustos, 1962) içerisinde (296 ve 297. sayfalarında) bir kısmı yayımlanan hatıratır.¹⁵ Derginin önceki ve sonraki sayılarında hatıratın diğer kısımları da yayımlanmıştır.¹⁶

14 Cemal Kutay, *Etniki Etery'a'dan Günümüze...*, ss. 212–213.

15 "Fuat Balkan'ın Hatıraları," *Yakın Tarihimiz*, Cilt: 2, Sayı: 23 (2 Ağustos 1962): ss. 296–297.

16 Ayrıca söz konusu hatırat 1998 yılında kitap olarak Arma yayınları tarafından yayımlanmıştır. Bkz.: Metin Martı (haz.), *İlk Türk Komitacı Fuat Balkan'ın Hatıraları* (İstanbul: Arma Yayınları, 1998).

Yazarların gösterdikleri bu iki kaynak, Ermeni araştırmacı Vahakn N. Dadrian'ın makalelerinin Türkçe tercümesinden alınmıştır.¹⁷ Dikkat çekicidir ki her iki kaynaktaki yazarların adını yanlışlıkla “Canpolat” olarak zikrettikleri Emniyet Umum Müdürü İsmail Canbolat hakkında hiçbir bilgi ya da ifade yoktur. Bu bakımdan Temel Demirer ve Sibel Özbudun'un, söz konusu kaynaklara dayanarak, İsmail Canbolat'ın “Teşkilat-ı Mahsusa'nın imha faaliyetlerindeki önde gelen” sorumlularından olduğu sonucuna nasıl ulaştıklarını anlamak oldukça güçtür.

Miralay Seyfi (Düzgören)'in adı her iki kaynaktaki yazarların iddiaları ile bir ilgisi bulunmamaktadır. Fuat Balkan'ın hatıralarına göre Miralay Seyfi, Fuat Balkan'ın Teşkilat-ı Mahsusa bünyesinde Birinci Dünya Savaşı sırasında Batı Trakya'da verdiği hizmetlerden olumlu bir şekilde bahsetmekte ve yeni vazifeler üstlenmek üzere tekrar bu bölgede görevlendirilmesini istemektedir:

Seyfi Bey söze başlayarak, bütün Birinci Dünya Savaşı devamınca, Teşkilat-ı Mahsusa'da, emrinde nasıl çalıştığımı ve bu arada bilhassa, Garbî Trakya'da bulunan düşman ordusuna indirdiğim darbelerle memlekete yaptığım hizmetleri –beni mahcup edecek derecede metheden bir ifade ile – uzun uzadıya anlatarak şimdi de burada beyhude tutulmayarak, hemen Garbî Trakya'da yapılacak vazifeye mümkün olan süratle sevkimi istedi ve İsmet Bey'e hitaben:

“–Para sıkıntınız olamaz. Teşkilat-ı Mahsusanın mesture paralarını olduğu gibi size devrettim. Bir an evvel vazifeye gönderilmesi lazımdır” dedi.¹⁸

Sibel Özbudun ve Temel Demirer'in, Miralay Seyfi'yi “Teşkilat-ı Mahsusa'nın imha faaliyetlerinin önde gelen” sorumlularından ilan ederken atıfta bulunmaya çalıştıkları kaynaktaki Miralay Seyfi ile ilgili işte bu yukarıda anlatılanlar yer almaktadır.

Yazarların görmeden atıfta buldukları İngiliz belgesi ise, Miralay Seyfi'nin savaş sırasında esirlere yaptığı iddia edilen kötü muamele ile ilgilidir. Belgede ne Ermenilerden ne de Teşkilat-ı Mahsusa'dan bahsedilmektedir. Söz konusu belgede Miralay Seyfi ile ilgili olarak şunlar ileri sürülmektedir:

17 Karşılaştığımız, Vahakn N. Dadrian, *Ermeni Soykırımında Kurumsal Roller, Toplu Makaleler Kitap 1* (İstanbul: Belge Yayınları, 2004), s. 45, dipnot 5 ve 6. Ayrıca bkz.: aynı eser sayfa 132, dipnot 75; s.133 dipnot 78; s.134.

18 “Fuat Balkan'ın Hatıraları...”, s. 297. Ayrıca bkz.: Metin Martı, *İlk Türk Komitacıları...*, s.50.

Seyfi Bey, Türk Harp Dairesinde Askeri İstihbarat Şefidir. Türkiye'deki savaş esirleri arasındaki can kaybı ve eziyetler, esirler adına Amerikan Büyükelçiliği tarafından yapılan sürekli ricalara başlıca bu adamın kasıtlı ve zalim kayıtsızlığından ileri gelmiştir. Seyfi Bey geniş yetkilere sahipti ve esirlerin [zor yaşam] koşullarını hafifletebilirdi ve kendisinin [esirlere] yardımın kontrol ve engellenmesinde yardımcılarından fazla değilse bile onlar kadar çaba sarf ettiği söylenebilir.¹⁹

Bu belgeden hareketle Miralay Seyfi'nin Teşkilat-ı Mahsusa'nın Ermeni tehcirindeki "imha faaliyetlerinde önde gelen" sorumlularından olduğu sonucuna varabilmek oldukça kuvvetli bir hayal gücü gerektirir. Ne var ki, yazarlar neye atıfta bulduklarını bilmedikleri için bu belgeyi bu şekilde kullanmakta da bir mahsur görmemekteler.

İntihal: Eşref Kuşçubaşı ve Teşkilatı Mahsusa

Yazarlar Teşkilat-ı Mahsusa'nın faaliyetleri ve görev alanları üzerine fikirlerini aktarırken, teşkilatın önemli üyelerinden biri olan Eşref Kuşçubaşı'nın Cemal Kutay ile yapmış olduğu mülakatlara atıfta bulunarak bazı alıntılar sunmaktadırlar:

Teşkilât-ı Mahsusa'nın elebaşlarından Eşref Kuşçubaşı örgütün işlevini hükümetin ve güvenlik güçlerinin "kat'iyen başaramayacağı işleri görmüş" oldukları, "Türk olmayan milliyetlerden gelen nüfus gruplarına karşı alınan önlemlerin icrasını" gerçekleştirdikleri şeklinde açıklamıştır (s.172).

Yazarlar tırnak içinde verdikleri bu alıntılar için Cemal Kutay'ın, Eşref Kuşçubaşı ile yapılan mülakatları içeren ve adını daha önce andığımız eserinin 18, 38 ve 78. sayfalarına atıfta bulunmaktadırlar. Yalnız yazarların tırnak içerisinde verdiği "*Türk olmayan milliyetlerden gelen nüfus gruplarına karşı alınan önlemlerin icrası*" cümlesi, maalesef ne yazarların referans verdiği sayfalarda ne de kitabın diğer sayfalarında yer almaktadır. Bunun yerine eserde buna benzeyen fakat farklı olan bir cümle yer almaktadır:

19 Public Record Office F.O. 371/4173 Folyo 345. Amerikan Dışişleri Bakan vekili William Philips tarafından İngiltere'deki Amerikan Büyükelçisi John Davis'a yollanan 20 Mart 1919 tarihli rapor. Belgenin orijinal İngilizce metni şu şekildedir:

Seifi Bey, Chief of Military Intelligence at the Turkish War Office. It was chiefly owing to the studied and brutal indifference of this man to the constant requests of the American Embassy on behalf of the prisoners of war in Turkey that a great part of the mortality and suffering among them was due. Seifi Bey was vested with great power and might have relieved the conditions of the prisoners and it may be stated that he did as much as, if not more than, his associates to check and prevent the extension of assistance.

Bu seneler içinde Teşkilât-ı Mahsusa'nın, münhasıran gizli istihbarat ile değil, hariçte ve hatta Osmanlı devletinin hudutları içinde kalan, fakat merkeze bağlılık ve sadakatleri daima şüphe uyandırmış bulunan ve Türklerden gayrı ırk ve milletlerin ekseriyeti [çoğunluğu] teşkil ettikleri yerlerde aldığı tedbirlerle, hükümetin görünürdeki kuvvetlerinin ve asayiş teşkilatının kat'iyen başaramayacağı hizmetleri görmüş olduğu muhakkaktır.²⁰

Yazarların tırnak içinde verdikleri alıntılar, yukarıdaki orijinal metne benziyor ve yakın bir anlama sahip gibi görünse de, yazarların alıntısı ilgili kitapta mevcut değildir. Bu iki alıntı arasındaki fark, orijinal kitabı görenek alıntı verdikleri iddiasında bulunan yazarların konumu için açıklanması oldukça güç bir durum yaratmaktadır. Yazarların sundukları alıntıyı aldıkları kaynak, Ermeni araştırmacı Vahakn N. Dadrian'ın Türkçeye çevrilen bir başka çalışmasıdır. Söz konusu çalışmada Dadrian şunları ifade etmektedir:

Bir diğeri, Ermeni tehirci ile ilgili “görevleri yerine getirmiş” önemli bir Teşkilat-ı Mahsusa Şefi [Eşref Kuşçubaşı], hükümetin ve güvenlik unsurlarının “kat'iyen başaramayacağı hizmetleri görmüş” olduklarını yani “*Türk olmayan milliyetlerden gelen nüfus gruplarına karşı alınan önlemlerin icrasını*” gerçekleştirdiklerini, itiraf etti.²¹

Dadrian, yukarıdaki pasajda tırnak içerisinde verdiği alıntılar için, Cemal Kutay'ın ilgili eserinin 18, 38 ve 78. sayfalarına atıfta bulunuyor. Cemal Kutay'ın eserindeki orijinal metin ile Dadrian'ın verdiği alıntı arasındaki farkın temel sebebi, metnin iki defa tercüme edilmiş olmasıdır. Dadrian sunduğu alıntıyı ilk olarak 1989 yılında *The Yale Journal of International Law* (Yale Uluslararası Hukuk Dergisi)'de İngilizce olarak yayımlanan makalesinde kullanmıştır.²² Daha sonra Dadrian'ın bu uzun makalesi Yavuz Alogan tarafından Türkçeye çevrilmiş ve 1995 yılında Belge yayınları tarafından kitap olarak yayımlanmıştır. Bu sebeple söz konusu metin ilk önce Türkçeden İngilizceye ve daha sonra tekrar İngilizceden Türkçeye çevrilmek kaydıyla iki kez tercüme edilmiştir. Bunun farkına varamayan Temel Demirer ve Sibel Özbudun, orijinal eserde bulunmayan ve Dadrian'ın tırnak içerisinde verdiği “*Türk olmayan milliyetlerden gelen nüfus gruplarına karşı alınan önlemlerin icrası*” cümlesini esasen Dadrian'dan kopyalarken, Cemal Kutay'ın eserine atıfta bulunmakta hiç bir mahsur görmemiş gibi görünüyorlar.

20 Cemal Kutay, *Birinci Dünya Harbinde...*, s. 18

21 Vahakn N. Dadrian, *Ulusal ve Uluslararası Hukuk Sorunu Olarak Jenosid: 1915 Ermeni Olayı ve Hukuki Sonuçları* (İstanbul: Belge Yayınları, 1995), s.58.

22 Vahakn N. Dadrian, “Genocide as a Problem of National and International Law: The World War I Armenian Case and Its Contemporary Legal Ramifications,” *The Yale Journal of International Law*, Cilt: 14 Sayı: 2 (1989): s.276

Bu çerçevede belirtmek gerekir ki, orijinal eserdeki metin ile Dadrian'ın aktardığı versiyon birbirine yakın gibi görünse de, iki alıntı arasında önemli bir fark vardır. Orijinal eserde Eşref Kuşçubaşı Teşkilat-ı Mahsusa'nın “Türklerden gayri ırk ve milletlerin ekseriyeti [çoğunluğu] teşkil ettikleri yerlerde aldığı” önlemlerden bahsetmektedir. Ancak, Dadrian bunu “Türk olmayan milliyetlerden gelen nüfus gruplarına karşı alınan önlemlerin icrası” şeklinde değiştirerek, bir nüfus grubunu hedef alınmış gibi sunmaktadır. Dadrian'ın Eşref Kuşçubaşı'nın sözlerini çarpıtarak kullandığı başka araştırmacılar tarafından da saptanmıştır.²³

Sonuç

Bu çalışmada incelenen makalenin yazarı olan Temel Demirer'in ve Sibel Özbudun'un sergiledikleri tutum birçok açıdan etik değerleri ihlal etmekte ve okurlara karşı yapılmış bir saygısızlık örneği teşkil etmektedir. Yazarlar, görmedikleri ve okumadıkları kaynaklara atıfta bulunarak, bunlardan yanlış, tartışmalı ve saptırılmış sonuçlara varmaktadırlar ve bu durum yazarların itibarı hakkında oldukça şüpheli bir durum yaratmaktadır. Tarihe dair yazı yazmakta ve yorumda bulunmakta olan yazarlar, bunun gerektirdiği etik ve ahlaki kurallara asgari ölçüde dahi riayet etmemektedirler.

Dadrian-Akçam çizgisine bağımlı kalan ve literatüre hâkim olmadıkları belli olan yazarların, konu üzerindeki bilgi birikimlerini pekiştirmeleri ve güncelleştirmeleri gerekmektedir. Ancak, bilgi birikimi de tek başına, varılacak sonucun doğruluğunu garantileyemez. Çünkü bilgilerin kullanılmasında bilimsel etik ve yöntem, güvenilir sonuçlara varma yolundaki en sağlam temeli oluşturmaktadır. Ne yazık ki bu eleştiriye konu olan makale, bu iki temel gereksinimi de karşılayacak vasıflara sahip değildir.

Makaleye koydukları alt başlıkları, “*Dünyanın en zor şeylerinden biri, herkesin düşünmeden söylediğini, düşünerek söylemektir*” (s.164) gibi oldukça anlamlı alıntılarla süsleyen yazarlar, makalelerinde sergiledikleri tutum göz önüne alındığında, bu alıntının içerdiği mesajı kavrayamamış görünmektedirler. Bu bakımdan söz konusu makale ve buna ilişkin sorunlarla ilgili olarak, bu alıntının ne anlam ifade ettiği konusunda Temel Demirer ve Sibel Özbudun'un daha derin düşünceleri gerekmektedir.

23 Guenter Lewy, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey: A Disputed Genocide* (Salt Lake City: The University of Utah Press, 2005), s.85.

KİTAP TAHLİLİ

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

TRT 6 Kanal Koordinatörlüğü
yildizdeveci@gmail.com

ERMENİ SORUNU, DİASPORA VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Yazar: Doç. Dr. Sedat Laçiner

Ankara, Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası, USAK Yayınları, 2008, 654 Sayfa.

Doç. Dr. Sedat Laçiner tarafından hazırlanan “Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası” adlı eser yedi bölümden oluşmaktadır. Ermeni sorunu, Türkiye-Ermenistan ilişkileri ve konunun dış politik gelişmelerle ilgili boyutlarının incelendiği bu eserin alanında ilk ve tek olduğunu söylemek mümkündür. Sorunun başlangıcından günümüze uluslararası camiada şekillenışı, Türkler ve Ermeniler tarafından algılanış biçimi, sorunun tespiti ve çözüm önerilerinin de geniş yer aldığı bu kapsamlı eserin konuyla ilgili önemli bir eksikliği gidereceği anlaşılmaktadır.

Ermeni sorununun tanımının yapıldığı birinci bölümde Osmanlı İmparatorluğu döneminde Ermenilerle ilgili genel bir değerlendirme yapılarak 1977-78 Osmanlı-Rus Savaşının Ermeni sorunu üzerindeki etkisine değinilmektedir. Bu dönemde ayrıca Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde hangi görevlerde yer aldığı ve I. Dünya Savaşı sırasında alınan tehcir kararının gerekçelerine, tehcir kararının hangi şartlar altında alındığına ve bu kararın kimleri kapsadığı, kaç yıl yürürlükte olduğu ve konuya ilişkin yerli ve yabancı kaynakların belirttiği rakamlar üzerinde durulmaktadır. Ermeni Tehciri ve Japon Tehciri örneklerinin de karşılaştırıldığı bu bölümde, iki tehcir arasındaki farklılıklara ise yazar şöyle yer vermiştir: “*Karar öncesinde ve sonrasında yapılan tartışmalara baktığımızda Amerikan toplumunun bu kararı alırken salt güvenlik kaygılarından hareket etmediği, ırkçı yaklaşımın da önemli bir öge olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Ermenilerin aksine Japon Amerikalılar bir kez olsun isyan etmemişler, isyan bir yana şiddet eğiliminde dahi bulunmamışlardır. Buna karşın Amerikan bürokrasisi ve medyası son derece sert ifadeler ile Japonları “düşman ırk” olarak tanımlamıştır.*”

“Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ermeni Sorunu” başlıklı ikinci bölümde ise Ermeni diasporasının Türkiye karşıtı çalışmalarının ilk kez ortaya çıktığı

dönemlere yer verilerek, başta Avrupa olmak üzere, Ortadoğu ve diğer bölgelerde diasporanın yapılanması ve Türkiye karşıtı giriştikleri eylemlere değinilmektedir. ABD, Fransa gibi batılı ülkelerin yanı sıra Suriye ve Lübnan gibi Ortadoğu ülkelerindeki Ermeni faaliyetlerinin de yer aldığı ikinci bölümde, Ermeni diasporasının Türkiye karşıtı çalışmalarının temellerinin 1920’li yıllara kadar uzandığına yer veriliyor. Arap milliyetçiliğinin Ermeni göçlerinden dolayıda olsa önemli bir etkisi olduğuna değinen Laçiner bu konuya şöyle açıklık getirmektedir: “Arap ülkeleri birer birer bağımsız olduktan sonra millileştirmeler başlamış ve yükselen milliyetçilik azınlıkları da kaçınılmaz olarak etkilemiştir. Özellikle Nasr’ın Arap milliyetçiliği fırtınası tüm Arap ülkelerinde azınlıklara daha fazla şüphe ile bakılmasına yol açmıştır. Örneğin 1956-57 yıllarında yaşanan millileştirme dalgasında sadece Fransız ve İngiliz değil Ermeniler de zarar görmüştür. Çok sayıda Ermenilere ait gayrimenkul ve işletme de tıpkı İtalyanların, İngilizlerin, Fransızların ve Yunanlıların bir çok mal ve işletmeleri gibi kamulaştırılmıştır. Böylece bir çok Ermeni Mısır’ı terk ederek ABD, Kanada, Fransa ve diğer ülkelere daha fazla göç etmeye başlamıştır.”

Eserin dikkat çekici bir diğer özelliği ise soykırım iddiaları konusunda çeşitli ülke parlamentolarında alınan kararlara da yer verilmesidir. Bu bağlamda üçüncü bölümde 1965 yılından itibaren Ermenistan dışında gerçekleştirilen gösterilere değinilerek 1965’te Erivan’da gerçekleştirilen gösterinin parlamento kararlarının başlangıcı için bir dönüm noktası olduğu vurgulanmıştır.

Ermeni teröründe adeta bir patlamanın yaşandığı 1970’li yıllarda ise Ermeni terörünün Türkiye ile Avrupa ülkeleri arasında ciddi sorunlar yarattığı, bu sorunların başlangıcının ise Kıbrıs Barış harekatı olduğu belirtilmektedir. Kıbrıs sorunu ile Ermeni sorunu arasındaki ilişkinin Rumlar tarafından bilinçli bir şekilde oluşturulmaya çalışıldığını belirten Laçiner, bu ilişkiyi “Rum çıkarları ile uyum sağlaması ve Rumların Ermenileri destekleyerek siyasi rant elde etmeye” çalışmasına bağlamaktadır.

Eserin beşinci bölümünde özellikle 1980’li yıllarla birlikte soykırım iddiaları konusunda uluslararası camiada yaşanan gelişmeler ele alınmaktadır. Burada en çok dikkat çeken husus ise bu sorunun 1980’li yıllarda sadece Batı’da değil Ortadoğu ülkelerinde de patlak vermeye başladığı ve çeşitli ülke parlamentolarında gündeme getirildiğidir.

Eserin altıncı bölümünde ise Soğuk Savaş sonrasında Ermeni sorununun Türkiye’nin dış ilişkilerini nasıl yönlendirdiği konusuna açıklık getirilmektedir. Başta Fransa’nın almış olduğu kararların iki ülke arasında yarattığı ekonomik ve siyasi sorunlar olmak üzere sorunun Avrupa Birliği-Türkiye ilişkileri boyutu ve İngiltere’nin Ermeni sorunu konusunda takındığı tavra ağırlık verildiği

gözlenmektedir. Bu bölümde ayrıca Almanya, İsviçre, Belçika, İtalya ve Polonya'nın da soruna bakış açısına yer verilmektedir.

Eserin sonuç bölümünde ise Ermeni sorununa dair tespitler, öngörüler ve önerilere yer verilerek sağlıklı bir çözüm için tarafların üzerine düşen hususlara değinilmektedir. Bu bağlamda Laçiner'in burada üzerinde durduğu dikkat çekici hususlardan biri de Ermeni sorunu ile Ermenistan sorununun birbirinden ayrılması gerektiği yönündeki vurgusudur. Doalyısıyla son dönemlerde Ermeni sorunu ve Türkiye-Ermenistan ilişkileri konusunda yaşanan yoğun gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda bu iki ayrımın gerekliliği bir kez daha kendiliğinden ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Sonuç olarak son dönemlerde Ermeni sorunu üzerine yayınlanan eserlerin sayısında hızlı bir azalma söz konusudur. Yayınlanan eserlerin büyük bir çoğunluğunun ise daha ziyade tarihi ve spesifik konuları ele aldığı görülmektedir. Bu nedenle söz konusu eserin gerek her yönüyle konunun farklı boyutlarını incelemesi ve gerekse de bir çok esere oranla daha tarafsız ve bilimsel bir yaklaşım sergilemiş olması bakımından dikkate alınması gereken bir eser olduğunu söylemek mümkündür. Bu yönüyle sorunun hem uluslar arası ilişkiler hem de siyasi boyutunun kapsamlı bir şekilde ele alınmış olmasının yanı sıra kitapta kronolojik bir sıranın takip edilmiş olunması da okuyuculara büyük kolaylık sağlamaktadır.

KİTAP TAHLİLİ

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ
TRT 6 Kanal Koordinatörlüğü
yildizdeveci@gmail.com

RUS ORDUSU KURMAY BAŞKANI TUĞGENERAL L. M. BOLHOVİTİNOV 11 ARALIK 1915 TARİHLİ RESMİ ERMENİ RAPORU

Yazar: Mehmet PERİNÇEK

İstanbul, Doğan Kitap Yayınları, 2009, 107 Sayfa.

Mehmet Perinçek tarafından hazırlanan “Rus Ordusu Kurmay Başkanı Tuğgeneral L. M. Bolhovitinov 11 Aralık 1915 Tarihli Resmî Ermeni Raporu” adlı eser 107 sayfadan oluşmaktadır. Sekiz bölümden oluşan raporun her bölümünde belgelerin Rusça orjinallerinin Türkçe karşılığına da yer verilmiştir. Kitabın sonuna Rus arşivlerinden derlenmiş konuyla ilgili bazı fotoğraflar da eklenerek esere görsel bir zenginlik katılmıştır.

Kitap genel olarak Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus ordularında savaşmak üzere kurulan Ermeni gönüllü birliklerinin hazırladıkları raporların gerçeklerden ne kadar uzak olduğunu ve Ermeni gönüllü birliklerinin üst düzey Rus yetkililerini yanıltmak için hazırladıkları raporların çarpıtmalardan oluştuğunu belgeler ışığında ortaya koymaktadır.

Rus Kafkas Ordusu'nun Birinci Dünya Savaşı sırasında bir dönem kurmay başkanlığını yapan L. M. Bolhovitinov'un 11 Aralık 1915 tarihli raporu, Ermeni meselesinin en sıcak olduğu bir dönemde yaşanan gelişmeleri ele almasının yanı sıra konunun birinci derece sorumluları tarafından hazırlanmış olması yönüyle de oldukça dikkat çekicidir.

Türkiye'yle Kafkas Cephesi'nde bizzat savaşan üst düzey Çarlık komutanının hazırladığı ve 65 sayfadan oluşan bu rapor Kafkasya valisinin askeri işlerden sorumlu yardımcısına sunulmuştur. Belgenin bir diğer özelliği de 11 Aralık 1915 tarihinde Tuğgeneral L. M. Bolhovitinov'un Osmanlı İmparatorluğu'yla savaş halinde olan Çarlık Rusyası'nın Kafkas Cephesi'ndeki en üst düzey askeri yetkilisi olmasıdır. Dolayısıyla söz konusu rapor propaganda amacıyla değil

tamamen bir iç yazışma ve üst düzey yetkilileri bilgilendirme amacıyla hazırlanmış olması nedeniyle de önemli bir kaynaktır.

Tuğgeneral Bolhovitinov'un, söz konusu raporu hazırlama gerekçesi olarak Ermeni gönüllü birlikleri liderlerinin Kafkas ordusu başkomutanına sundukları raporlardaki yanlışları ve çarpıtmaları düzeltmek olduğunu belirtmesi bu noktada Ermeni birliklerinin konuyu nasıl çarpıttıklarına resmi bir açıklık getirmesi yönüyle dikkat çekicidir. Raporun önemli bir diğer özelliği ise Bolhovitinov'un Ermeni gönüllü birliklerinin raporlarındaki iddiaları doğrudan aktararak bu iddiaların geçersizliğini Çarlık Rusyası kaynaklarıyla ortaya koymasındır. Bu yönüyle Ermeni iddialarının, söz konusu dönemde Türkiye ile savaş halinde bir ülke olan Rusya tarafından dahi gerçeklerden uzak olarak değerlendirildiğini söylemek mümkündür.

Bolhovitinov'un raporu ayrıca Ermeni gönüllü birlikleri arasında da çeşitli çelişkilerin yaşandığını ortaya koymaktadır. Rapor Ermeniler arasındaki çelişkilerin zaman zaman cinayetlerle sonuçlandığını ve gönüllü harekette yer alanların daha ziyade çıkar çatışması içinde olduklarını gözler önünde sermektedir. Birinci Dünya Savaşı sırasında verilen kayıpların da gönüllü birlikler tarafından sürekli fazla gösterildiği ve Ermenilerin verdikleri rakamların asla güvenilir olamayacağını da altı çizildiği görülmektedir. Bu bağlamda raporun VIII. Bölümüne Ermeni kayıplarına dair verilen rakamlarla ilgili olarak Kafkas Ordusu Başkomutanının "Bunlar Doğru mu" ibaresi eklemiş olması Ermeni kayıplarının gerçekliğini sorguladığını göstermesi açısından dikkate değerdir.

Üç ayrı başlık altında değerlendirebileceğimiz Bolhovitinov'un raporu genel olarak Birliklerin oluşturulması, faaliyetleri, Rus hükümetinin Ermenilerle ve Türkiye'nin diğer milletleriyle olan ilişkileri ve Ermenilerin savaştan ve birliklerin harekâtlarından dolayı yaşadığı felaketler üzerinde durduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak günümüzde 1915 Olaylarının sık sık gündeme taşındığı bir dönemde Ermeni iddialarını büyük oranda çürüten böylesine güçlü ve önemli bir raporun Rusça orijinaliyle birlikte okuyucuların hizmetine sunulmuş olması konuyla ilgili önemli bir eksikliği gidermesi bakımından dikkate değerdir. Ayrıca Türkiye'de 1915 Olaylarıyla ilgili olarak çalışan birçok akademisyen ve araştırmacının bu önemli raporla birlikte, Ermeni sorunu konusunda bir başka ülkenin söz konusu dönemdeki olaylara bakış açısının ne olduğunu da net bir şekilde anlayacağını da söylemek mümkündür.

KİTAP TAHLİLİ

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ
TRT 6 Kanal Koordinatörlüğü
yildizdeveci@gmail.com

TARİH BOYUNCA TÜRK VE ERMENİ İLİŞKİLERİ

Yayına Hazırlayanlar: Türk Japon Vakfı

Ankara, Türk Japon Vakfı Yayınları, 2009, 204 Sayfa.

17 Ocak 2009 tarihinde Türk Japon Vakfı tarafından, 19 Kasım 2008’de vefat eden Emekli Büyükelçi Gündüz Suphi Aktan anısına “Tarih Boyunca Türk ve Ermeni İlişkileri” konulu bir panel düzenlenmiştir. Panelde akademisyenlerin yanı sıra diplomatlar, parlamenterler, yazarlar ve daha bir çok farklı kesimden katılım gerçekleşmiş ve panele katılan konuşmacıların makaleleri “Tarih Boyunca Türk ve Ermeni İlişkileri” adlı eser olarak Türk Japon Vakfı tarafından yayınlanmıştır.

Panelin açılış konuşmaları Büyükelçi Aktan’ın 2001 yılında İzmir Ege TV’deki konuşması ile başlamıştır. Söz konusu konuşmasında “soykırım” kavramının hukuki ve psikolojik boyutu üzerinde duran Aktan, soykırım iddiasında bulunan Ermenilerin bugüne kadar hukuki yollara başvurmamış olmalarının nedenini bu konuda bir netice elde edemeyeceklerini bilmelerine bağlamaktadır. Aktan ayrıca 1915 olaylarının soykırım olarak nitelendirilebilmesi için “yok etme kastı, sîyasi olmayan bir grubun yok edilmesi ve ırkçı bir nefretin” yani bir antisemitizmin söz konusu olması gerektiğine işaret ederek bu özelliklerin hiç birinin Osmanlı’da mevcut olmadığını aksine Ermenilerin söz konusu dönemde millet sistemi içinde Millet-i Sâdika olarak yaşadığına değinmiştir.

Büyükelçi Sayın Aktan’ın, İzmir Ege TV’deki konuşmasının ardından oğlu Uygur ve kızı Nazan Aktan ile Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Ali Birinci de söz alarak bir baba ve düşünce adamı olarak Sayın Aktan’la ilgili duygu ve düşüncelerini dile getiren kısa birer konuşma gerçekleştirmişlerdir. Açılış konuşmasında söz alan bir diğer isimde TBMM Başkanı Köksal Toptan olmuştur. Toptan, Büyükelçi Aktan’ın özellikle de Ermeni sorunu konusunda yapmış olduğu çalışmaların genç kuşaklara ders olarak okutulabilecek nitelikte önemli ve yararlı olduğu üzerinde durmuştur.

7 ayrı bölümden oluşan eserin birinci oturumunda TTK Ermeni Araştırmaları Masası Başkanı Prof. Dr. Kemal Çiçek, Siyaset Bilimi Profesörü Dr. Hikmet Özdemir, Emekli Büyükelçi Dr. Bilal Şimşir, Avrasya İncelemeleri Merkezi Başkanı Emekli Büyükelçi Ömer Engin Lütem, Emekli Büyükelçi Dr. Şükrü Elekdağ ve Emekli Öğretim Üyesi Prof. Dr. Muhiddin Özdirim söz almışlardır.

“1914 Yılına Kadar Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Ermeniler” başlıklı makalesinde Kemal Çiçek, Ermeni sorununu tarihi açıdan başlangıçtan günümüze değerlendirerek, Ermenilerin tehcir sırasında hangi koşullarda yolculuk yaptıklarını, bir dönem Taşnaklarla İttihat ve Terakki Partisi’nin nasıl ortak hareket ettiklerini ve 1915’e gelinceye kadar İttihat ve Terakki Partisinin Ermenileri sürgün etmek gibi bir politikalarının bulunmadığına geniş yer vermiştir.

Prof. Dr. Hikmet Özdemir ise “Tehcir ve Takip Eden Olaylar” başlıklı bildirisinde bütün devletlerin bölgeyle ilgili savaş hedeflerinin bilinmesi gerektiğine dikkat çekerek, 1915 tarihli zorunlu göç kararının sadece bir güvenlik tedbiri olduğunu belirtmiştir. Prof. Özdemir ayrıca güvenlik kararı uygulaması sırasında 1915 yılı sonbaharından itibaren özellikle yollarda kabilelere kötü davranışlarda bulunduğu tespit edilen görevlilerin hükümet tarafından kurulan tahkik heyetleri aracılığıyla suçlarının araştırıldığı ve ihmali olan görevlilerin tamamının cezalandırıldığına yer vermiştir.

“1920’den Günümüze Ermeni Olayları ve Ermeni Terörü” başlıklı bildirisinde Emekli Büyükelçi Bilal N. Şimşir de günümüzde “soykırım” ve “Ermeni katliamı” olarak yer alan bu iddiaların 1920 ve 1921’li sözcük olarak henüz kullanılmadığını belirtmiştir. Ayrıca söz konusu yıllarda “Ermeni katliamı” iddialarının İngiliz Başsavcılığı tarafından da araştırıldığı ancak bu iddiaları ispatlayacak deliller bulunamadığından Malta sürgünlerinin ve dolayısıyla Türkiye’nin daha 1921 yılında bile temize çıktığına işaret etmiştir.

Sayın Şimşir Ermeni meselesinin hukuki olarak da yıllar önce Gümrü, Moskova ve Kars Antlaşmalarıyla tamamen çözüme kavuşturulduğunun altını çizerek, 1905’ten 1970’li yıllara dek devam Ermeni terör faaliyetlerine de değinmiştir. Sultan Abdülhamit’e yapılan suikast ile Berlin ve Roma suikastlarına da yer veren sayın Şimşir, Ermenilerin Atatürk ve İsmet Paşaya yönelik de birtakım suikast girişimlerinde bulunduğunu ancak bunlarda başarılı olamadıklarını belirtmiştir.

Avrasya İncelemeleri Merkezi Başkanı Emekli Büyükelçi Ömer Engin Lütem ise “1990 Yılından Bugüne Türkiye-Ermenistan İlişkileri” başlıklı bir bildiri sunmuştur. Türkiye-Ermenistan arasındaki sorunların temelinde ilk başlarda Ermenistan’ın Türkiye’nin toprak bütünlüğünü tanımaması ve soykırım iddialarının yer aldığını ancak zamanla iki ülke arasındaki sorunlara Karabağ

meselesinin de eklendiğini ve Türkiye'nin bunun üzerine Ermenistan'la olan sınırlarını kapattığını belirtmiştir.

İki ülke arasındaki ilişkilerin Ermenistan yönetiminin değişimi ile de birtakım değişimler geçirdiğine değinen sayın Lütem, Ter Petrosyan ve Koçaryan dönemlerinde iki ülke arasında neden bir uzlaşmanın yaşanmadığına da açıklık getirmiştir. Sarkisyan döneminde ise Ter- Petrosyan ve Koçaryan döneminden farklı olarak iki ülke arasında yoğun müzakerelerin yaşandığına dikkat çeken sayın Lütem, görüşmelerden olumlu bir sonuç alınabilmesi için Türkiye ve Azerbaycan kadar Ermenistan'ın da üstüne düşen görevleri yerine getirmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Panelde Emekli Büyükelçi sayın Şükrü Elekdağ da, “Günümüzde Ermeni Açılımı ve Çözümü” başlıklı bir bildiri sunarak Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Erivan ziyareti ile iki ülke arasındaki sorunların nasıl çözümlenebileceği hususları üzerinde durmuştur. Sorunun çözümü noktasında meselenin günümüzde artık tarihsel, hukuksal, siyasal kamu oyu oluşturulması boyutlarının da oluştuğuna dikkat çeken sayın Elekdağ, konunun artık bir uluslar arası ilişkiler sorunu niteliği aldığına vurgu yapmıştır. Dolayısıyla sorunun çözümü konusunda da Türkiye'nin bu dört boyutu göz ardı etmeden hareket etmesi gerektiği ve uzun vadeli bir stratejik plan geliştirmesi gerektiğine değinmiştir.

Son konuşmacı Prof. Dr. Muhiddin Özdirim ise Türkiye'de Ermeni meselesiyle ilgili söylenenlerin büyük bir kısmının I. Dünya Savaşı'yla sınırlı olduğuna işaret ederek, Atatürk döneminde sorunun çözümü için atılan adımların çoğu zaman göz ardı edildiğini belirtmiştir. Sayın Özdirim ayrıca Amerikan Kongresi'nin nasıl Milli Mücadele yıllarında General Harbord'a Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan kurma görevi verdiğini ve yine söz konusu dönemde Atatürk'ün General Harbord'la yaptığı görüşmenin detaylarını ön plana çıkaran bir konuşma yapmıştır.

Kitapta ayrıca dinleyicilerin konuşmacılara yöneltmiş olduğu “Soru-Cevap” bölümünün yanı sıra Prof. Dr. Cafer Tayyar Sadıklar'ın konu ile ilgili makaleleri ile Ermeniler tarafından katledilen devlet adamları ve diplomatlar hakkında genel bilgilerin yer aldığı bir bölümün yanı sıra tüm konuşmacıların konuşmalarının yer aldığı bir de DVD bulunmaktadır.

EN SON ÇIKAN KİTAPLAR

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

TRT 6 Kanal Koordinatörlüğü
yildizdeveci@gmail.com

**The Armenian Question
Basic Knowledge And
Documentation**

Yay. Haz. Ömer Engin LÜTEM
İngilizce
454 Sayfa
Terazi Yayınları, Ankara, 2009
ISBN: 978 605 606 190 5

**Tarih Boyunca Türk ve
Ermeni İlişkileri**

Yay. Haz. Türk-Japon Vakfı
Türkçe
204 Sayfa
Türk-Japon Vakfı Yayınları,
Ankara, 2009

**Ortak Acı 1915 Türkler ve
Ermeniler / Dvd'li**

Taha AKYOL
Türkçe
256 Sayfa
Doğan Kitap Yayınları, 2009
ISBN: 9786051111308

**Osmanlı Siyasal ve Sosyal
Hayatında Ermeniler**

İbrahim ERDAL,
Ahmet KARAÇAVUŞ
Türkçe
355 Sayfa
IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, 2009
ISBN: 978 975 255 251 7

**Rus ve Ermeni Kaynakları
Işığında Ermeni Sorununun
Ortaya Çıkış Süreci 1678-1914**

Seyit SERTÇELİK
Türkçe
374 Sayfa
TBMM Yayınları, Ankara, 2009
ISBN: 978 975 622 647 6

Türkçe Adlar ve Soyadlar Sözlüğü

M. Türker ACAROĞLU
Türkçe
288 Sayfa
IQ Kültür Sanat Yayınları,
İstanbul, 2009
ISBN: 975 255 249 8

**Son Sultanların İstanbulu'nda
Siyaset Modernleşme-Yabancı
Okullar**

Mary Mills PATRICK
Çev: Ayşe AKSU
Türkçe
348 Sayfa
Dergah Yayınları, İstanbul, 2009
ISBN: 978 975 995 164 1

Soykırım Tacirleri ve Gerçekler

Şükrü Server AYA
Türkçe
496 Sayfa
Derin Yayınları, İstanbul, 2009
ISBN: 978 994 425 035 1

**Rus Kafkas Ordusu Kurmay Başkanı
Tuğgeneral L. M. Bolhovitinov 11
Aralık 1915 Tarihli Resmi Ermeni
Raporu**

Mehmet PERİNÇEK
Türkçe
134 Sayfa
Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 2009
ISBN: 978 605 111 1155

**Geçmişten Günümüze Ermeni
Komiteleri ve Ermeni Terörü**

Ercan KARAKOÇ
Türkçe
624 Sayfa
IQ Kültür Sanat Yayıncılık,
İstanbul, 2009
ISBN: 978 975 255 2449

Türk-Ermeni İlişkileri

Ahmet GÜREL
Türkçe
402 Sayfa
Şenocak Kültür Yayınları, İzmir, 2009
ISBN: 978 605 602 8458

Hrant'ın Katil(ler)i

Temel DEMİRER
Türkçe
336 Sayfa
Peri Yayınları, İstanbul, 2009
ISBN: 978 975 901 096 6

Ermenistan'da Bir Türkiyeli

Bercuhi BERBERYAN
184 Sayfa
Türkçe
Metis Yayınları, İstanbul, 2009
ISBN: 978 975 342 712 8

**Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler
Cilt 1, 2, 3, 4**

Yay. Haz. Prof. Dr. Metin HÜLAGÜ
Doç. Dr. Şakir BATMAZ
Yrd. Doç. Dr. Gülbadi ALAN
Cilt 1: 500 Sayfa
Cilt 2: 490 Sayfa
Cilt 3: 503 Sayfa
Cilt 4: 469 Sayfa
Türkçe
Erciyes Üniversitesi Yayınları,
Kayseri, 2009
ISBN: Cilt 1: 978 9944 0664 26
Cilt 2: 978 9944 0664 33
Cilt 3: 978 9944 0664 40
Cilt 4: 978 9944 0664 51

Ermeniler Zamanı Unutma!

Haluk KIRCI
191 Sayfa
Türkçe
Buhara Yayınevi, İstanbul, 2009
ISBN: 605 895 520 2

**Osmanlı Belgelerinde Ermeni
İşyanları (1876-1915) I-II-III-IV**

457 Sayfa
Türkçe
Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel
Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2009

**Osmanlı İmparatorluğu'nda
Ermenilere Yapılan Muamele 1915 -
1916: Vikont Bryce'nin Fallodon
Vikontu Grey'e Sunduğu Belgeler**

Haz. Ara SAFİYAN
626 Sayfa
Türkçe
Gomidas Enstitüsü Yayınları,
Londra, 2009
ISBN: 9781903656877

GÜNCEL BELGELER

**BELGE 1: BİR GRUP EMEKLİ TÜRK BÜYÜKELÇİ'DEN
AMERİKAN TEMSİLCİLER MECLİSİ SÖZCÜSÜ
SAYIN NANCY PELOSİ'YE MEKTUP**

BELGE 2: ABD BAŞKANI'NIN 4 NİSAN 2009 MESAJI

**BELGE 3: BAŞBAKAN RECEP TAYYİP ERDOĞAN'IN
12-13 MAYIS 2009 TARİHLERİNDE
AZERBAYCAN'A YAPTIĞI ZİYARET SIRASINDA
YAYIMLANAN ORTAK BİLDİRİ**

BELGE 4: MAVİ KİTAP İLE İLGİLİ BASIN TOPLANTISI

BELGE 1

BİR GRUP EMEKLİ TÜRK BÜYÜKELÇİ'DEN AMERİKAN TEMSİLCİLER MECLİSİ SÖZCÜSÜ SAYIN NANCY PELOSİ'YE MEKTUP

Amerikan-Ermeni toplumları içerisindeki radikal gruplar Amerikan Kongresi'nden sözde "Ermeni Soykırımı"nın tanınmasını öngören bir tasarının kabulünü talep ettikleri yıllık kampanyalarını tekrar başlatmışlardır.

Biz, dostları ve meslektaşları Ermeni teröristler tarafından hunharca katledilmiş olan, bir Grup Emekli Türk Büyükelçi olarak, sahte ve savunulması mümkün olmayan önermeler üzerine kurulu bu tür siyasi inisiyatiflere kategorik olarak karşı çıkmaktayız.

Taslak önerge metninde öne sürülen iddialar hatalı, temelsiz ve taraflı savlar olmaktan öteye geçememektedir. Önerge kabul edildiği takdirde bu durum, tekyanlılığın anıtsal bir sembolü ve atalarının işlemedikleri iğrenç bir suç sebebiyle Türk halkının haysiyetine yapılan bir hakaret olacaktır. Önerge taslağının, aynı tarihte Türk halkının yaşadığı kayıplar ve acılar konusunda suskun kalmış olması ise bir başka müessif konudur.

Karar taslağının 2. bölümünde bulunan "BULGULAR" başlıklı kısımda, bizlerin Kongre'de uygun şartlar sağlandığında memnuniyetle yapmaya hazır olduğumuz detaylı delillerle çürütme ve reddetme çağrısında bulunmaktadır. Bu noktada, son derece önemli gördüğümüz birkaç noktaya dikkatinizi çekmek istiyoruz:

- "Birinci Dünya Savaşı Sonrası Türk Hükümeti" halkını temsil eden meşru bir hükümet değil, İngiliz Birlikleri boyunduruğu altındaki Osmanlı Hükümeti'nin kalıntısıdır. Bu hükümetin, o dönemde işgal altında bulunan İstanbul dışında hiçbir otoritesi yoktu. 1919 yılında bu hükümet tarafından oluşturulan sözde "Divan-ı Harpler" işgal güçlerinin maşası olmaktan öteye geçememişlerdir. Sanıkların savunmalarını dahi

dinlemeye gerek duymayan bu mahkemelerin Hâkimleri “Genç Türkler”in siyasi muhalifleri tarafından atanmışlardı. İngiliz avukatlar dahi bu mahkemeleri gülünç bulmuş, İngiliz ve Osmanlı Hükümetlerinin güvenilirliğine karşı bir saldırı olarak görmüşlerdir.

- Uluslararası hukuka göre, soykırım suçu parlamento alt komiteleri veya diğer siyasi kurumlar tarafından değil, yalnızca yetkili ve tarafsız mahkemelerce tayin edilebilmektedir.
- Amerikan arşivlerindeki (Ermeni kaynaklarına dayanan misyonerlerden elde edilen) belgeler, 1920 yılında İngiliz Başsavcısı tarafından, adli kovuşturma için uygunsuz “şahsi izlenim ve görüşler” olarak nitelenmiştir. Söz konusu dönemde İngilizler, Türkiye’de istedikleri belgeye ulaşabilme imkânına sahiptiler.
- Amerikan Büyükelçisi Morgenthau Doğu Anadolu’yu hiçbir zaman ziyaret etmemiştir. Kendi “Tarih”ini yazarken, iki Ermeni yardımcı-çevirmeninin beyanatlarına bağlı kalmıştır. Morgenthau’nun, Amerika Birleşik Devletleri’ni Osmanlı devletine karşı savaş ilan etmesi konusunda ikna etme çabaları olduğu kadar, şahsi siyasi hedefleri olduğu da iyi bilinmektedir. Morgenthau’nun iddiaları, aralarında Amiral Bristol’ün de olduğu sonraki Amerikan Büyükelçileri ve Amerikan Gözlem Misyonu ile çelişmektedir. Yüzbaşı Emory Niles ve Bay Arthur Sutherlands’ın işgal kuvvetleri ile müşterek hareket eden Ermeni çeteleri ve gönüllülerinin yaptığı mezalimleri konu alan raporları, tahrip edilmiş dahi olsa Amerikan arşivlerinde görülebilmektedir. (U.S. 867.00/1005).
- Yokluklarında yargılanan ve adları belirtilen üç Bakan, Ermenilerin “katledilmesi” ile ilgili olarak değil, devleti Almanya’nın yanında Birinci Dünya Savaşı’na sürüklemekle suçlanmışlardır. Bunlardan iki tanesi, o dönemde henüz doğmamış olan 31 masum diplomata yapıldığı gibi Ermeni teröristlerce alçakça öldürülmüştür. İngiliz Hükümeti tarafından tutuklanmış ve Malta adasına götürülmüş olan Osmanlı Parlamentosu’nun tüm üyeleri ve yüksek düzeydeki memurları, yargılandıkları savaş suçlarından “yeterli delil olmayışı” sebebiyle beraat etmiş ve salıverilmişlerdir.
- Şu kesinliğe kavuşmuştur ki Hitler’in söylediği varsayılan sözler bir gazeteci tarafından uydurulmuştur ve herhangi bir arşivde kayıtlı değildir.
- Bay Lemkin’in kişisel duruşu veya değerleri, soykırım suçunun işlenip işlenmediğine yalnızca buna yetkili mahkemelerce karar verilebileceğine dair uluslararası hukuk prensibini değiştirmeyecektir.

- Ne Birleşmiş Milletler ne de Soykırım Sözleşmesi, önerge taslağında söz edildiği gibi herhangi bir “Ermeni Soykırımı”nı tanımış veya bundan söz etmiştir. Özel Birleşmiş Milletler Çalışma Grubu, yukarıda bahsedilen iddiaları içeren “Whitaker Raporu”nu, tarihsel yargılara varmanın Grup’un yetkisi dâhilinde olmadığı gerekçesiyle kabul etmemiştir.
- Tarihsel gerçekler göz önüne alındığında, “20. yüzyılın ilk soykırımı” şeklindeki tabirlerin Türk ulusuna karşı düşüncesiz, ahlaki açıdan adaletsiz ve etik olarak yanlış iddialar olduğu görülecektir. Yalnızca Balkanlar’da, 19. ve 20. yüzyıllar etnik temizlik, katliamlar, hastalık ve açlığa maruz kalınması sonucunda milyonlarca Türk ve Müslüman’ın ölümüne tanıklık etmiştir. Bu insanlardan yalnızca küçük bir kısmı acınacak halde Türkiye’ye ulaşmayı başaramamıştır. Onlara herhangi bir misyoner veya yardım kuruluşu yardım etmemiştir; acıları Batı’da hemen hemen hiç söz konusu olmamış, tarihin unutulmuş oğulları ve kızları olarak kalmışlardır.

Ermeni nüfusunun Rus, Fransız ve İngiliz işgal kuvvetleri ile gizli anlaşma ve işbirliği yapmış olması ve sivil halka yönelik imha ve katliamları, yalnızca resmi Osmanlı kayıtlarının değil aynı zamanda birçok Amerikan, İngiliz ve Rus kaynağının da tanıklık ettiği bir gerçektir. Bakan R. Lansing’in Başkan Wilson’a yönelik şu sözleri tek taraflıdır: “Ermenilerin devlete ihanetleri tehcirin bir sonucudur.” Resmi kayıtlar kendilerini “Osmanlı Devleti’ne karşı savaşta Müttefikler tarafında fiili olarak savaşmış Ermenilerin temsilcisi” olarak tanıtan bir Ermeni Delegasyonu’nun Barış Konferansı’na katılmak için başvurduklarını göstermektedir. 28 Şubat 1919 tarihinde Konferans’a sundukları memorandum, aşırı toprak talepleri ile birlikte “ihanetlerini” de teyit etmektedir. Bakan Lansing’in de itiraf ettiği gibi, Doğu Anadolu bölgesinde Ermeni nüfusun yer değiştirilmesi gerçek güvenlik kaygılarından kaynaklanmaktadır.

Ancak, savaş zamanında, tehcir (relocation?!) sürecinin olması gerektiği gibi yönetilmediği gerçeği göz önüne alınmaktadır. Tehcir boyunca, (özellikle Ermenilerce topraklarından sürülerek Anadolu’ya sığınmış olanlar) hastalık, çete ve aşiret saldırıları sebebiyle mazeretsiz ölümler ve acıya tanık olunmuştur; ancak aynı trajik kader Türk ve Müslüman nüfus tarafından da paylaşılmıştır. Aynı savaşta bu insanlardan 2,5 milyonu hayatını kaybetmiştir; bazı kaynaklara göre 518,000 Türk ve Yahudi, Ermeni paramiliter birlikleri ve çetelerce katledilmiştir. Ayaklanmaları, Osmanlı ordusuna karşı çarpışmayı, yüzlerce binlerce masum sivilin öldürülmesi ile köy ve toplulukların tümüyle ortadan kaldırılmasından sorumlu olan örgütler, tam da bu örgütlerdir. Amaçları, hiçbir zaman nüfusun çoğunluğunu oluşturmadıkları bölgelerde gelecekte kurulması muhtemel bir Ermeni devleti için etnik olarak temizlenmiş topraklar hazırlamaktır. Bu grupların Çarlık Rusya’sı ve Fransa tarafından silahlandırılmış ve örgütlenmiş olduğuna,

misyoner örgütlerden finansal yardım aldıklarına dair kapsamlı dokümantasyon bulunmaktadır.

Savaşlar ve ulusal buhranlarda nüfusların yer değiştirilmesinin yalnızca Osmanlı Devleti tarafından başvurulmuş bir önlem olmadığı herkesçe bilinen bir gerçektir. Yunan ve Türk nüfuslarının mübadelesi, Lozan Barış Konferansı'nda kabul edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında, tedbir açısından Birleşik Devletler 300,000 Japon kökenli vatandaşını, yer kürenin diğer ucunda binlerce kilometre ötede bulunan bir düşmanla işbirliği yapabileceklerinden korkularak, zor koşullarda görev yapmak üzere yıllarca silah altına almıştır. Amerikan mahkemeleri daha sonra bu önlemi meşru olarak tanımıştır. Savaşın sonunda, Merkez Avrupa'nın 6 milyon Alman sakini, Postdam ve Yalta Konferans'larında alınan bir karar ile Almanya'ya gönderilmişlerdir. Müttefik devletlerin yetersiz organizasyon, lojistik ve muzaffer Müttefik ülke orduları tarafından yeterli korunma sağlanmaması, 1.000.000 Alman'ın ölümünün temel sebepleridir. Eğer beş ayrı cephede savaşan Osmanlı orduları, yeri değiştirilen gruplara yeterli koruma sağlayamamış veya doğal sebepler ve hastalıklar yüzünden yaşanan kayıpları engelleyememiş ise, bu, o grupların yok edilmesi niyetinden değil, savaş koşulları altında gerekli araç ve kaynakların yetersizliğinden kaynaklanmaktadır.

Aslında, savaştan hemen sonra, Müttefik hükümetleri Osmanlı Hükümeti'nin Ermeni tebaayı yok etme niyetlerine dair kanıt oluşturan tek bir belge dahi ortaya koyamamışlardır. Ancak, tam tersini teyit eden fazlasıyla belge bulunmaktadır. Osmanlı İçişleri Bakanlığı bu insanların korunması hususunda kesin emirler vermiş, seyirlerini yakından takip etmiş, görevlerini yerine getiremeyen veya savaş bütçesinden yüksek meblağda kaynakları kendi hesaplarına geçiren memurlarını cezalandırmıştır. Bizler, kendi tebaasını ortadan kaldırmak isteyip de aynı zamanda onların dışarıdan insani yardım almasına izin veren bir hükümetin başka bir örneğinin daha olabileceğinin farkında değiliz. Amerikan misyonerlerinin faaliyetlerinin devam etmesine ve yerleri değiştirilmiş Ermenilere yardım dağıtılmasına hiçbir engelleme olmadan izin vererek, hem Osmanlı hem de milli hükümetler böyle bir niyetleri olmadığını açıkça göstermişlerdir. Üstelik bu gerçeği teyit eder biçimde, Senato ve Temsilciler Meclisi'nin 22 Mayıs 1922'deki birleşik oturumunda kabul edilen "Yakın Doğu Yardım" Fonu 192 numaralı raporu, yardım edilen (açıkça hayatta olan) kişilerin sayısı ve göç hareketleri konusunda paha biçilmez bilgiler vermekte, böylece yer değiştirmenin kurbanları konusunda abartılmış rakamlara ilişkin iddiaları da çürütmektedir.

Eğer devlet savaş koşulları altında yer değiştirilen nüfusun korunması amacıyla mümkün olan tüm önlemleri aldıysa bu nasıl bir soykırım olarak nitelendirilebilir?

1,5 milyon Ermeni'nin hayatını kaybettiğine dair kötü niyetli abartmanın hiçbir gerçek temeli bulunmamaktadır. Osmanlı nüfus verilerine göre, Türkiye'de o dönemdeki toplam Ermeni nüfusu satışı 1.294.000'dir. Bunların 900.000'inin tehcirin uygulandığı Doğu Anadolu bölgesinde yaşadığı hesap edilmiştir; meaning their transfer and resettlement within the territory of the same state. Osmanlı belgeleri ayrıca yerleri değiştirilen nüfusun 220,000 kadarının daha sonra evlerine geri döndüğünü göstermektedir. Yalnızca Amerikan belgelerine güvenilirse, Halep'teki Amerikan Konsolosu'nun hükümetini kendi bölgesine 500.000 Ermeni'nin güvenle varışı ve yerleştirilmesine dair bilgilendirmesi, Anadolu'daki tüm Ermeni nüfusundan daha fazla olarak gösterilen bir ölüm oranına dair abartılı tahminler ile de çelişmektedir. Birçok Batılı hükümetin kayıtlarında yüksek sayılarda Ermeni göçmen ve mülteci rapor edilmiştir. Rus kayırları ve 192 numaralı "Yakın Doğu Yardım" raporu 350.000'den az Ermeni'nin geri çekilen Rus kuvvetlerini izlediğini veya savaş sonrasında ülkelerinde dönmek yerine ülke dışında göç ettiklerini göstermektedir. Karar tasarısında Amerikalı aileler tarafından evlat edinildiği söz edilen 132.000 çocuk da bu verilere eklenmelidir. Nüfus bilimciler tarafından yapılan basit bir hesaplama yukarıda bahsedilen verilerin hayali abartılışını kanıtlamaya yeterli olacaktır: eğer günümüzde küresel Ermeni nüfusunun, yer değiştirmeden kurtulan bu kadar az sayıda Ermeni'nin soyundan geldiği varsayılırsa, bu dünya üzerinde insanlık tarihinde hiç görülmemiş bir nüfus patlaması yaşandığı anlamına gelmektedir. Aynı nüfus artış hızı ile günümüz Türkiye'sinin nüfusu, bugünkü 72 milyonluk nüfus yerine, Amerika Birleşik Devletleri'nin nüfusuna neredeyse eşit bir şekilde üç yüz milyona yükselmiş olacaktır.

Seçkin bilim adamları (Türk, Amerikan ve diğerleri) bu mübalağaları (daha sonra İngiliz tarihçi Arnold Toynbee'nin de doğruladığı gibi) savaş propagandasının veya etnik ve dini eğilimin kalıntıları olarak yalanlamaktadır. Benzer taraflı tutum, Türk-Müslüman ölümlerine hiçbir atıfta bulunmuyor olmasını da açıklamaktadır.

Tabii ki, insan kaybı sayısı önemlidir. Ancak, bu talihsiz olayları "soykırım" olarak niteleyebilmek için, sayılar değil, bir halkı belirli bir şekilde ortadan kaldırma niyetinin aksi kanıtlanamaz şekilde ortaya koyulabilmesi gerekmektedir. Aynı savaşın sonunda, tüm resmi kayıtlar ve arşivlerin tasarrufunu elinde bulduran Müttefik hükümetleri bu tür bir niyet ortaya koyan herhangi bir geçerli belge veya kanıt ortaya koyamamışlardır. Sonuçta, Malta'da savaş suçlarından yargılanmak üzere tutuklu bulunan veya alıkonulan tüm bakanlar ve milletvekillerini serbest bırakmışlardır.

Ulusumuzun Cumhuriyetçi yeni nesilleri olarak, tarihimizin hazin sayfalarını yeniden karıştırmaktan hoşnut olmayabiliriz. Yine de bu, gerçekle yüzleşmeye hazır olmadığımız anlamına gelmemektedir. Kolonileşme sürecinde diğer

milletlerin tarihte çektiği insan acılarını da ikrar etmekteyiz. Buna rağmen, bu tarihsel olayların intikam uğruna, sığ siyasi ve başka çıkarlar elde etmek için çarpıtılmış bir şekilde kullanılmasına da itiraz ediyoruz. Ülkemizde, diğer bazı ülkelerde olduğu gibi 1915 olaylarının bir yorumu konusunda lehte veya aleyhte konuşmak kanun ile yasaklanmamıştır. Türk hükümeti resmi olarak, ayaklanmaları başlatan Ermeni örgütleri de dâhil olmak üzere tüm devlet arşivlerinin araştırılması amacıyla Türk ve Ermeni bilim adamlarından oluşan bir komisyonun kurulmasını önermişlerdir. Şimdiye kadar ortak ve tarafsız araştırmalar yapılmasının reddedilmiş olması, soykırım suçlamaları temelinde iyi niyet bulunmadığının çürütülemez bir kanıtını oluşturmaktadır. İşte bu sebeple, tarihi ile yüzleşmekten korkanların bizler değil objektif araştırmaya karşı çıkanlar olduğu sonucuna varmaktayız. Bizler sabırlı bir şekilde olumlu bir cevap almak için bekleyeceğiz, çünkü Türk ve Ermeni uluslarının uzlaşması ancak diyalog kurulması yolu ile mümkün olacaktır.

Umuyoruz ki Kongre'nin Muteber üyeleri, bu tür sorunlu suçlamaların parlamento veya diğer siyasi kararlar yolu ile kanuni irade şeklinde resmileşmesinin risklerinin farkındadır. Tarihi, siyasi alan içerisine dâhil etmeye çalışmanın bu tasarının konusu ötesinde çok ciddi sonuçları olacaktır. "Soykırım" 1948 Birleşmiş Milletler Sözleşmesi ile tanımlanmış hukuki bir terimdir; yalnızca tarafsız ve kanun yolu ile yetkili bir mahkeme tarafından işlendiği doğrulanabilir ve bu meyanda bir iddianame ortaya çıkarılabilir. Bizler, kendisi de bir hukuki kurum olan Birleşik Devletler Kongresi'nin kendi kendisini atamış bir mahkeme gibi hareket etmekten kaçınacağını umut ediyoruz.

İnanıyoruz ki 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarındaki olaylara ilişkin herhangi bir mütalaanın nihai amacı Türkler ve Ermeniler arasında barışın ve karşılıklı anlayışın teşvik edilmesi olmalıdır. Bu iki halk on yüzyıl boyunca kardeşlik ve dostluk içerisinde beraber yaşamıştır. Bu sebeple şunu sormalıyız: Kongre'nin böyle bir Tasarıyı kabul etmesi halinde, "Ermeni Soykırımı" endüstrisinin kendi çıkarlarının ötesinde, başka ne gibi bir kazanç elde edilecektir? Bu tasarının kabulü, hâlihazırda ilerleme kaydedilen Türkiye ve Ermenistan arasındaki hassas ilişkilerin normalleşmesi sürecine veya söz konusu sorunun çözümüne katkıda mı bulunacaktır? Ermenistan'ın ya da Birleşik Devletlerin çıkarlarına hizmet mi edecektir? Sonuç olarak, eskisinden daha az öneme sahip olmayan Türk-Amerikan ilişkileri üzerinde nasıl bir etkisi olacaktır?

Ermenistan Cumhuriyeti veya başka yerlerdeki kişiler, bu suçlamaları siyasi açıdan, hatta Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarının beşte birini işgal altında tuttıkları ve bir milyondan fazla insanın kendi topraklarından sürülmüş olduğu gerçeğinin üzerini örtmek açısından faydalı görebilirler. Yakın tarih dahi bu tür ilüzyonların yalnızca adaletsizlik duygularını körüklediğini ve yeni çatışmalar ile

düşmanlıklara yol açtığını göstermektedir. Mağdur edilen veya kırılan insanlar, saldırganlar ve suçlular ile işbirliği yapılmasını meşru bir şekilde ahlak dışı sayacaklardır. Azerbaycan'ı kardeş ulus olarak gören Türk halkının duyguları da bundan farklı olamaz.

İlişkilerin hukuki olarak bağlayıcı ikili veya çok-taraflı anlaşmalar temelinde geliştirilmesi amacıyla yardım eli uzatan Türkiye, Ermenistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülkelerden (modern tarihte ikinci defa) birisidir. Günümüzde ikili ilişkilerde yaşanan yetersizlikten, Diaspora örgütleri tarafından desteklenen ve Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesinin süresiz biçimde ertelenmesinin ortaya çıkaracağı zararlı sonuçları önemsemeyen radikaller sorumludur. Bu unsurlar Ermeni devletinin akıl, itidal ve uzlaşma yolundan gitmesini engellemektedir. Hiçbir makul gözlemci, denize kıyası olmayan ve sınırlı kaynaklara sahip, Rusya Federasyonu'nun ileri askeri üssü konumuna indirgenmiş bir Ermenistan'ın Kafkasya'da bölgesel işbirliğinden elde edeceği kazancı göz ardı edemez. Yoksullukla mücadele eden Ermeni halkının gerçek çıkarlarına verilebilecek zarar aşikardır.

Öyleyse Kongre'nin Muteber üyeleri, kabul edilmesi halinde bu önerenin, yukarıda bahsedilen konularda ortak anlayış ve çözüm arayışında olan Türk ve Ermeni hükümetleri arasına şüphesiz yeni engeller çıkaracağı gerçeğini göz önüne almalıdırlar.

Bu önerenin kabul edilmesi Türk-Amerikan ilişkilerini de etkileyecek ciddi olumsuzluklara yol açacaktır. Eğer Kongre, etnik Ermeni aktivistlerin dile getirdiği iddialar dışındaki görüşleri göz önüne almak için en küçük bir çaba dahi göstermekte başarısız olursa, nasıl olur da Türk halkı, eski mütefikinin en yüksek siyasi otoritesi tarafından kendilerine yapılan haksızlığı görmezden gelebilir? Yerel siyasi çıkarlar doğrultusunda hareket etmek bazı hükümetler ve siyasi kurumlara çekici gelebilir; ancak, inanıyoruz ki bu tür motivasyonlar, eylemlerinin uluslararası ahlaki, hukuki, stratejik ve siyasi açıdan çok daha fazla önem taşıyan sonuçlarına dair sorumluluklarını gölgelemeyecektir. Münferit Ermeni iddialarına gelince, Türk halkı, dost ve düşmanlarının eylem ve politikalarını, Türk halkının görüş ve argümanları konusunda ne tür bir duruş sergiledikleri temelinde değerlendirecektir. Adaletsizlik ve ayrımcılığı provoke eden tutumlar yalnızca radikal ideolojilere hizmet edecektir.

Kongre'nin bu önergeyi kabul etmesi halinde yapılan haksızlığa Türk halkının müsamaha göstermesi veya bunu unutmaması mümkün değildir. Böyle bir gelişme, ancak halklarının desteği ile tekrar gelişmesi muhtemel olan Türk-Amerikan ilişkileri üzerinde zayıflatıcı etkiye sahip olacaktır. Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında enerji, terörizme karşı ortak mücadele ve diğer ulus-ötesi

sorunlar konusunda Ortadoğu, Kafkaslar, Balkanlar, Afganistan ve Irak'ta, olası işbirliği seçeneklerinin de zarar görmesi muhtemeldir. Birleşik Devletler Başkanı Barack Obama'nın planlanmış Türkiye ziyareti ile halihazırda gösterilmiş olan iyiniyet kaybolabilecektir.

Dünyanın uzak köşelerinde ortak düşmanlara karşı yan yana çarpışmış olan iki müttefik ülke arasındaki ilişkilerde bu tür olumsuz gelişmelerin yaşanmasından kesinlikle hoşnutluk duymayacağız. Amerikan Kongresi'nin Muteber üyelerinden adil olmalarını ve tarihin çarpıtılması temeline dayalı bu önergeyi reddetmelerini rica ediyoruz. Ancak adalet, doğruluk ve gerçek yolu ile Türk-Amerikan dostluğu ve işbirliği daimi kalabilecek, Ermeni ulusunun gerçek çıkarları korunabilecektir.

BELGE 2

ABD BAŞKANI'NIN 4 NİSAN 2009 MESAJI*

94 yıl önce, 20. yüzyılın büyük mezalimlerinden biri başladı. Her yıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun son günlerinde katledilen veya ölümlerine yürüyen 1,5 milyon Ermeni'yi anıyoruz. Medz Yehgern (Büyük Felaket) Ermeni milletinin kalbinde olduğu gibi, bizim zihnimizde de varlığını korumalıdır.

Çözümlememiş tarih, ağır bir yük olabilir. 1915'in korkunç olayları bize insanın insana zulmünün karanlık yüzünü hatırlatmanın yanında, geçmişle hesaplaşma, etkin bir uzlaşma ümidini de beraberinde taşımaktadır. Ben 1915'te ne olmuş olduğuna dair şahsi fikrimi tutarlı bir şekilde ifade ettim ve bu tarih ile ilgili şahsi görüşümü muhafaza ediyorum. Ben gerçeklerin tamamen, açıkça ve adil bir şekilde kabul edilmesinden yanayım.

Bu amacı gerçekleştirmenin en iyi yolu, Ermeni ve Türklerin geçmişin gerçeklerini ilerleme çabalarının bir parçası olarak ele alınmalarıdır. Ben Ermeni ve Türklerin bu acılı geçmişe dürüstçe, açık ve yapıcı bir şekilde üstesinden gelmelerini destekliyorum. Bu amaçla, Ermeniler ve Türkler arasında, ayrıca Türkiye'nin kendi içinde, cesur ve önemli bir diyalog süreci gerçekleşmiştir. Ayrıca, Türkiye ve Ermenistan'ın ikili ilişkilerini normalleştirmeye yönelik çabalarını da güçlü şekilde destekliyorum. İsviçre'nin gözetiminde, her iki ülkenin hükümetleri bir çerçeve anlaşması ve yol haritası üzerinde uzlaşmaya vardılar. Bu süreci takdir ediyor ve anlaşmanın gereklerini gerçekleştirmelerini talep ediyorum.

Ermenistan ve Türkiye, birlikte barışçıl, verimli ve müreffeh bir ilişki kurabilirler. Türk ve Ermeni halkları, ortak tarihlerini kabullenir ve insanîyetin bütünlüğünü kavramaları halinde birlikte daha güçlü olurlar.

* Armenian National Institute Sitesinde yayımlanan metinden Türkçeye çevrilmiştir.
http://www.armenian-genocide.org/Affirmation.408/current_category.4/affirmation_detail.html

Hiçbir şey Medz Yeghern'de kaybedilmiş olanları geri getiremez. Fakat Ermenilerin son 94 yıl boyunca yaptıkları, Ermeni milletin yeteneğini, dinamizmini ve direncini yansıtmış; kendilerini yok etmeye çalışanlara en büyük cevap olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri, 1915'ten sonra göç eden Ermeni asıllı vatandaşların katılmasıyla daha zengin bir ülke haline gelmiştir. Bugün, onlarla ve Dünya'nın her yerindeki Ermenilerle dostluk, dayanışma ve derin saygı içerisinde bulunuyorum.

BELGE 3

BAŞBAKAN RECEP TAYYİP ERDOĞAN'IN 12-13 MAYIS 2009 TARİHLERİNDE AZERBAYCAN'A YAPTIĞI ZİYARET SIRASINDA YAYIMLANAN ORTAK BİLDİRİ*

Türkiye ve Azerbaycan aralarında tarihi derin dostluk ilişkileri ve stratejik ortaklık bulunan iki kardeş ülkedir.

Tarihte benzeri az görünen bu yakınlık, her iki ülkeye de güven ve mutluluk veren, iyi günde, kötü günde geçerli kalıcı bir nitelik arz etmektedir.

Türkiye ve Azerbaycan ilişkileri bölgenin kalkınması ve işbirliğine kavuşturulması bakımından büyük anlam ve önem taşımaktadır.

Türkiye ve Azerbaycan bölgesel ve küresel barış ve istikrara önemli katkı sağlamaktadır. İki ülke bölge barış ve istikrarını güçlendirmek amacıyla, çok yönlü ve uzun vadeli bir stratejik işbirliği geliştirmeyi taahhüt ederler. Bu işbirliği gerek ikili ilişkilerin pekiştirilmesi, gerek tüm bölgenin istikrar, güvenlik ve refahına katkı yapma imkanlarının geliştirilmesine temel teşkil edecektir.

Güney Kafkasya'da kalıcı barış ve istikrarın sağlanmasını engelleyen ana unsurlardan biri olan Ermenistan – Azerbaycan Dağlık Karabağ sorunun Azerbaycan Cumhuriyeti'nin egemenliği, toprak bütünlüğü ve uluslar arası alanda tanınmış sınırların dokunulmazlığı esasında zaman kaybedilmeksizin çözüme kavuşturulması zaruridir.

Uluslararası Hukuk ve BM Güvenlik Konseyi kararları hilafına Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarının Ermenistan Cumhuriyeti tarafından işgalinin sürdürülmesi kabul edilemez. Türkiye ve Azerbaycan'ın bölge ile ilgili ortak vizyonu çerçevesinde, Güney Kafkasya'da bütün bölgeyi kapsayan güven, saygı

* [http://www.mfa.gov.tr/sayin-basbakanimizin-12-13-mayis-2009-tarihlerinde-azerbaycan_a-yaptiklari-ziyaret-sir-
asinda-yayinlanan-ortak-bildiri.tr.mfa](http://www.mfa.gov.tr/sayin-basbakanimizin-12-13-mayis-2009-tarihlerinde-azerbaycan_a-yaptiklari-ziyaret-sir-
asinda-yayinlanan-ortak-bildiri.tr.mfa)

ve uluslararası hukuk ilkelerine dayalı ilişkilerin kurulması ve böylece bölgede barış, istikrar ve refahın sağlanması Ermenistan Cumhuriyeti'nin saldırganlığı neticesinde işgal edilmiş Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarındaki işgal sona erdirilmeden ve yerlerinden edilmiş kişiler bu topraklara geri dönmeden mümkün olmayacaktır. Tüm bölgeyi etkileyen Ermenistan – Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununun çözümünde ilerleme sağlanabilmesi için Türkiye ve Azerbaycan istişare halinde çalışmalarına ağırlık verecekler ve sorunun Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğü çerçevesinde siyasi bir çözüme kavuşması için gayret sarf edeceklerdir.

Türkiye ve Azerbaycan'ın stratejik ortaklığı bölgesel barış ve istikrarın tesisi, bölge halklarının refahı için ikili ve çok taraflı bazda ekonomik işbirliğine ivme kazandıracaktır.

Doğu – Batı Enerji Koridoru'nun stratejik önemi ve bu Koridorun bölge ülkelerinin sürdürülebilir ekonomik kalkınmasına katkısı bağlamında, Azerbaycan ile Türkiye'nin Avrupa enerji güvenliğinin sağlanmasında ve Hazar Bölgesi enerji kaynaklarının Avrupa'nın enerji talebinin karşılanmasında rolü artmaktadır.

BELGE 4

AVRASYA İNCELEMELERİ MERKEZİ Ermeni Araştırmaları Bölümü

MAVİ KİTAP BASIN TOPLANTISI

E. Büyükelçi Ömer Engin LÜTEM
AVİM Başkanı

30 Haziran 2009 – Saat 10.30
Büyükhanlı PARK HOTEL

MAVİ KİTAP NEDİR?

Mavi Kitap, 1916 yılında İngiliz Savaş Propaganda Bürosu tarafından 1915 Ermeni tehcirinde çok sayıda katliam yapıldığını kanıtlamak üzere yayımlanmış bir kitaptır. İçinde bu katliamlarla ilgili olduğu ileri sürülen 150 belge bulunmaktadır.

Kitabın editörü, o yıllarda genç bir kişi olup sonradan büyük üne kavuşan tarihçi Arnold Toynbee'dir. Toynbee savaştan sonra Mavi Kitap'ın propaganda amacıyla yayımlandığını kabul etmiştir.

MAVİ KİTABIN AMACI NEDİR?

Dört amaç saptanmıştır. Bunlar önem sırasına göre şunlardır:

- 1- İngiltere Birinci Dünya Savaşı'na Amerika Birleşik Devletleri'nin de katılması için baştan beri büyük çaba harcamıştır. Amerikan kamuoyu Anadolu'daki Hıristiyanlara karşı çok duyarlıydı. Nitekim Anadolu'da çok sayıda Amerikan misyoneri bulunmaktaydı. Ermenilerin katliamını ileri süren bir kitabın bu ülkenin savaşa girmesini kolaylaştıracağı düşünülmüştür.

- 2- İngiltere 1915 yılında Osmanlılar tarafından iki yerde yenilgiye uğratılmıştı. Bunlardan birincisi Çanakkale'dir. İkincisi Irak'ta İngiliz Ordusu'nun Kut-El Amara'da bozguna uğratılması ve generaller dâhil çok sayıda İngiliz'in esir alınmasıdır. Mavi Kitap, Osmanlıları kötölemek yoluyla İngiliz kamuoyunun moralini yükseltmeyi amaçlamıştır.
- 3- Zamanın İngiliz Başbakanı Lloyd George "Türkler Gitmelidir" (Turks Must Go) adını taşıyan ve Türklerin Anadolu'nun büyük bir kısmından çıkarılmasını öngören bir plan uygulamaya başlamıştı. Sonraları bu plan Sevr Antlaşması'yla sonuçlanmıştır. Mavi Kitap, Türkleri karalamakla bu plana hizmet etmiştir.
4. Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere ve Fransa'nın müttefiki olan Rusya, Polonya – Litvanya sınırında sivil Yahudileri katletmiş ve bu olay Amerika'da çok yankı uyandırmıştı. Mavi Kitap bu konuda Amerikan kamuoyunun dikkatini başka bir yöne çekmek işlevini görmüştür.

1916 YILINDA YAYIMLANMIŞ BİR KİTAP BUGÜN HALA NEDEN TARTIŞILMAKTADIR?

Mavi Kitap, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra unutulmuştur.

1950'li yıllarda Ermeni soykırımı iddiaları ortaya atılınca Mavi Kitap bu iddiaların kanıtı olarak takdim edilmeye başlanmıştır. Ancak kitaptaki 150 belgenin kaynağı gösterilmediğinden bu iddialar pek inandırıcı olmamıştır.

1990'lı yılların sonunda İngiliz Arşivleri'nde Mavi Kitap'la ilgili dosyanın aslı bulunmuş ve buradan belgelerin kimler tarafından yazıldığı ve haberlerin nereden alındığı açıklık kazanmıştır.

Londra'da Ermeni Gomidas Enstitüsü'nün Başkanlığını yapan Ara Sarafyan bu bilgileri de ekleyerek Mavi Kitap'ı 2000 ve 2005 yılında yeniden basmıştır. Artık kaynak gösterildiğine göre kitabın inandırıcı olacağı düşünülmüştür. Oysa aşağıda açıklayacağımız gibi bunun tamamen aksinin geçerli olduğu görülmüştür.

MAVİ KİTAP'TA YAYIMLANAN BELGELERİN DEĞERİ NEDİR?

Mavi Kitap'ta yer alan 150 belgenin hepsinin taraflı olduğu görülmektedir. Bunların büyük bir kısmı Anadolu'daki, çoğunluğu Amerikalı olan, Hristiyan misyonerlerin raporlarıdır ki öteden beri Ermenilerin koruyucusu rolünü benimseyen ve bazen onları Osmanlı'ya karşı kıskırtan misyonerlerin tarafsız

davranmaları beklenemez. Belgeler arasında Taşnak Partisi kaynaklı olan ve Ermeni Patrikhanesi'nden çıkanlar da vardır. Belgelerin yaklaşık 1/5'nin kaynağı belli değildir.

Dikkati çeken bir husus kaynakların büyük çoğunluğunun görgü tanıklığına dayanmadığı, aksine, Ermeniler tarafından anlatılanların gerçek imiş gibi kabul edilip aktarıldığıdır.

Diğer yandan belgelerin doğrulanması yapılmamıştır. Normal olarak belgelerde ileri sürülen olayların, başta Osmanlı Arşivleri olmak üzere diğer kaynaklardaki bilgilerle karşılaştırılması ondan sonra doğrulukları veya yanlışlıkları hakkında bir kanıya varılması gerekirdi.

TÜRKİYE'NİN TEPKİLERİ

Türkiye Büyük Millet Meclisi 13 Nisan 2005 tarihinde İngiltere Avam ve Lordlar Kamaralarına, parti farkı gözetilmeden tüm milletvekillerinin imzasını içeren bir mektup göndererek Mavi Kitap'ın propaganda niteliğine dikkat çekmiş ve kitapta yer alan bilgilerin geçersiz ve asılsız olduğunun ilân edilmesini istemiştir.

İngiliz Savaş Propaganda Bürosu, Mavi Kitap'tan önce yine Arnold Toynbee'nin editörlüğünde Almanya'nın Belçika'yı işgali ile ilgili olarak "Alman Vahşeti" başlığını taşıyan bir propaganda kitabı yayımlamıştı. Savaştan sonra, 1925 yılında Almanya'nın ısrarı üzerine İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Austin Cherbairlain bu kitabın asılsız bir savaş propaganda malzemesi olduğunu açıklamıştı. Bu olay bir emsal teşkil ettiğine göre, aradan çok zaman (80 yıl) geçmesine rağmen, Mavi Kitap için de böyle bir açıklama yapılması mümkündür.

İngiliz Avam ve Lordlar Kamaraları yaklaşık bir ay sonra T.B.M.M. adına zamanın Meclis Başkanı Bülent Arınç tarafından gönderilen mektuplara cevap vermişlerdir. Her iki mektupta da, Mavi Kitap'ta yer alan bilgilerin geçersiz ve asılsız olduğu ilan edilmemiş olmakla beraber, T.B.M.M. mektubunda ileri sürülen görüşlere karşı çıkılmamış ve hiçbir şekilde Mavi Kitap'ın savunması yapılmamıştır. Bundan Mavi Kitap'ın propaganda malzemesi olduğunun ve tarihi gerçekleri yansıtmadığının sükût yoluyla kabul edilmiş olduğu sonucu çıkarılabilir. Bu arada Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi de Sayın Arınç'a bir mektup göndererek, Parlamento'nun malı olan bir belge üzerinde Dışişleri Bakanı'nın bir yorum yapamayacağını belirttiikten sonra Mavi Kitap'ta yer alan raporların tekzip edilmediğini ileri sürmüştür. Bu husus doğru değildir; zira Amerikalı tarihçi Justin McCarthy kitaptaki belgelerin düzmeceliğini ortaya koymuştu.

Sonuç olarak İngiliz Parlamentosu (ve Hükümeti) Mavi Kitap'ta yer alan belgelerin sahteliğini ve asılsızlığını ilan etmemiş ancak bunların doğru ve geçerli olduğunu da ileri sürmemiştir.

Bu durum İngiliz Parlamentosu'ndaki Ermeni yanlılarını telaşlandırmıştır. Lord Avebury ve Ara Sarafyan 12 Ekim 2005 tarihinde, T.B.M.M.'nin mektubuna cevap olmak üzere, Mavi Kitap'ta yer alan belgelerin propaganda malzemesi olmadığını ileri süren bir metin hazırlayıp imzaya açmışlardır. Bu metin ancak 33 kişi tarafından imzalanmıştır. İngiltere Avam Kamarası'nın 646 Lortlar Kamarası'nın ise 750 üyesi olduğuna göre imzalayanlar %2,3 gibi çok düşük bir oranını oluşturmaktadır. Bu da her iki mecliste %97 gibi büyük bir çoğunluğun ya konuya ilgi göstermediğini ya da Mavi Kitap'taki belgelerin propaganda malzemesi olduğuna inandığını ortaya koymaktadır.

SON GELİŞMELER

Yukarıda adını andığımız Lord Avebury İngiltere'de sadece Ermenilerin değil PKK'nın da başlıca savunucusudur. Adı geçen ve Ara Sarafyan 26 Haziran 2009 tarihinde Ankara'da bir basın toplantısı düzenleyerek Mavi Kitap'ın Türkçe çevirisini tanıtmışlardır. Ara Sarafyan kitabın T.B.M.M.'de de dağıtılacağını söylemiş ve böylelikle bazı Türk milletvekillerinin Mavi Kitap hakkında fikirlerini gözden geçirmelerini ümit ettiğini belirtmiştir.

Bu arada Mavi Kitap'ın Türkçe çevirisinin 2005 yılında Pencere Yayınları tarafından yayımlandığını da belirtelim. Bu kitabın hemen hemen hiç dikkat çekmemesi üzerine bu kez, bir İngiliz Lordunun desteği ile gösterişli bir basın toplantısı düzenlenerek kitabın tekrar lanse edilmesine çalışıldığı görülmektedir.

YENİ STRATEJİ UYGULAMASI: “KALEYİ İÇTEN FETHETMEK”

Ermeni soykırım iddialarının Türkiye'de büyük tepkiyle karşılanması, Ermeni militanları ve yandaşlarını, yaklaşık 2005 yılından beri bu iddiaların ülkemizde kabul edilmesini sağlamak üzere yeni bir strateji uygulamaya yönelttiği görülmektedir.

“Kaleyi içten fethetmek” olarak özetlenebilecek bu strateji, Ermeni görüşlerinin Türkiye'de ve yabancı ülkelerde Türkler tarafından savunulmasının yapılmasına dayanmaktadır. Bu çerçevede liberal aydınlar olarak nitelendirilen bazı yazarlar soykırım iddialarının Türkiye'de kabul edilmesi için çaba göstermeye, az sayıda üniversite ve sivil toplum kuruluşları da Ermeni görüşlerini içeren toplantılar

düzenlemeye başlamışlardır. Ayrıca soykırım iddialarını savunan Ermeni veya Ermeni olmayan yazarların kitaplarının çevirileri Türkiye’de bazı yayınevleri tarafından yayımlanmıştır. Bunun en son örneği Mavi Kitap’tır.

TCK’nin 301. maddesinin değiştirilerek kapsamının daraltılmasından ve Ermeni soykırım iddialarının ileriye sürülmesinin suç olmaktan çıkarılmasından sonra bu faaliyetlerin arttığı gözlemlenmiştir.

Lord Avebury ve Sarafyan’ın Ankara’da düzenledikleri basın toplantısı “kaleyi içten fethetmek stratejisinden de ileri bir adımdır; zirai bu kez Ermeni yanlısı Türkler değil, şimdiye kadar hiç olmadığı şekilde, bir diaspora Ermenisinin bir başka yabancı ile birlikte Türkiye’de giriştiği bir propaganda faaliyeti söz konusudur.

Buna karşılık, 1915 olayları hakkındaki Türk görüşünü içeren kitap ve makalelerin yabancı ülkelerde yayımlanmasında bazı engeller vardır. Bunların başında bu görüşlerin bazı ülkelerde “soykırımı inkâr” olarak addedilip suç sayılması gelmektedir. Birçok ülkede ise Ermeni Diasporası’nın etkisi altında yayınevleri Türk görüşlerini savunan eserlerin yayımlamak istememektedirler.

YAYIN İLKELERİ

A. Genel Kurallar

1. Ermeni Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanacak yazılar;
 - Objektif ve orijinal olup araştırmaya dayanmalıdır.
 - Bilimsel metotlarla kaleme alınmış olmalıdır
2. Her hangi bir yazının yayımlanıp yayımlanmamasına yazı kurulu karar verir.
3. Yazı kurulunun onayından geçen çalışmalar hakemlere gönderilir ve sonuçlarına göre değerlendirme yapılır.
4. Çalışmalar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.
5. Yazılardaki fikir ve değerlendirmeler yazarlara aittir ve aksi belirtilmediği sürece Terazi Yayıncılık'ın görüşlerini yansıtmaz. Bütün hukuki sorumluluk yazara aittir.
6. Yayımlanmış yazıların telif hakları Terazi Yayıncılığa aittir.
7. Teslim edilen makalelerin dergi format ve kurallarına uygunluğunu sağlamak yazarların sorumluluğundadır.
8. Yazarlar yazılarında T.C. Başbakanlık, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenmiş olan yürürlükteki imlâ kılavuzunu (<http://www.tdk.gov.tr>) esas almak durumundadırlar.

B. Biçimsel Kurallar

1. Yazılar, Times New Roman yazı karakteriyle, 1,5 aralık ve 12 punto ile yazılmalıdır.
2. Başlıklar 14 punto ve koyu, büyük harf, ara başlıklar ise küçük harf 12 punto ve koyu olmalıdır.
3. Yazıların Microsoft Word yazılım programında kaydedilmiş olması gerekmektedir.
4. Yazılar asgari 5000 ve azami 10000 kelimeyle sınırlandırılmalıdır.
5. Yazılar, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış 200 kelimeyi aşmayan özet, İngilizce'ye tercüme edilmiş başlık ve Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelimeyle beraber gönderilmelidir.
6. Yazar adı, sağ köşeye, italik koyu, 12 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi belirtilmelidir.
7. Dipnot yazımında uyulacak kurallar ekte, "Dipnot Yazım Kuralları" başlığı altında, detaylı bir şekilde verilmekte olup; yazarların bu düzene (<http://www.eraren.org>) uymaları beklenmektedir.

DİPNOT YAZIM KURALLARI

A. KİTAP

- Kitap, Tek Yazar:

John Smith, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

- Kitap, İki Yazar:

John Smith ve Mary Jones, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazar:

John Smith, Mary Jones ve Graham Fuller, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazardan Fazla:

John Smith et al., *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Yazar Adı Olarak Bir Kurum Verilmiş İse:

Devlet Planlama Teşkilatı, *Yeni Strateji İle 3. Beş yıllık Kalkınma Planı*, Ankara: NEC., 1973, ss. 40-65.

- Çeviri Kitaplar:

J. M. Albertini, *Ekonomik Sistemler: Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm*, Çev. Cafer Unay, Bursa: Uludağ Üniversitesi yayını, 1990, s.7.

- Birden Fazla Baskı Yapan Kitaplar:

Sadun Aren, *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*, 9.b., Ankara: Ankara Savaş Yayınları, 1989, s.8.

- Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitaplar ve Makaleler:

Merriam-Websters Collegiate Dictionary, 10. Baskı, Springfield: Merriam-Webster, 1993, ss. 100-102.

- İkinci Kaynaktan Alıntı:

Ziya Kaya, *Kitap adı*, Ankara: Onur Yayınları, 1995, s. 24'den G. Fuller, "Eurasia in the World Politics", *Foreign Affairs*, Cilt 10, Sayı 3, Haziran 2000, s. 44.

- Birden Fazla Ciltten Oluşan Yayınlar

David Daiches, *A Critical History of English Literature*, 2.b., New York: Ronald, 1970, 2. Cilt, ss. 538- 539.

B. MAKALE

- Derleme Kitaplarda Makale

John Smith, "Makale Adı", Mary Jones, Der., *Kitap Adı*, New York: New York, Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Dergilerde Yazarı Belli Olan Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Dergilerde Yazarı Belli Olmayan Makale

"Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Günlük Gazetelerden Alınmış Makaleler

Jane Brody, "Turmoil Beneath the Calm", *New York Times*, 26 Haziran 1983, s. 3.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/abc/nbc>, ss. 100-101.

C. RAPOR

- Yazarı Belli Olan Rapor

Kemal Unat, *Raporun adı*, Washington, U.S. Government Printing Office, 1995, s. 8.

- Yazarı Belli Olmayan Rapor

Annual Report of the Board of Regents of the Smithsonian Institution for the Year Ending June 30, 1992, Washington, U.S. Government Printing Office, 1993, s. 28.

- Bir Kurum, Firma Ya Da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1990, s. 33.

D. ANSİKLOPEDİ MADDESİ

John Bergmann, "Relativity", The New Encyclopedia Britannica, Cilt. 10, Chicago: Encyclopedia Britannica, 1993, ss. 501- 508.

E. TEZLER

Yayımlanmamış Tezlerin başlıkları için *italic* kullanılmayacaktır.

K.E. Wrightson, "The Puritan Reformation of Manners, with Special Reference to the Countries of Lancashire and Essex 1640-1660", yayımlanmamış doktora tezi, Cambridge University, 1974, 2. Bölüm, s.36.

F. KİTAP, FİLM TELEVİZYON PROGRAMI VB. DEĞERLENDİRMELERİ/ ELEŞTİRİLER

John Smith, "Exposing the Self-Knowledge Myth", *Contemporary Psychology*, Cilt. 10, No. 7, Haziran, 2004, s. 12.

Jane Brody, "Heart Attacks: Turmoil Beneath the Calm", 60 Minutes, NBC, 26 Haziran 1983.

G. İNTERNET

- Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grouph/ikili/11.htm>

- Süreli Olmayan İnternet Yayınları (örn., Web sayfası, Raporlar)

John Smith, "Makale Adı", 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/basim/mdhn/htm>, s. 12.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı." *Dergi Adı*, Cilt. 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004. <http://www.internet.com/abc/nbc>. (31 Temmuz 2006).

- E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara Vb. Gönderilen Mesajlar

John Smith, "New Inventions in the Cyberworld of Toylandia", (Mesaj: 25), 23 Nisan 1999. <http://groups.earthlink.com/forum/messages/00025.html>. (31 Temmuz 2006)

H. KONFERANSLARDA SUNULAN TEBLİĞLER

John Smith, "Microcomputers and the Business Writing Classroom", *Midwest Regional Konferansı*, Milwaukee: Association for Business Communication, 18 Nisan 1998, s. 14

I. BROŞÜR

The Great Falls in Perspective, New York: Tailor Publishing, 1982, ss. 11- 21.

İ. RESMÎ YAYINLAR

United Nations, Economic Commission for Africa, *Industrial Growth in Africa*, New York: United Nations, 1963, ss. 4- 6

J. MEKTUPLAR

William Makepeace Thackeray, "To George Henry Lewes", (6 Mart 1848), mektup 452, *Letters and Private Papers of William Makepeace Thackeray*, Der. Gordon N. Ray, 4 Cilt, Cambridge, Harvard University Press, 1946, 2. Cilt, ss. 353-354.

K. RÖPORTAJ

- Kitapta Basılmış

Federico Fellini, "The Long Interview: Juliet of Spirits", Der. Tullio Kezich, *Kitap Adı*, New York: Ballantine, 1966, s. 56.

- Radyo TV'de Çıkmış

Suzanne Gordon, "Interview, All things Considered", *National Public Radio*, New York, 1 Nisan 1983.

- Kişisel Röportaj

Kişisel Röportaj, isim (metinde eğer isim belirtilmemişse kiminle yapıldığı), Ankara: 27 Nisan 1983.

L. HARİTALAR VE ŞEMALAR

Canada, Harita, Chicago: Rand, 1983.

Grammar and Punctuation, Şema, Grand Haven: School Zone, 1980.

M. KARİKATÜRLER VE FOTOĞRAFLAR

Charles Shulz, "Peanuts", Karikatür, *Star Ledge*, 4 Eylül 1980, s. 72.

N. AYNI KAYNAĞA İKİNCİ VE DAHA SONRAKİ ATIFLAR

Bu durumda her hangi bir kısaltma (ibid, age, agm...vb) kullanmak yerine çalışma başlığının ilk iki kelimesi ve üç nokta konulmalıdır. Şayet çalışmanın başlığı dört kelimedenden kısa ise her dipnotta aynen verilmelidir.

John Bradley, *The Evolution of the International Criminal Court*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

John Bradley, *The Evolution...*, s.101.

SSN: 1303 068X

9 771303 068004

Fiyatı: 9 TL